

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XV vol. 36 № 3/2019

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

Александар Гајић
Борис Р. Братина
Оксана А. Братина
Срђан Перишић
Дубравка Стајић
Илија Кајтез
Бојана Ружичић

Зоран Јевтовић
Ана Миловановић
Милојица М. Шутовић
Владимир Кршљанин
Зоран Милошевић
Дејан Мирковић
Владан Станковић

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XV

vol 36.

Број 3/2019.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST
ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 3/2019. год. XV vol. 36 стр. 1-276

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Миломир Степић, Милош Кнежевић, Жељко Будимир,

Душан Пророковић, Марко Пејковић, Сања Шуљагић,

Зоран Милошевић, Александар Гронски

Секретари:

Вишња Станчић

Савет часописа:

Радослав Гађиновић, Ђуро Бодрожић, Живојин Ђурић, Момчило

Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић, Милош Ковић,

Миша Ђурковић, м. М. Лобанов, Наталија Белоус,

Владислав Кучмистиј, Дејан Михаиловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж: 70 примерака

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

САВРЕМЕНА ПЕРЦЕПЦИЈА МАРКСА, МАРКСИЗМА И НЕОМАРКСИЗМА

- Александар Гајић*
О (НЕ)МОГУЋНОСТИ РЕВОЛУЦИЈА
У 21. ВЕКУ.....7-32
- Борис Р. Братина, Оксана А.Братина*
МАРКС: ИМА ЛИ “КЛАСНЕ БОРБЕ”
У САВРЕМЕНОСТИ?.....33-39
- Срђан Перишић*
НЕОМАРКСИСТИЧКО СХВАТАЊЕ
РАДА – УТОПИЈА ИЛИ АЛТЕРНАТИВА
ТРАНСКАПИТАЛУ.....41-58
- Дубравка Стајић*
НЕЈЕДНАКИ РАЗВОЈ КАО УСЛОВ
ИМПЕРИЈАЛИЗМА. РАСПРАВЕ У
МЕЂУНАРОДНОМ РАДНИЧКОМ
ПОКРЕТУ.....59-78
- Илија Кајтез, Бојана Ружичић*
МАРКСОВО (НЕ)РАЗУМЕВАЊЕ
СОЦИЈАЛНЕ СТРАТИФИКАЦИЈЕ,
ДРУШТВЕНИХ КЛАСА И КЛАСНЕ
БОРБЕ.....79-130
- Зоран Јевтовић*
МАРКСОВИ ПОГЛЕДИ НА НОВИНАРСТВО
И СЛОБОДУ ШТАМПЕ.....131-152

Ана Миловановић

ЏЕРЕМИ КОРБИН КАО ПЕРФОРМЕР
СОЦИЈАЛИЗМА 21. ВЕКА.....153-177

МАРКС И МАРКСИЗАМ У ИСТОРИЈСКОЈ ВИЗУРИ

Милојица М. Шутовић

МАРКС, ИСТОЧНО ПИТАЊЕ, ПРАВОСЛАВЉЕ
И СОЦИЈАЛНА РЕВОЛУЦИЈА.....179-202

Владимир Криљанин

ПРАВОСЛАВЉЕ И СОЦИЈАЛИЗАМ
- ЗАЈЕДНИЧКА ВРЕДНОСНА И МОРАЛНА
УТЕМЕЉЕЊА.....203-214

Зоран Милошевић

МАРКС И ЕНГЕЛС О СЛОВЕНИМА.....215-229

Дејан Мирковић

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ И СРПСКО
-РУСКИ ОДНОСИ.....231-244

Владан Станковић

МАРКСИЗАМ И КАТОЛИЦИЗАМ
– КАТОЛИЧКО ВИЂЕЊЕ МАРКСИЗМА.....245-270

CONTENTS

MODERN PERCEPTIONS OF MARX, MARXISM, AND NEOMARXISM

- Aleksandar Gajic*
ON (IM)POSSIBILITIES OF REVOLUTIONS
IN 21. CENTURY.....7-32
- Boris R. Bratina, Oksana A. Bratina*
MARKS: DO YOU HAVE “CLASS BATTLES”
IN CONTEMPORARY?.....33-39
- Srdjan Perisic*
NEO-MARXIAN UNDERSTANDING OF
LABOR – UTOPIA OR ALTERNATIVE TO
THE TRANSCAPITAL.....41-58
- Dubravka Stajic*
UNEQUAL DEVELOPMENT AS A CONDITION
OF IMPERIALISM. DISCUSSIONS IN THE
INTERNATIONAL LABOR MOVEMENT.....59-78
- Ilija Kajtez, Bojana Ruzicic*
MARX’S (MIS)UNDERSTANDING OF
SOCIAL STRATIFICATION, SOCIAL
CLASSES AND CLASS STRUGGLE.....79-130
- Zoran Jevtovic*
MARX’S VIEW OF JOURNALISM AND
FREEDOM OF PRESS.....131-152
- Ana Milovanovic*
JEREMY CORBYN AS PERFORMER OF
SOCIALISM OF XXI CENTURY.....153-177

MARX AND MARXISM IN HISTORICAL VIZURA

- Milojica M. Sutovic*
MARX, EASTERN QUESTIONS, ORTHODOXY
AND SOCIAL REVOLUTION.....179-202
- Vladimir Krsljanin*
ORTHODOX CHRISTIANITY AND
SOCIALISM- COMMON VALUE AND MORAL
FOUNDATIONS.....203-214

Zoran Milosevic
MARX AND ENGELS ABOUT SLAVS.....214-229

Dejan Mirovic
SVETOZAR MARKOVIC AND SERBIAN
-RUSSIAN RELATIONS.....231-244

Vladan Stankovic
MARXISM AND CATHOLICISM – CATHOLIC
VIEW ON MARXISM.....245-270

Александар Гајић

Институт за европске студије, Београд

О (НЕ)МОГУЋНОСТИ РЕВОЛУЦИЈА У 21. ВЕКУ*

Сажетак

Рад преиспитује (не)могућности преокрета у токовима постмодерног друштва који би темељно променили постојеће односе и начине његовог функционисања, посматрајући их из све три постидеолошке перспективе – либералне, конзервативне и социјалистичке. Потом се, полазећи од основних приступа феномену револуција у савременој друштвеној теорији, даје критички осврт на марксистичко револуционарно наслеђе у 21 веку, као и на проблем кога баштинници данашњег револуционарног патоса имају са средишњим мотивима модерности. У другом делу рада се анализирају нереволуционарне одлике постмодерног доба како на индивидуалном, тако и на колективном нивоу.

Кључне речи: револуција, модерност, марксизам, постмодерно стање, постидеологије.

Може ли се очекивати да дође до преокрета у токовима постмодерног друштва који би темељно променили постојеће односе и начине његовог функционисања? Има ли икакве основаности надама у свеобхватније друштвене промене, изазване превратима или другим видовима друштвених

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

ломова? Да ли су у 21. веку могуће револуције – те најкрупније нагле промене целокупног друштвеног система?

Одговори на ова питања зависе од вредносно - идеолошких позиција оних којима се ова питања постављају. Следбеници либералних идеја, сасвим очекивано, негираће системске размере кризних друштвених процеса. Они ће признати само споредне, периферне видове друштвеног застрахења које треба исправљати враћањем на изворне либералне постулате у политичком и економском домену: на одбрану стечених политичких права и слобода, поуздање у законе тржишта и очекивање нових достигнућа технолошко-иновативних циклуса до којих, наводно, доводи тржишна конкуренција.

Реакције слобеника конзервативних идеја биће нешто сложеније и драматичније. Они ће повратак темељном вредносном систему и проверним идентитетским оквирима сматрати предусловом сваког ваљаног друштвеног преображаја, жудећи за «повратком у пређашња стања». Међутим, за пара-системске израслине, тржишна застрахења, урушавања постојећих институционалних форми и настанке изврнутих хијерархија са чијим израстањем се дубоко не слажу - конзервативни погледи углавном неће имати иоле конкретније предлоге за «преокретање» негативних тенденција. Они неће заговарати никакве мере «широког спектра», већ само покушај обуздавања њихових погубних учинака, уз поуздавање у решења која произлазе из искуства и спонтанитета живота.¹ Док ће се умерени конзервативци задовољавати «кочењем» и успоравањем спорних друштвених процеса и заговарања враћања проверним вредностима и решењима, они мање флексибилни биће склонији да признају да у постмодерном друштву више нема готово ничега што би се могло «конзервирати» и бранити а што је искуствено проверене вредности и трајности. Радикалнији међу конзервативцима призиваће катастрофу иза негативних процеса које уочавају, гајећи наду да ће на цивилизацијским рушевинама једног света усмереног ка оспоравању сваке трајне вредности бити поново отворен простор да се управо ове вредности и ранији

¹ О базичним доктринарним основама конзервативизма видети: О Саливен Ноел, *Конзервативизам*, Укронија, Београд, 2008.

облици друштвеног уређења поново изграде и реafirмишу.² За најекстремније међу конзервативцима - оне који својим патосом «враћања прошлом као идеалном» додирују модерне утопијске фантазме и мешају их са идеализованом прошлошћу - чекање пропасти неће бити права опција. Они ће инситирати на превратничком удруживању и деловању на основама који реafirмишу њихове идеале одмах, пре катастрофе. Њихово деловање ће, међутим, тежити ка томе било да убрзају долазак катастрофе. било да креирају нуклеусе друштвеног повезивања који ће у кризним временима показати одрживим за изградњу пост-кризног друштвеног устројства.

Баштеници социјалистичких идеја, наравно, остаће при становишту које заговара борбу за поновно стварање оних облика друштвеног уређења које гарантују друштвену једнакости у њеним различитим изразима, и то на исте начине као и њихове историјске претече: насилним, револуционарним методама или политичком борбом кроз постојећи институционални поредак са циљем «социјализације» постмодерног капитализма. Како савремене видове друштвеног раслојавања карактеришу драматична неприступачност елита, изражена неправда, нарасли видови неједнакости и системског изабљивања³ - данашњи пост-социјалисти поново почињу да подижу главе и сматрају да овакве околности у потпуности рехабилитују њихов «кредо» који укључује и доктринарно прописане начине превратничког деловања. Међу социјалистима, нарочито међу млађим генерацијама које искуствено не памте суноврат реал-социјалистичког експеримента крајем 20. века, изнова се јавља убеђење да се револуционарним насиљем израслом из гнева према неправедном свету може срушити лош систем и створити радикално боље друштво и човек. Међу данашњим пост-комунистима поново почиње да живи уверење како револуције «не избијају због теоријских идеала и на основу њихових шема, него услед изразитог незадовољства већине грађана условима свог живота, мада се догађа да социјално безнађе и очај угуше сваки облик отпора неком тиранском систему (..) Из те већине, али, наравно, не нужно

2 Видети нпр. Фај Гијом, *Археофутуризам*, Укронија, Београд, 2012.

3 Ове теме су детаљно обрађиване у књизи: Гајић Александар, *Нови феудализам*, Конрас и ИЕС, Београд, 2016.

и не само из ње, рађа се тежња да се такав систем сруши.»⁴ Данашњи пост-комунисти, међутим, листом пренебрегавају да проникну узроке сопствених слабости и унутрашње разлоге не тако давне пропасти њиховог идеолошког подухвата, а управо унутрашње слабости су били од пресудног значаја за суноврат комунизма гледајући их у односу на контрастратегије њихових отворених противника. Лакше је упрети прстом у непочинства и субверзије носилаца капиталистичког система него признати да се реални социјализам урушио сам из себе и потонуо у неморалу, безверју и апатији. Лакше је разлоге пропасти тражити у туђим неподопштинама, него у својим погрешним идејним полазиштима и доктринарним основама деловања. Штавише, настављачи социјалистичких идеја и даље трпају у исти кош своје опоненте који су били припадници различитих модерних идеолошких провинијенција и браниоце предмодерних видова заједништва и вредности, и све их називају збирним именима «реакција» и «контрареволуција». Само мањи број међу њима показује спремност да извуче некакве историјске поуке и да своју револуционарну доктрину модификује. Оваква промишљања понекад се крећу правцу заговарања ткз. «интегралне револуције» која не презире духовно-вредносна усмерења зарад оних социјалних и економских те увиђања значаја моралног утемељења коме су контрапозиционирани модерни видови егоизма, похлепе и отуђења. Једним својим боком, па макар и редуccionистички схваћена као културна реафирмација човечности што дозвољава прихватање морално-духовног наслеђа, овакви облици пост-социјалистичког приступа приближавају се радикалним видовима «конзервативне револуције».⁵

Дубље прожимање левих и десних доктрина, међутим, углавном препречавају модернистичка полазишта социјализма: њихов доктринарни материјализам, антрополошки оптимизам и, изнад свега, еманципаторско-егалитаристичке тежње које све видове хијерархија сматрају искључиво као изразе

4 Видојевић Зоран, *Пораз и алтернативе: претња пустоши и етика отпора*, Завод за уџбенике, Београд, 2015, стр. 307.

5 Видети: Bullivant Keith, „The Conservative Revolution“, Phelan Anthony (ed.), *The Weimar dilemma: intellectuals in the Weimar Republic*, Manchester University Press, Manchester, 1985; Travers Martin, *Critics of Modernity: The Literature of the Conservative Revolution in Germany, 1890-1933*, Peter Lang Publishing, New York, 2001.

неједнакости, неправде и репресије. Много чешће, ови видови модернистичке условљености воде поборнике левих идеологија не у суштинско опонирање постмодерном систему, већ ка служењу овом систему као својеврсни идеолошки условљени «корисни идиоти». «Антифа» удружења данас представљају ударну песницу постустали глобалистичких елита у борби против њихових противника. Подржавњем најдекадентијих видова модернистичке еманципације и стигматизацијом свега немодерног, као и деловањима са циљем ништења «остатака остатака» предмодерног наслеђа, савремена левица - што свесно што несвесно - подупире опстанак постмодерног капиталистичког здања и помаже му да угуши послење искре стварне, суштинске алтернативе из чијег је негирања капиталистички систем и рођен.

1. КАКО СЕ НА РЕВОЛУЦИЈУ ГЛЕДА ДАНАС, А КАКО СЕ НА ЊУ ГЛЕДАЛО У МАРКСОВОМ НАУЧНОМ СОЦИЈАЛИЗМУ?

Појам револуције (друштвене и политичке) у 21. веку још је дискурзивнији и вишезначајнији него у претходним раздобљима, што због широког опсега његове свакодневне говорне употребе што због његовог коришћења у постидеолошким кључевима. «Коселек износи у овом смислу тврдњу да семантика концепта револуције никако није једнозначна, због чињенице да се претворила у модерни слоган... У Кини и Јужној Африци, на пример, концепт револуције је скоро “света реч” са а priori моралном снагом која поставља предуслове “за моралну правичност сваке друге ствари” (Ксиаобо, цитирано од Маринелија 2014: 10).»⁶

Друштвене науке већ више од века настоје да дефинишу и објасне настанак и природу онога што се назива револуцијама. Ова настојања су прошла кроз три етапе, три фазе. Прва фаза је почела око 1900. године и трајала је отприлике до избијања Другог светског рата: она је била покушај свестраног одговора и на доктринарну марксистичку концепцију револуције и на разумевање појединих политичких преврата овог раздобља.

6 Venter J. Bai E.G., „A Deconstruction of the Term Revolution“, KOERS — Bulletin for Christian Scholarship, 80(4). Available at: [http:// dx.doi.org/10.1910](http://dx.doi.org/10.1910) приступљено 20.12.2018.

Примере прве етапе проналазимо у радовима Ле Бона, Сорокина, Едвардса, Ледерера који су анализирали револуционарне догађаје без шире теоријске перспективе. „Друга генерација, која се отприлике протезала између 1940. и 1975. године, доминирала је до недавно истраживањем револуција, а спроводили су је Дејвис, Гур, Џонсон, Шмелсер, Хантингтон и Тили, те су се у великој мери ослањали на широке теорије из психологије (когнитивну психологију и теорију фрустрације-агресије), социологију (структурно-функционалистичку теорију) и политичке науке (плуралистичку теорију интереса). Примењујући ове перспективе на проучавање револуција, друга генерација писаца развила је прилично софистицирано тело теоријске анализе. У посљедњих неколико година, неколико критичних студија (нпр. Екштак, Обершал, Милер, Салерт и Скоцпол) открили су значајне слабости у раду друге генерације, тако да је трећа генерација писаца - Пеиц, Тримбергер, Скоцпол и Еинштат - отприлике од 1975. године пружила алтернативне анализе револуција. Општи приступ ових писаца разликује се у два главна вида у односу на претходне теоретичаре. Они су далеко боље историјски утемељени: њихове анализе произлазе из детаљног испитивања већег броја револуције него што су их истраживали претходни аналитичари. Поред тога, они су више холистични, тежећи не само да објасне зашто избијају револуције, већ и да се објасне њиховер различите исходе.“⁷

Из развојног тока истраживања феномена револуција у савременим друштвеним наукама издвојила су се три главна приступа: први, најранији, који наставља традицију марксизма; други кога заступају функционалисти и трећи (са својим подгрупама) који пружа психолошко тумачење револуција.

Функционалисти одређују револуцију као „наглу, фундаменталну и насилну унутрашњу промену у доминантним вредностима и митовима једног друштва у њеним политичким институцијама. Друштвеној структури, лидерству и владиној активности и политикама“⁸ Функционалисти виде револуцију као последицу поремећаја односа у једном друштву; она је

7 Goldstone Jack, „Theories of Revolution: The Third Generation“, *World Politics*, Vol. 32, No. 3 (Април, 1980), Cambridge University Press, Cambridge, стр. 425-426.

8 Huntington Samuel, *Political order in changing societies*, Yale University Press, London, 2006, стр. 264.

честа али не и нужна или пожељна, већ само један од могућих начина на основу којих се дешавају крупне друштвене промена. „Дакле, револуција је изузетак, а не правило. Теорија масовног друштва (као подгрупа функционалистичке теорије) тврди да присуство одређених структурних карактеристика у друштву обезбеђује уграђену стабилност. Ако се из неког разлога ове традиционалне структуре одвоје, повећава се вероватноћа масовне револуције. Хантингтон, међутим, види револуцију као релативно привремени феномен са почетком и крајем који обично нису претерано удаљени.“⁹

Психолошка објашњења везују револуције са психолошким фрустрацијама већине становништва које долази до закључка да они више не могу да подносе постојеће стање ствари, па се окрећу да свргну оне које сматрају за то одговорним. Описана фрустрација почива на убеђењу о јазу између онога што већина становништва сматра да треба да добије и онога што стварно има и добија. Како се ова очекивања са процесима модернизације увећавају, тако се, према овој теорији, повећавају и револуционарни потенцијали.

Марксистичка теорија је, свакако, не само прва, већ и историјски најутицајнија међу друштвеним теоријама револуције. Марксизам је, пре свега, филозофија историје: он је низ пропозиција о томе како се током времена развијају људска друштва. Према Марксу, основу друштвеног живота људи чини производња, то јест да економска активност (коју чине производне снаге и производни односи) као базна условљава све друге облике друштвеног живота који представљају њену надградњу. Кључ за разумевање свих друштава и њихових токова јесу класне поделе и класна борба. „Историја сваког досадашњег друштва јесте историја класних борби. Слободни човек и роб, патрициј и плебејац, барон и кмет, еснафски мајстор и помоћник, укратко — угњетач и угњетени стајали с у један према другом у сталној супротности, водили непрекидну час скривену час отворену борбу, борбу која се увек завршавала револуционарним преображајем целог друштва или заједничком пропашћу класа које су се бориле.“¹⁰ Економски

9 Venter J. Bai E.G., „A Deconstruction of the Term Revolution“, KOERS — Bulletin for Christian Scholarship, 80(4). стр. 2, Available at: [http:// dx.doi.org/10.1910](http://dx.doi.org/10.1910) приступљено 20.12.2018.

10 Маркс Карл, Енгелс Фридрих, *Комунистички манифест*, Борба, Београд, 1945, стр. 32.

развој, према Марксу, доводи до различитих врста односа према процесима производње из чега се јављају различите класе. Оне се међусобно боре за доминацију: због тога видови политичког организовања и идеје које обитавају у друштвеној стварности одсликавају ову свеисторијску класну борбу. Како се мењају економски односи, рађају се нове класе, а нове доктрине само изражавају њихове интересе. Када се на извесном степену развоја материјалне производне снаге друштва нађу у конфликту са постојећим односима у производњи, долази до друштвених револуција које кроз промену економских основа убрзано трансформишу целу друштвену суперструктуру.

За марксисте, револуција представља нужног покретача целокупне историје: она представља друштвену законитост, феномен који доводи до скоковитог друштвеног развоја. Марксистичка филозофија историје побраја, поред примитивне, бескласне првобитне заједнице, пет друштвено економских формација, пет историјских типова друштва који су се одликовали различитим видовима класне доминације које су се смениле на основу друштвених законитости које је проникао Карл Маркс: античко робовласничко друштво, азијатско друштво, феудализам, капитализам и социјализам (у коме ће се по први пут потлачене класе произвођача- пролетери постати владајућа класа и укинута класни поредак.

Иако неспоро утицајна у историји људске мисли (пре свега зато што је указала на велики значај економских делатности на целокупно друштво) марксистичка теорија (ткз. „научи социјализам“) детаљно су више од века били критиковани управо од стране друштвених научника.¹¹ Оии су веома аргументовано доказивали како је теорија Маркса и Енгелса не само препуна очигледних нетачности, поједностављења и логичних недоследности, већ да се ради о једној сумњивој доктрини са догматским, псеудо-верским карактеристикама. Научно наутемељенију критику марксистичке доктрине извео је социолог Вернер Зомбарт још 1907. године у своме делу „Социјализам и социјалистички покрет“ у коме је аргументовано указао на фактографске мањкавости Марскових теза по питањима капиталистичке

11 О историјском развоју марксистичке доктрине видети: Вранички Предраг, *Историја марксизма*, Напријед, Загреб, 1975.

концентрације и акумулације, пауперизације пролетеријата, као и (не)испуњености општих услова за самоуништење капитализма те наступања комунистичког друштва.¹²

Данашња историјска и социолошка достигнућа готово у потпуности негирају основне поставке марксистичке филозофије историје са њеним револуционарним скоковима између друштвено економских формација. Наиме, историјска и антрополошка сазнања указују да комплекснији видови људских друштва нису настали из ширих племенских заједница услед израстања класа поводом различитог односа према приватној имовини, већ услед усложњавања и нужне специјализације, нарочито према спољним изазовима који су изискивали сарадњу класа, а не њихово контрапозиционирање и сукобљавање. Сва некадашња друштва познавала су имовину чији је носилац био појединац, али у име шире или уже породице. Овај вид власништва је био свугде кроз историју доминантан. Марксистичке историјске друштвено-економске формације су крајње поједностављене и историјски неадекватне апстракције готово у свим периодима историје: већина античких друштава (укључујући и она азијска) почивала су на доминантном слободном сељаштву и бирократском војно-цивилном устројству, односно (у примитивнијим изразима) на трипартитном устројству свештеничког, одбрамбеног и произвођачког сталежа који су такође потицали из фамилија са сопственим земљишним поседима.¹³ Класично робовласништво је било ретка, маргинална појава готово у целој антици осим у неким хеленским градовима од 5. века пре Христа до губитка њихове самосталности и у позној, империјалној Римској републици и царству (али само у Медитеранским провинцијама, а не ни на северу и на истоку).¹⁴ У оба случаја радило се о метазазираној аберацији која је одвела у кризу и урушавање ових друштава. Феудализам је

12 Sombart Werner, *Socialism and socialist movement*, Dent&co, London, 1909.

13 Видети: Одри Жан, *Индоевропљани*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990, стр. 49-78.

14 Нпр. модерна фантазија о робовима који граде пирамиде потпуно је разобличена од стране египтологије. Она је утврдила да у старом и средњем Египатском Царству готово да уопште није било робова, већ да су у изградњи пирамида учествовали слободни сељаци и занатлије за новчану накнаду, те да се радило о неком виду „јавних радова“ у бронзаном добу. Видети: *Повијест рада* (ур Шнајдер Хелмут), Графички завод Хрватске, Загреб, 1987, стр. 31-40.

постојао само на простору западне Европе и нигде више, а и тамо је, све до уочи његовог ширења и последичне кризе, преовладало слободно сељаштво.¹⁵ Само Марксов опис раног капитализма, након првобитне акумулације капитала и претварања пауперизованих сељака у најамне раднике, донекле одговара стварним односима у првој половини 19. века, али се и та ситуација већ крајем истог века драстично променила.

Такође, нигде се у целој историји није одиграо скоковит, револуционарни преврат кога су експлоатисане класе извеле против својих експлоататора како би створиле нови економски и друштвени поредак. Историјски примери револуција (тј. њених претеча) на које се позива Маркс крајње су натегнути: устанци робова (укључујући и Спартаков гладијаторски устанак) били су само одмазде и пљачке богатих у којима су тлачитељи и потлачени само заменили места, без икакве идеје о прављењу другачијег друштва. Иста ситуација је са сељачким устанцима у позном феудалном и рано-капиталистичком раздобљу у западној Европи, који су пре свега имали и димензије религиозног, милитаристичког фундаментализма.¹⁶ Једини заиста револуционарни преврат извршен је у Француској 1879. године, али га није извршила потлачена маса сељаштва против земљишне аристократије, већ слободно и аутономно грађанство како би се дограбило политичке моћи након што је већ одавно завладало у економском домену. Роберт Данијелс је такође приметио како марксистичке историјске схеме не следе из његових премиса тј. „да ће пролетеријат постати наредна владајућа класа те да ће историјска агонија класног сукоба завршити са наредном револуцијом. Феудализам, у коме је племство експлоатисало сељаштво, није било замењено владавином подјармљених орача земље - већ поретком у коме је нова владајућа група, капиталисти, преузела власт. По аналогiji, било би много логичније очекивати да капиталисти буду склоњени не од стране радничке класе и бексласног друштва, већ од неке друге владајуће групе која своје друштвене позиције базира на најновијим условима производње. Овакав тренд је у данашњем добу одавно присутан, са менаџерима или „бирократама“ (јавним и приватним) који постепено

15 Видети: Пеинтер Сидни, *Историја средњег века*, Clío, Београд, 1998.

16 Видети: Делимо Жак, *Страх на западу*, други део, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1989, стр. 298-314.

преузимају власт у свим друштвеним сферама. Ово је и Џемс Бурнамова теза о „менаџерској револуцији“.¹⁷ Све у свему, насупрот аргументованој критици марксистичка историјска дијалектика која углавном превиђа постепене промене (које су уствари најчешће) у корист наглих скокова (који се таквим каквим их Маркс приказује, скоро никада и нигде не одвијају) показује се као идеолошко митотворство које, иако се заогрће (псеудо)научним рухом, почива на једној секуларизованој, модерној и заправо манихејској вери. „Дијалектичка заблуда о неизбежности револуција одражава генералну Марскову навику да третира апстракције као реалне ствари, као и да принуђује комплексност живота у теоријске „уредне голубарнике““¹⁸, све са циљем да измаштани, волунтаристичке исходе представи као историјске нужности.

Револуционарни патос - и онај «репризни», на левици, и онај накнадно преузети, на делу десног спектра (данас у виду «конзервативно револуционарних», алт-рајт покрета) - има суштински проблем са средишњим мотивом модерности, проблем који није успешно разрешен вековима. Тежња ка револуционарном деловању историјски гледано увек произлази из немогућности да се превађају «проклете противуречности» модерног доба и њихови учинци: дробљење заједништва и аутономизација која од надметања води ка потчињавњу и порасту неправид. Велике историјске револуције, у она буржоаска, Француска, и она социјалистичка, Октобарска, изнедрене су управо из ових противуречности, а тек секундарно услед класних сукоба и раскорака између производних односа и производних снага.¹⁹ Дух револуције би хтео да помири индивидуализам и заједништво, али до овог другог не досеже из због свог полазишта и због својих метода. Револуционарни патос у Марковој доктринарној изведби је, међутим, одуство

17 Daniels Robert. *The Nature of Communism*, Random House Book, New York, 1962, стр. 10.

18 Исто, стр. 12.

19 Исто то примећује и Роберт Даниелс који каже: „Завлађујући западној доминацији и свеукупном утицају Запада, источњаци (посебно образоване и политичке свесне групе међу њима) се отуђују од сопствених традиција уз помоћ моћи и примера Запада. Типичан револуционар данашњице је отуђени источњак-интелектуалац који се истовремено буни против традиционалног начина живота и против политичке и културне доминације Европе. Ове реакције су видно биле приметне у деветнаестовековној Русији, када је руско друштво пролазило кроз делимичну акултурацију под утицајем Европе, али је још увек било далеко од прихватања западних културних образаца.“, Daniels Robert, *The Nature of Communism*, Random House Book, New York, 1962, стр. 216-218.

заједнице и последичну отуђеност поједица реинтепретирао одбацујући сваку трансценденцију, уз проглашење неких његових крупних последица за главне узроке виђене чисто у хоризонталној друштвеној димензији редукованој на базне, производне односе. Видећи праксис за фундаменталну суштину човековог генеричког бића који је сведен на рад – и то рад оних који немају посед над средствима на производњу ради интереса оних који га имају – марскизам је за једини прави узрок отуђења човека видео својинске односе и проиходеће друштвене видове експлоатације у којима људско испољење рада поостаје отуђено а његови производи фетишизирани. Мислило се да ће се кроз укидање својинских односа и враћање плодова рада асоцијацијама слободних произвођача извршити разотуђење и потепено створити хармонична друштвена заједница. Међутим, будући да је и сам егистенцијално «уоквирен» сржним становиштем модерности – секуларизованим појединцем око чијих се иманентних моћи и интереса центрира поглед на цео свет - најдаље докле су «добацивала» остварења револуционарних планова били су вештачки видови заједништва, њихови такође модерни супститути: механички успостављене форме псеудо-заједништва познатија под појмом «коллективизам». Окренут материјалном свету и производњи добара, социјалистички идеолошки експеримент такође није успевао да изађе из круга модерних техника и технологија, већ је подразумевала континуитет овог развоја. Чак и када је заговарала револуцију као начин преласка из капиталистичког и социјалистичкодруштвено уређење, она је ову револуцију видела као разарање капиталистичке политичке и привредне организације, док је њен техничко-технолошки апарат желела да задржи и социјализује. «У револуцији је континуитет технолошка рационалност, ослобођена ирационалних ограничениости и разарања, одржава се и комплетира у новом друштву. Занимљиво је читати о совјетском марксистичком ставу о овом континуитету, тако одлучном по значају за појам социјализма као одлучне негације капитализма: 1) Иако развој технологије припада економским законима сваке друштвене формације, он се не завршава, попут других економских чинилаца, престанком закона формације. Када се у процесу револуције разбију стари производни односи, технологија

остаје и , подређена економским законима нове економске формација, она се даље развија повећаном брзином.»²⁰

Сав досадашњи историјски оспољен револуционарни патос у целости је произашао из перспективе модерности. И ма колико тежио да сруши раније, неправедне и отуђене модерне изразе, он им је, у свој сржи, био сагласан, пре свега у намери да се погазе преостале предмодерни облике друштвеног устројства, сви духовни оријентира и трансцендалне вредности који су били утиснути у друштвено наслеђе. Утопијски идеали револуционара и обриси од њих жељеног друштва, били су тек незграпне химере њихове маште. Мисли и пратећа осећања из којих се рађао револуционарно-утопијски патос били су пре свега они негативски. Руковођени завишћу и жудњом да се присвоји туђе, револуционари су горели од жеље да се нанесе патња тлачитељима и тако «намири» раније претпрљена неправда. Револуционарни наум претежно се сводио се на то да се преотме, контролише и присвоји за себе: у питању су, дакле, били исти они циљеви којима је тежио и које је пре њега остварио буржуј рушећи претходно већ трошна немодерна наслеђа аристократског друштвеног устројства. У овом пориву је било мало шта афирмативног, изузев самопотврђивања - те темељене бољке модерног ега. Дух револуције, упркос покушајима утемељене аргументације овог става његових главних идеолошких заговорника, никада није произашао из побољшања, чак ни оног виђеног у оквирима економско-привредног «прогреса» чијих су добробити потенцијални носиоци револуције били ускраћени услед неправедне редистрибуције на класној лествици. Револуција никада није била израз нечега заиста новог, већ је увек била кобна последица старог зла: освета због непочинства из прошлости, казна због почињених грехова. Због одступања предмодерних монархија и недостојности аристократије, прво је израсла апсолутистичка централизована монархија раномодерног типа; када је она ушла у фазу опште декаденције која је захватила не само аграрну, већ и дворску аристократију и сав управни апарат, уследио су буржоаски преврати. Када су, након привременог уравнотежења остатака предмодерног и модерно-капиталистичког поретка

20 Маркузе Хеберт, *Једнодимензионални човек*, Веселин Маслеша и Свјетлост, Сарајево, 1990, стр. 39.

током 19. века, уследили нови процеси отуђења, дегенерације и застрађења у виду тешког огрешења вишких слјева према народним масама, остаци самовласних режима на старом континенту били су збрисани новим таласом револуција, као коначном казном за издају друштвеног назначења виших класа - носиоца одговорности за чување друштвеног устројства. «Револуција је крај старог живота а не почетак новог живота, она је плата за дуготрајни пут(..) Револуција увек говори о томе да они који су имали власт нису извршили своју мисију. И осуда друштвених слојева – оних пре револуције – је у томе и због тога што су они довели до револуције, што су је омогућили (...) Одозго није долазио стваралачки потицај, није сијала светлост, и због тога је нагрнула тама. Тако увек и бива. То је закон живота. Револуцијама претходи процес распадања, губитак вере, нестајање – у крилу народа и друштва – духовног центра у животу који све сједињује. До револуције не доводе стваралачки, творачки процеси већ процеси труљења и разарања.»²¹ Зато у револуционарном пориву и није било места за стварну људску креативност, за личност, већ је преовладала обезличеност, једнообразности, упрошћеност и неиздиференцираност.

2. ПОСТМОДЕРНО СТАЊЕ – ПОСЛЕДИЦА МОДЕРНИХ РЕВОЛУЦИЈЕ

Постмодерна епоха је у нихилистичком превратништву релативизацији отишла много даље него социјалистички револуционарни покрети који су били и остали примарно окренути економској и социјалној сфери. Постидеолошки видови «деконструкције» свих вредносних оквира, свих граница и свих природних датости савремени су изрази истог оног патоса који је својевремено, на прелазу из аграрног у индустријско друштво, будио револуционарна стремљења маса. Након што је уз помоћ њега преусмерена енергија маса ка променама искоришћена и потрошена, модерна стремљења су се окренула другим видовима преуређења света и човека, остављајући масе лишене остварења револуционарних снова и бољег живота. Све што је, на концу, револуцијама било

21 Берђајев Николај, *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Београд, 1990, стр. 9.

дугорочно постигнуто је да су једне «неприступачне елите» - оне које су се показале недостојним традиција на које су се позивале, само замењене другим, још отуђенијим у својим модерним стремљењима. У том стремљењу су оне које је је донео талас комунизма и поставио их на врхове друштвених здања првом приликом издале своје идеале и преобратиле се у наредне, у својој «прогресивности» ефикасније видове модерности, све како би сачувале привилеговану друштвену позицију. На послетку, оне су се добрим делом утопиле у постмодерне неприступачне елите и наставиле да здушно подржавају све новије и све погубније друштвене трендове. Постмодерне елите изумеле безбројне нове начине да подиђу модерном егу и «револуционишу» све сегменте људског потојања и живљења: да изврну на наличје, одбаце и потом опортуно прихвате у измењеном виду све породичне, полне и међуетничке односе, све облике привређивања, културну конзумацију, начин живота, однос према сопственом телу и свим природним датостима. Наспрам њих, социјалистички револуционарни поклич који призива укидање друштвених и економских неправди делује не само застарео, већ и потпуно превазиђен. Постмодерни свет, наима, тежи да, под изговором борбе против дискриминације а зарад потпуног остварења људске индивидуалне слободе и једнакости - укине све, све датости и свако разликовање. И није нимало чудно што се наследници социјалистичког револуционарства «врлом новом свету» противе углавном по питању социјалне и економске проблематике – највише по питању редистрибуције добара, док према извршеним превратима у свим осталим сферама живљења, ако их већ и не подржавају, они или немају никакав однос или им се суштински не противе и не критикују га.

Може ли се порив ка организованој борби против друштвене неправде преокренути против једног тотално наопако устројеног света? Да ли се овакав, историјски већ иживљени облик превратничког деловања, може преусмерити против друштвеног устројства које је израз свеопштег преврата у самом људском постојању а које опстаје кроз стално извртање и манипулацију међусобно вредносним анагонизираним крхотинама наслеђа свих прошлих епоха? Може ли ретро-револуција бити искоришћена да се негира

свет остварене негације и манипулације или она представља само један подобни инструмент софистицираних видова постмодерног поигравања и антагонизирања у луткарском позоришту потрошених идеолошких форми?

За разлику од марксистичког догмата - негација негације у животу не даје афирмацију. Негирањем негаторског постмодерног света и борбом против његових неправди не творе се праве вредности и не твори се истинска друштвена правда. Чак и када би се вредносним оквирима - укључујући ту и оне предмодерне, религионе - приступило не инструментално већ са искреним убеђењем да се у њима налази основа за преображај једног наопако преокренутог света, то не би било довољно да дубински преобрази револуционарни приступ и учини га погоднијим и успешнијим. И то из више разлога.

Први и најважнији разлог лежи у инкопатибилности предмодерног традиционалног полазишта и модерног антропоцентричног приступа. Ова две перспективе се међусобно суштински искључују. Ако револуционарни приступ суштински промени своју перспективу гледања и деловања и саобрази се традиционалним вредностима, он престаје бити револуционаран. Ако, међутим, задржи модерну перспективу, он никако не може да се трајно саобрази традиционалним вредностима, већ само да тежи да их инструментализује. При покушају да компромитује ове вредности - он сам се компромитује.

Други разлог лежи у драматичним променама самог друштва и његове структуре, а трећи у променама савременог човека, његове колективне и индивидуалне психологије. Доктринарне позиције модерних идеологија у својим рециклираним, пост-изразима превиђају анти-утопијске реалности постмодерног света. Пост верзије социјализма и конзервативизма превиђају остварени степен аутономизације и духовног опустошења постмодерног човека и друштва, за разлику од пост-либерализма који основано рачуна на овакво стање ствари. Либерализам се, међутим, вара у рачуну да се могу избалансирати међусобно спростављени видови остварене индивидуалне слободе, нарочито у погледу доступности ограничених ресурса, као и трајно пацификовати

незадовољства која индивидуалне учинке еманципације воде у контра правцу, у жудњу за повратком изгубљеном заједништву. Њих ни један сурогат, ни једна манипулација и октроисани дигинтет «врлог новог света» не може да надокнади; управо зато они изнова теже да прибегну превратничким методама из прошлих времена, са, додуше, нешто измењеним позицијама.

3. ОПИЈУМ ЗА МАСЕ КАО ЗАМЕНА ЗА ИДЕОЛОГИЈУ

Шта је оно што недостаје за преврат, за преокрет који може да доведе до озбиљног претумбавања друштва? Несреће, неправде и незадовољства има на претек у савременом свету. Па ипак, постојеће незадовољство није каналисано, није фокусирано, већ је дифузно, распршено. Незадовољство данас пребива у личностима ослабљеног састава и флуидног, крајње лабилног идентитета, оно тиња у појединцима којима недостаје осовинска тачка, способност и упорност за дуготрајно деловање. Психолошки састав некадашњих поборника револуције био је знатно другачији: са једне стране у њима је расла горчина, ресентман и жудња за променом у којој су живе­ле представе о општој срећи, нада у ширу добробит добробит. У њима је постојао изражен осећај правде и достојанства. Да овог осећаја није било – не би било ни свести о неправди и гажењу достојанства које се трпи. Поред жудње за еманципацијом и одбацивањем стега морала и «старог» култног наслеђа виђеног као лицемерни инструмент подјармљивања, у некадашњим револуционарима постојали су дубљи психолошки слојеви и бурна осећања која су имала моралне, предмодерне традиционалне димензије. Ове унутрашње противуречности чиниле су психу револуционара растрзаном, неуротичном и гониле га у активизам зарад светских промена, наравно - у погрешном правцу и на погрешне начине. Ипак, снага утопијских замисли, вера у њихово постигнуће и спремност на жртву, својеврсни револуционарни аскетизам откривао је да је овај «нови човек» у себи имао још пуно тога старог, предмодерног, те да је оно у њему било снажно. Све то се читовало и у његовим маштаријама о савршеном свету будућности који је имао хилијастичке одлике жудње за

овосветским рајем и срећом, у његовим страсним тежњама да успостави некакве видове заједнице и спремности да постане мартир зарад среће будућих поколења.

Савременим незадовољницима и потенцијалним превратницима недостају лични капацитети који су красили њихове идеолошке претече. Данашњи поборници револуције не знају за друге видове друштвеног живота изузев оног аутономизованог, крајње отуђеног. Они немају искуства припадности и доследног придржавања вредности, немају изражени осећа правде и достојанства јер живе у свету опортуне превртљивости као врховног израза вештине друштвеног опстајања. У њима не постоје јачи изрази жудње за бољим, савршенијим светом – јер готово све њихове маштарије креира и нуди, на дохват руке, сам «врли нови свет». Насупрот такође ослабљеним тежњама ка еманципацији и рушењу свега оног што доживљавају за репресивно, не постоји противтежа идентитетске и вредносне укотвљености из које израстају снажна осећања, она која ће да раздиру човека, поставку га да покуша да промени свој положај у сарадњи са другима и покрену га на активности које зарад сарадње са сличним себи, захтевају дисциплину, самоодрицање и дуготрајан напор без видљивих доказа о успеху. Услед недостатка било какве вере, практичног маловерја на које је наслоњен безобални егоизам, они нити су у стању да се жртвују и боре се против неправде за своја уверења, а поготово не да, навикли да признају само оно што је «овде и сада» заложу целог себе зарад нејасне среће неких будућих, имагинарних појединаца и заједништва које им делује нестварно.

Данашњим пост-социјалистичким поборницима револуције недостаје страст, степен «пасионираности» што настаје услед растразности између спољашњих идеала и унутрашњег моралног капацитета који, међусобно супростављени, наилазе на немогућност да се изразе у једном наопако устројеном свету који, полако али незауостављиво, потири најдубље људске потребе. Додатни разлози опадања «пасионарности» неопходне за иоле снажнији револуционарни патос леже у спољашњем устројству савременог постмодерног друштва и пост-масовним понашњима које су у многоне последица пређашњег историјског искуства. Унутар

постмодерног друштвеног система створени су бројни механизми и манипулативне технике како би смерови масовне динамике, тј. преостала енергија маса изникла из незадовољства била преусмерена, скрајнута или преобликована и упућивана на споредне друштвене колосеке, па и на странпутицу. Наиме, основни покретач „пасионарности“ маса била је потрага за раније изгубљеним ауторитетом и заједништвом, односно за „заједништвом под ауторитетом“. Историјат модерних масовних покрета под утицајем идеолошких ауторитета који су тежили да одмене на почетку саме епохе одстрањени религиозни ауторитет, имао је укупан неславан биланс. Уместо заједнице – добијени су сукоби и разарања. Уместо изградње ауторитета и задовољења маса – уследило је њихово брзо урушавање уз масовно страдање, сиромашење и пропадање. Уместо праведнијег и бољег друштва - стигло је оно горе и лицемерније, само је негде тај процес изведен нагло (нпр. на реал-социјалистичком Истоку) а негде поступно (на Западу). Амбијент савремености зато красе депресивност и апатија као друга крајњост у које је отишло клатно масовних емоција које се некада кретало у домену еуфорије и самоуверености. Наличје полета увек је пасивност и летаргија. Друга страна медаље чврстог убеђења психолошким закономерностима лежи у скепси, разувереност и неверица. Неуспеси и извртање уложених огромних енергија и идеала у њихову супротност, морали су се одразити и на „пасионарност“ маса и на садржину масовног понашања и емоција којима су ка будућности биле ношене. Ослабљеним, апатичним и разочараним масама довољно је да «врли нови свет» понуди по себе суштински безопасне видове испољавања незадовољства и пружи сурогате ауторитета као мамце за површну самоидентификацију: медијска харангирања, исконструисана пост-идеолошка трвења и псеудо-ауторитети који се ослањају на рециклаже идеолошког наслеђа у постмодерном свету имају управо улогу да кроз каналисање периодично изазваног незадовољства омогуће трајну друштвену пацификацију највећег дела популације. При томе се и преостала стремљења незадовољника у масама фрагментирају и индивидуализују. Уместо да се они удржују, нуди им се трагање за индивидуалним ауторитетима и појединачном срећом, евентуално породичном срећом као „најкрупнијем“ дозвољеном виду заједничког живота.

Није се одустало само од великих прича, већ и од великих стремљења. При томе се показало да масе нису само бројне а ослабљене, већ и да су они који их чине у највећем броју случајева површни - са инстант потребама којима су довољна инстант задовољењима. Масовна потрошња добро је, макар и привремено, одменила и масовне идеологије и масовне демагоге. Ако фармакологија и биотехнологија знају начина да се, трајније и без дугорочнијих контраиндикација по индивидуалну и колективне психологију, изборе на крај са депресијом и разним видовима апатије – она ће и масовни покрети, у којима још има импулса „пационарности“ и тежњи ка друштвеном динамиком «одоздо наогоре», бити дуготрајно решени и «намирени». Једини проблем је тај што ће, са трајном медицинско-хуманитаристичко-тржишном пацификацијом масовног понашања и са губитком „пационарног“ порива ка друштвеној динамици – престати да постоји друштвено устројство какво сада познајемо.

4. (НЕ)ПРЕВРАТНИЧКЕ ОДЛИКЕ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Савремено друштво је још током друге половине 20. века претпело драматичне промене свог уређења које нимало не погодују превратничким тежњама. Као прво, дошло је до крупних промена у класној структури постмодерног капиталистичког система, односно до смањења значаја, па и делимичног исчезућа некада јачајуће радничке класе. Процес који се одиграо током друге половине 20. века имао је супротне тенденције од оних које су се одиграле у индустријској, зрелој модерној епохи 19. и прве половине 20. века. У овом периоду је радничка класа постајала све бројнија, хомогенија и организованија за учешће у политичком животу и поред свих препрека, постојећих подела и локалних специфичности као што су била конфесионална и национална одређења самог радништва. Од средине шездесетих широм западног света, тог центра модерног капитализма (укључујући ту и оне привредно заосталије делове који су тек почели да напуштају аграрну привреду и убрзано се индустријализују, попут Шпаније или јужних делова Италије) број припадника радничке

класе почео је нагло да опада. «Пораст продуктивности и аутоматизација смањио је број радника у производњи, док је запосленост у сфери администрације непрестално расла, као и у секторима различитих јавних служби. Колапс великог дела производње 80-тих и нови талас технолошких промена 90-тих година 20. века, још више су на директан начин смањили степен запослености у индустрији, Док су бројни људи, углавном мушкарци, наставили да раде као физички радници, радничка класа је престала да буде класа будућности. До краја 20. века радничка класа је великим делом водила само дефанзивне, протекционистичке битке.»²² Са друге стране, технолошке иновације и технике организовања поделе рада повисиле се продуктивност којим је подугнут стандард живота. «Истовремено и на истим основама, ово рационално предузимање произвело је такав модел духа и понашања који је оправдао и апсолвирао чак и најдеструктивније и најтлачительскије стране предузимања. Научно-техничка рационалност и манипулација су сливене у нове форме друштвене контроле.»²³ Из ових видова контроле и културног условљавања, изнедрен је до сада најбезличнији, идентитетски готово у потпуности «размагнетисан» индивидуализам краја 20. и почетка 21. века.

Одређени степен просперитета, пораст запослености у сектору услуга и системски видови вишег образовања довели су до настанка нових хетерогених друштвених слојева становништва. «Услед историјски дефинисаних стандарда образовања, прихода и радних услова супериорних у односу на оне мануелних радника, већина тих група често се нерадо повезивала са интересима радничке класе. Па ипак, већина њих није успела да изгради аутономан политички профил, Професионалне организације су облично слабе (...)на изборима гласају за различите политичке опције без очигледних пристрасности какве одликују радничку или праву буржоаску класу.»²⁴ Из овог миљеа почели су да настају «нови друштвени покрети», који су скренули са ранијег правца којим су ишли два раније доминанта модерна покрета за темељну

22 Крауч Колин, *Постдемократија*, Карпос, Лозница, 2014, стр. 74.

23 Маркузе Херберт, *Једнодимензионални човек*, Веселин Маслеша и Свјетлост, Сарајево, 1990, стр. 142.

24 Крауч Колин, *Постдемократија*, Карпос, Лозница, 2014, стр. 76-77.

промену друштва: национални/националистички покрети и класни покрети. Хабермас је на становишту да задирање комодификације као последице развоја потрошачке економије и бирократске социјалне државе у простор приватног живота доводи и до настанка нових слојева друштва и «нових друштвених покрета». Офе - идентификујући средње класе у државним службама и декомодификоване групе - такође их сматра базом «нових друштвених покрета» истичући њихов појачани сензибилитет за модернички универзализам.

Нови слојеви становништва су међусобно неповезани, унутар себе подељени и без свести да постоји нешто што може да их веже. Као такви они су идеална мета за инструментализацију политичке класе унутар вишепартијског система, као и нових друштвених покрета. Нови друштвени покрети предстаљају само наизглед посебну причу, која води у истом правцу. Савремена социологија одавно је постигла консензус око њихових главних карактеристика: 1) универзализам у име морала а не одређених друштвених група 2) већа оријентисаност на грађанско друштво него државу - изражавају неповерење према централизованим бирократским структурама и оријентисани су на промене ставова јавног мњења, а не елитних институција; више су заинтересовани за аспекте културе, животног стила и учешћа у симболичној политици протеста, него за институирање на друштвено симболичким правима; 3) организованост на неформалан, „опуштен“ и флексибилан начин, бар у појединим аспектима, при чему избегавају хијерархију и бирократију, а понекад чак и испуњавање критеријума за чланство 4) зависност, у великој мери, од масовних медија преко којих се упућују апели, организују протести и емитују ефектне слике ради побуђивања маште и емоција јавности).²⁵ Побројане карактеристике јасно указују на друштвено неозбиљан, противтрадиционалан и постмодерном естаблишменту веома податан састав и усмерење нових друштвених покрета, Њихов учинак - и при разарању остатака традиционалних вредности и друштвених веза и у вези њихових постмодерних циљева - је јасно про-системски, а нимало превратнички настројен према

25 Парафразирано према Неш Кејт, *Савремена политичка социологија*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 119-120.

успостављеном поретку моћи. Велика већина ових „покрета“ у данашњици такође имају улогу симулакрума за пацификацију незадовољства и заостављање друштвене покретљивости постмодернизованих маса и њихове преусмеравање у забране већ извршеног дискурзивно-идентитетског преобликовања.

Још један фактор значајно утиче на изостанак истинских превратничких активности: смањени број младих. Запад, као епицентар постмодерне анти-утопије, доживљава драматичан демографски суноврат. Историја снажење превратнички покрета упућује нас да су се они дешавали само у друштвима која су имала демографску експанзију и вишак младе, незадовољне популације који није могао да буде апсорбован и задовољен у постојећим друштвеним оквирима. Популациони бум током прве индустријске револуције директно је у корелацији са Француском буржоаском револуцијом и њеним преливањем на велики део тадашње Европе. «Један такав разлог био је очевидан сваком ко је посетио пренасељене европске градове и приметио све већу недовољну запосленост на селу: то је био прави кркљанац од људи, који су сви тражили храну, одећу, заклон и посао у друштвима која нису била добро опремљена да изађу у сусрет тим захтевима, бар не у том обиму.»²⁶ Сличну раст популације имала је царистичка Русија на крају 19. и почетком 20. века, тако да су често још нестасали млади нараштаји били они који ус потпалили ватру Октобарске револуције. Миље наглог преласка из села у град, из аграрног у индустријско друштво, пружао је идеалну климу за револуционарна врења. У остарелој, урбанизованој популацији постмодерног Запада једноставно недостају млади људи и за одржавање њеног трошног здања, о материјалу за револуционарно ферментирање да и не говоримо. Нимало чудно, простори преврата у 21. веку су они на којима се одиграва у односу на западна друштва закаснили демографски бум – у Трећем свету где масе људи прелазе из села у градове, где мегалополиси врве од младих укључених призора крајње беде и незнађа. Фундменталистички и терористички покрети управо црпе своју виталност из ових призора, а постмодерни «врли нови свет» само тежи да ове превратничке покрете «хендлује» добро разрађеним методама «кризног менаџмента» до оног

26 Кенеди Пол, *Припрема за 21. век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 19.

момента док се већина популације не пресели и комодификује на градске услове и након пар генерација доживи постепени демографски пад.

Вишак младих, наравно, представља само потребан али не и довољан услов за превратничке друштвене тежње. У немодерним или немодернизованим друштвима, пораст становништва не доводи до снажних социјалних тензија и револуција, јер да је тако - Кина и Индија би већ вековима пролазили кроз честе таласе револуција. Нека друштва су револуционарне исходе пораста младе популације успешно решавали на друге начине: освајањима и експацијом, исељавањем становништва и колонизацијом. Овај приступ можемо пратити од хеленске колонизације Средоземља у средишњој етапи гвозденог доба, западноевропске «крсташке» експанзије у 11. и 12. веку услед нарасле младе популације и феудима ускраћеним бројним синовима, британском колонијализму као вентилу за увишестручену популацију Острва у периоду индустријских револуција.

Литература

Берђајев Николај, *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Београд, 1990.

Видојевић Зоран, *Порази и алтернативе: претња пустоши и етика отпора*, Завод за уџбенике, Београд, 2015.

Враницки Предраг, *Хисторија марксизма*, Напријед, Загреб, 1975.

Гајић Александар, *Нови феудализам*, Конрас и ИЕС, Београд, 2016.

Делимо Жак, *Страх на западу*, други део, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1989.

Крауч Колин, *Постдемократија*, Карпос, Лозница, 2014.

Кенеди Пол, *Припрема за 21. век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.

Маркс Карл, Енгелс Фридрих, *Комунистички манифест*, Борба, Београд, 1945.

Маркузе Хеберт, *Једнодимензионални човек*, Веселин Маслеша и Свјетлост, Сарајево, 1990.

Неш Кејт, *Савремена политичка социологија*, Службени гласник, Београд, 2006.

Одри Жан, *Индоевропљани*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990.

О Саливен Ноел, *Конзервативизам*, Укронија, Београд, 2008.

Пеинтер Сидни, *Историја средњег века*, Слио, Београд, 1998.

Фај Гијом, *Археофутуризам*, Укронија, Београд, 2012.

Шнајдер Хелмут (ур.) *рада, Повијест рада*, Графички завод Хрватске, Загреб, 1987.

Bullivant Keith, „The Conservative Revolution“, Phelan Anthony (ed.), *The Weimar dilemma: intellectuals in the Weimar Republic*, Manchester University Press, Manchester, 1985.

Venter J. Bai E.G, „A Deconstruction of the Term Revolution“, KOERS — Bulletin for Christian Scholarship, 80(4) <http://dx.doi.org/10.1910>.

Goldstone Jack, „Theories of Revolution: The Third Generation“, *World Politics*, Vol. 32, No. 3 (Аргил, 1980), Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Daniels Robert, *The Nature of Communism*, Random House Book, New York, 1962.

Sombart Werner, *Socialism and socialist movement*, Dent&co, London, 1909.

Travers Martin, *Critics of Modernity: The Literature of the Conservative Revolution in Germany, 1890-1933*, Peter Lang Publishing, New York, 2001.

Huntington Samuel, *Political order in changing societies*, Yale University Press, London, 2006.

Aleksandar Sasa Gajic

**ON (IM)POSSIBILITIES OF REVOLUTIONS IN 21.
CENTURY**

Resume

The Paper questions the (im)possibilities of revolutionary trends in postmodern societies that would fundamentally change existing relationships and ways of its functioning, while looking at them from all three post-ideological perspectives - liberal, conservative and socialist. Then, starting from the basic approaches to the phenomenon of revolution in contemporary social theory, it gives a critical insight into the Marxist revolutionary heritage in the 21st century, as well as to the problems that carriers of today's revolutionary pathos have with the central motives of modernity. In the second part of the Paper, the non-revolutionary characteristics of the postmodern era are being analyzed, both on the individual and at the collective level.

Keywords: revolution, modernity, Marxism, postmodern state, post-ideology.

Борис Р. Братина*

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици, Филозофски факултет, Катедра за
филозофију Косовска Митровица (Србија)*

Оксана А. Братина**

*Санкт-Петербуришки државни универзитет Центар
медиафилософи, Санкт-Петербург (Руска Федерација)*

МАРКС: ИМА ЛИ “КЛАСНЕ БОРБЕ” У САВРЕМЕНОСТИ?

Мало је филозофа, можда нема ни једног, који су више оспоравани а ипак табуизирани као Маркс. Није потребно бити марксист да би се тога било свесно. То што обележавамо двестогодишњицу његово рођења и 170 година од првог издања *Манифеста* ... ништа на томе не мења. Он је први пут стигматизован још за живота и све до 1917. године, па је онда критикован и демантован до краја времена *welfare state*-а (дакле, до краја седамдесетих), бачен у прошлост са проглашавањем и установљавањем New World Order-а, затим поново актуелизован од кризе 2008. То се не односи само на широку јавност већ једнако тако и на струку, којој је у њеној институционализованој форми ништа лакше него да се прави да “слон није у соби”.

Гомила безначајних писаца не види да је то величанствено филозофско дело, са свим својим манама, и даље живо и интегрисано (колико је то могуће) у систем доминације као

* bokibor@yahoo.com

** shtaynshtayn@gmail.com

и у оно што му се супротставља. “Мали су погнули главе, па не чују трубе и не виде сједе што воде”, рекао би песник.¹ Пошто су остали само “мали” после растурања левице у целој Европи, а мудре вође уклоњене, они су се организовали по систему “два лоша убише Милоша” и ево живе и лоше пишу о бољима од себе. Оно што се десило са српским марксистима, десило се готово свуда у свету; они су се преобукли углавном у проевропске демократе и, поред осталих зала, здушно се залагали за бомбардовање Србије, тада једине слободне земље у Европи. Један од промарксистичких шездесетосмаша, да му име не помињемо, лично је те 1999. издао наређење за тај злочин и то са места генералног секретара НАТО пакта. Тако су бивши марксисти постали убице народâ, чиме је целокупна идеја западне левице сасвим изневерила своје историјско посланство.

Та издаја Марксовог учења, у свом последњем чину, почиње седамдесетих када су Енрике Берлингер и Сантјаго Кариљо (бивши шефови комунистичких партија Италије и Шпаније) патентирали “еврокомунизам” и објавили да у ствари одустају од борбе против капитализма, постајући “партнери” система експлоатације – Жорж Марше (КПФ) то није прихватио. Ти “бивши”, и марксисти и тзв. левичари, у духу правих снобова (*sine nobilitate*) као вукови бацили су се на растурање држава и народа који нису схватили да је још пре 1991. историјско клатно кренуло удесно, па су се приклонили “струји” и једнако снажно до данас подржавају квази-либерални поредак. Њихова “еволуција” ишла је даље: од бораца за “слободу” до најновијег утапања у сорошевску левицу-по-потреби која није никаква левица, јер у паузи од бриге за народе које уништавају “корумпирани диктатори”, брину једино за права педера као да је педерастичка нешто нормално (они мисле природно), а не дубоки пад мушкарца у сваком смислу (што потврђују практично сва значајна социолошка истраживања XX века). Уз то, све је то прожето завишћу и грабежљивошћу.

Када је све тако отишло у пропаст, зашто да ми данас уопште говоримо о Марксу? Због “обљетница”, или можда ипак има још нешто због чега је његово учење историјски

1 Хаустор, *Трећи свијет*, “Патуљци у вргу”, Југотон, Загреб, 1983.

материјализам опасан за “реформе новог либералног поретка”? Нико не може спорити да Марксова “радна теорија вредности” поседује експланаторни потенцијал, упркос свим технолошким напрецима у производњи, роботизацији, дигитализацији и интердисциплинарности. Још је Роза Луксембург показала “да опстанак капитализма зависи од континуиране интеракције са некапиталистичким начинима производње”². Значи, нема капитализма без своје супротности са којом је нераздвојно везан. Али, савремени капитализам хоће да буде глобалан, без своје супротности. То је суштинско питање: може ли нешто сасвим несавршено без свога Другог? Тим пре јер ако је “Новац ... посредник, поседник између потребе и предмета, између човјекова живота и средства за живот. А оно што ми посредује је *мој живот*, то ми посредује и постојање других људи. То је за мене *други човјек*.” И пре тога: “Отуђење се исто тако појављује у томе што је *моје* животно средство средство другог, што је оно као *моја жеља* недоступан посјед *другог*.”³ Другим речима, капитализам је *немогућ без свог Другог, униженог, подјармљеног и без шансе, данас као и увек*.

Пошто је, “класа за себе саму”⁴, по мишљењу многих престала да постоји, а “Филозофија беде”⁵ се увек-већ устоличила, можемо мислити да је класна борба изгубила свој историјски значај, али то није тачно нити истинито. Класна борба је прешла на вишу раван – она је постала глобална. Другим речима, класна борба напустила је подручје државе. То збуњује многе. Неки су отварају питање револуционарног субјекта, неки су негирали да он у садашњости постоји, јер је тзв. радничка класа постала мањинска у савременој подели рада. Кажу разочарани: “радничка класа одлази и рај, па, па пролетери”⁶. Али, разочарани западњаци су једно, а борбе широм света конституишу нову борбу. Сада више нема праве класне борбе на западу. Кажу, пропао је просветитељски

2 Бранко Милановић, 29. 12 2017, <https://pescanik.net/kapitalizam-posle-kapitalizma/>.

3 Карл Маркс, *Економско-филозофски рукописи из 1844.*, Београд, Просвета-БИГЗ, 1977(1) стр. 90 и стр. 83.

4 Карл Маркс, *Биједа филозофије*, Београд, Просвета-БИГЗ, 1977(2), стр. 103.

5 Прудон Пјер Жозеф, *Филозофија бед*, *Système des contradictions économiques ou Philosophie de la misère*, (<https://www.scribd.com/document/397453948/Konstantin-Melnikov-Wikipedia-The-Free-Encyclopedia>), 1846, стр.12.

6 Хаустор, *Трећи свијет*, “Радничка класа одлзи у рај”, 1984.

пројект у име “опимизације перформанси”⁷ тако да нема ни еманципације, нити борбе за права обесправљених и експлоатисаних. Чак и савремени социјални покрети типа *yellow vests* бивају разнородни по идејама које носе, са често противречним интересим, више представљају неакртикулисани вапај за правдом (или за повећањем плате за “100 евра месечно”⁸. Међутим, као да се исправном показује Маркузеова оцена од пре 50 година, наиме да је од 1945. револуција немогућа у империјалном центру, на улицама “у Паризу, Лиону или Тулузу, у Милану, Торину или Болоњи”.⁹ Сматрамо да је то данас сасвим видно, а да је Маркузеу само недостајала глобална визија како би видео овај померај класне борбе од подручја државе/нације на светски ниво.

Тај померај нипошто није изведен простом транслацијом нивоа, јер променили су се конкретни актери и носиоци класне борбе. Ово прати један осмотички процес деклинирања глобалног капитализма и на другој страни наступања тзв. *emerging economies*. У том смислу, иако у свакој од држава или нација и даље постоје сви облици класне неједнакости и супротности, само као више или мање пацификовани, вртоглаво повећање материјалних разлика унутар западног центра повлачи за собом једну нову глобалну поларизацију, која све више постаје место сукоба. Данашње “неједнакости су највеће у историји човечанства”.¹⁰ Тај процес увећања разлика, боље рећи његов последњи историјски замах, познато је, започео са неолибералним политичким наступом тачеризма и реганизма (иза чега је стајала економска доктрина Милтона Фридмана), па као што су на западу богати постали још богатији а сиромашни још сиромашнији, аналогна појава се одразила/пренела на све државе појединачној у том смислу на “цео свет”. То показује разлика у потрошњи становништва земаља; хоће се да се фомира је нови, усавршени и свевидећи колонијални систем, праћен рефеудализацијом и *post-truth* стањем. Ни криза од 2008. ништа није променила у главама оних који носе политичку страну овог напора да се овлада “целим светом”, као ни у главама економиста (част изузецима,

7 Франсоа Лиотар, *Постмодерно стање*, Братство-јединство, Нови Сад, 1988, стр. 6

8 E. Macron, *Russia Today*, 10.12.2018.

9 Херберт Маркузе, *Совјетски марксизам*, Глобус, Загреб, 1983, стр. 46.

10 Mitch Feirstein, *Russia Today*, “Keiser Report”, 21.02.2019.

попут Луиђина Брунија, “новој аустриској школи” и сличнима) који се старају да се од “новог неолибералног Рах Americana” као пројекта нипошто не одустаје.

На другој страни, због неувиђања показатеља који говоре о извесној пропасти тог “пројекта” и немогућности одустајања од главног циља, а то је репродукција односа моћи, показује се да је Лењин био у праву тврдећи да “у борби за привредну територију” империјалистичка привреда увек завршава као “ратна привреда”.¹¹ Таква природа капитализма додатно увећава ову нову глобалну поларизацију пренапрежући костелацију између држава метрополе и периферије. Стратегија сабијања земаља које су *emerging economies* постала је много важнија од сопственог развоја западне империје – цивилизација запада, у разлици спрам западне цивилизације у целини, поново показује своје разбојничко лице, али га овог пута све више препознају од раније. Бразил се поново ставља под узде, Јужноафричка Република се ограничава, а Индија се бескрајно уцењује. Исто се хоће са Кином и Русијом, али западу ту баш не полази много тога за руком. Запад је постао зависан од рата, смене легалних режима, старе добре пљачке, fake реалности; највећи новац остварује се продајом оружја. Ипак, ништа то не помаже да се смање напетости, оне се напротив повећавају до нивоа кубанске кризе и све је више места отпора, пошто нико више неће да свој плод баца у незасита уста модерне, те двеста година старе мешине, која што се више пуни утолико јој све више треба.

Зато можемо рећи да Марксова идеја о класној борби није превазиђена. Она је само променила место свог одлучујућег збивања, па су сепроменила њена средства и актери. Тако, без неких нарочитих апроксимација или уз њих, тврдимо да се у ултимативној садшњости класна борба на светском нивоу води између народа-буржуја и народа-пролетера. Тежиште борбе против експлоатације, борбе за живот и слободу, сада има егзистенцијалну глобалну емфазу. Ми не тврдимо, то треба да је јасно, да не постоје и други облици класне борбе, стари и нови, него да је њен фокус измештен у неки нови облик, са другим носиоцима борбе. Они теоријски нису предвиђени

¹¹ <https://www.radnickaborba.org/wp-content/uploads/2012/06/V.-I.-Lenjin-Imperijalizam-kaonajvisistadijum-kapitalizma.pdf>, стр.41.

и не припадају “цивилизованим народима” “старе Европе” него “варварским и полуварварским” народима.¹² Они су прави Други запада: прљави, неоразовани, зли, склони диктатури и тоталитаризму, без изражене индивидуалне субјективности, корумпирани и припадају онима који немају историјских шанси због заосталости у развоју, а не хомосексуалци и трансцендери – једино што то треба разумети као пројекцију западног човека, јер се по старом рецепту управо Други оптужује за сопствене фантазме и дела. Да, такви се дижу против “најнапредније цивилизације” и хоће да је униште као такву цивилизацију. И то су исти они који (укупно узев) живе, раде и умиру у најгорим условима, са најсуровијим газдама/узурпаторима – једном речју, пролетери. Тако Маркс у погледу класне борбе остаје историјски актуелан упркос расистичкој претпоставци о актерима и месту револуције.¹³

Што би Срби рекли: “Жив је Маркс, умро није”.

Литература

Братина Оксана, Братина Борис, Социолошки преглед 2-2018, “За нови манифест”, ССД, ИДН, ИКСИ, Београд, стр. 586-606.

Лењин Владимир, Империјализам као највиши стадијум капитализма (<https://www.radnickaborba.org/wp-content/uploads/2012/06/V.-I.-Lenjin-Imperijalizam-kaonajvisi-stadijum-kapitalizma.pdf>).

Лиотар Жан-Франсоа, *Постмодерно стање*, Братство-јединство, Нови Сад, 1988.

Маркс Карл, *Манифест комунистичке партије*, 1976, Нови Сад, Будућност.

12 Карл Маркс, *Манифест комунистичке партије*, Нови Сад, Будућност, 1976, стр.7, 13, 14.

13 Ми овде Маркса нећемо даље оптуживати за тај расизам, иако је он присутан и на другим местима у његовим списима. Тај расизам можда се још и више примећује код Енгелса. Овде то даље не развијамо, сматрајући да су и њих двојица, дакле не као оснивачи комунизма него као окцидентални мислиоци, а и комунизам је доследна окцидентална идеја, били неостљиви на ту не тек константу нијансу цивилизације од Берлина до Лос Анђелеса. На другом месту то питање смо детаљније експлицирали (Братина, 2018, За нови манифест, стр. 586-606).

Маркс Карл, *Бијезда филозофије*, 1977(2), Београд, Просвета-БИГЗ.

Маркс Карл, *Економско-филозофски рукописи из 1844*, Београд, Просвета-БИГЗ, 1977(1).

Маркузе Херберт, *Совјетски марксизам*, Глобус, Загреб, 1983.

Милановић Бранко, (29. 12 2017, <https://pescanik.net/kapitalizam-posle-kapitalizma/>).

Прудон Пјер Жозеф, *Филозофија беде*, 1846, *Système des contradictions économiques ou Philosophie de la misère*, (<https://www.scribd.com/document/397453948/Konstantin-Melnikov-Wikipedia-The-Free-Encyclopedia>).

Хаустор, *Трећи свијет*, “Патуљци у врту”, Југотон, Загреб, 1983.

Mitch Feirstein, *Russia Today*, “Keiser Report”, 21.02.2019.

Срђан Перишић

Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву

НЕОМАРКСИСТИЧКО СХВАТАЊЕ РАДА – УТОПИЈА ИЛИ АЛТЕРНАТИВА ТРАНСКАПИТАЛУ

Сажетак

Аутор се бави схватањем појма рада водећих неомарксистичких теоретичара постмодерног времена, Антонија Негрија и Мајкла Харта. Ови теоретичари истичу нематеријални рад као основни облик капиталистичке производње у постмодерној епохи, који ствара нематеријална добра као што су знања, идеје, комуникације, информације, односи. Аутор се у тексту бави питањем да ли овакав нови, постмодерни, нематеријални рад, може победити синергију транснационалног капитала и постмодерне суверености – како тврде Негри и Харт? Питање је да ли отуђење човека у капитализму има свој наставак и у постмодерни или посткапитализам карактерише нови облик солидарности и заједништва оних који производе? Исто тако, да ли носиоци нематеријалног рада, а то је у постмодерни мноштво, наспрам радника у модерној епохи, могу бити револуционарни тако да транснационални капитал обуздају и, чак, да га подреде себи, или се ради само о још једној (нео)марксистичкој утопији?

Кључне речи: рад, капитал, производња, неомарксизам, постмодерна, сингуларности, мноштво, револуција, утопија.

1. ОД МОДЕРНОГ МАРКСА ДО ПОСТМОДЕРНОГ КОМУНИСТИЧКОГ МАНИФЕСТА

Савремена марксистичка мисао итекако је присутна у теорији. Она се, наравно, ослања на Маркса, али даје и нове теоријске доприносе. То се види у схватању рада и капиталистичке продукције, посебно када се посматрају кроз категорију суверенитета. Многи неомарксисте полазе од тога да је време модерне завршено и да је постмодерна капиталистичка продукција у великом замаху. Управо ти теоретичари дају нова одређења рада и производње. Најпознатији су Негри и Харт (Antonio Negri, Michael Hardt). Њихово дело *Империја* (Empire, 2000) је проглашено новим комунистичким манифестом, а у делу *Мноштво* (Multitude, 2003) разматрају постмодерне облике (пост)капиталистичке продукције. У раду *Декларација* (Declaration, 2012) сагледавају могућност отпора *мноштва*, као постмодерног радништва, постмодерног капитализму.

Знамо да су производња и рад централно место марксизма. Маркс и каже да су се људи почели разликовати од животиња онда када су почели да производе средства за живот.¹ Рад и производња су, за марксисте, човекова суштина, преко којих се познаје и прошли и данашњи, постмодерни човек. Човек се радом потврђује као биће, остварује себе као човека, а сам рад подразумева опредмећење човековог живота, процес после којег човек сам себе огледа у свету који је сам створио.² Својим схватањем рада марксисте су развили и остале категорије, као што је слобода човека, па и читаву економску теорију. Марксисте истичу да рад не производи само робу, већ производи и себе и радника као робу, а сама подела рада и односи у њој су темељ економије која ствара друштвену и политичку стварност.

У том смислу чувено је Марксово одређење, које је срж марксистичке филозофије историје:

„У друштвеној производњи свога живота људи ступају у одређене нужне односе, независне од њихове воље, односе производње који одговарају

1 Карл Маркс, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд, 1976.

2 Карл Маркс, *Капитал I-III*, Београдски Издавачко Графички Завод, Београд, 1979, стр. 252.

одређеном ступњу развита њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу на којој се диже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште. Не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест. На извесном ступњу свога развита материјалне производне снаге друштва долазе у противречност са постојећим односима производње, или – што је само правни израз за то – са односима својине у којима су се дотле развијале. Из облика развита производних снага ти се односи претварају у њихове окове. Тада наступа епоха социјалне револуције.³

Есенција човека се, дакле, развија кроз човекову радну егзистенцију, а тако се развија и „есенција“ самог друштва и политике. Међутим, ово Маркс допуњује одређеном супротносту. Та супротност јесте отуђење човека. Марксистичко схватање отуђења човека такође проистиче из Марксовог схватања рада. Отуђење човека је стање у којем „његова дела, производи или идеје постају супротстављена моћ која га потчињава, њему страна и независна од његове делатности и егзистенције.⁴ Отуђењем се човекова суштина отуђује од њега самог и постаје искључиво инструмент човековог опстанка. Марксисти сматрају да потпуном отуђењу човека претходи отуђење од самог рада, а томе доприносе најамни рад и приватно власништво. Капитал купује радну снагу као и сваку другу робу, те се раднику производ његовог властитога рада јавља као нешто страни, као туђе биће. Према Марксу постоје четири облика отуђења човека: отуђење од производа рада, отуђење од производње, отуђење човека од себе самога и отуђење човека од човека.⁵

3 Карл Маркс, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд, 1976. стр. 9.

4 Сајмон Блекбурн, *Оксфордски филозофски речник*, Светови, Нови Сад, 1999.

5 Шире о овоме видети у: Богдана Кољевић, „Марксов појам праксис-а“, *Архе*, 7/2007, Нови Сад, стр. 37. Милош Перовић, „Рад и подела рада у делу Карла Маркса“, *Архе*, 26/2016, Нови Сад, стр. 266–273.

Отуђење усмерено само на физички опстанак човека најбоље се огледа у емпирији постмодерног нестанка радништва. Радништво је у модерни карактерисала солидарност, заједништво, јасан идентитет, синдикално представљање и борба, али и други колективни идентитети проистекли из саме нације којој радништво припада. Пораз социјализма, нестанак „државе благостања“, трансформацију капитала у транснационални капитал означили су и нестајање модерног радништва. Радништво, или радничка класа, престали су да постоје као субјекат политике. Радништво је изгубило све модерне вредности једног колективног субјекта. Пјер Бурдије (Boirdieu) то добро описује наводећи да је либерални капитализам створио „дарвиновски свет несигурности, патње и стреса, што је образовало једну „резервну армију радне снаге укроћене прекаризацијом“ и незапосленошћу.⁶ Наиме, тежња транскапитала на остваривању максималног профита, у условима кретања финансија на глобалном нивоу, условила је да се транснационалне корпорације ослободе притиска радника тако што спроводе политику флексибилности у платама радника и у самом запошљавању. На делу је индивидуализација односа између послодавца и запослених. „То се постиже утврђивањем индивидуалних циљева, увођењем индивидуалних евалуативних разговора, индивидуализовањем повишице, индивидуализовањем каријере, аутоексплоатацијом...“⁷ То је довело да нестајања колективних циљева и солидарности између свих. На делу је систем „структуралног насиља“ над радницима који се огледа у деморализацији и конформизму. То ствара „складно функционисање индивидуалистичког микро-економског модела“, а армија незапослених и „није армија, јер изолује, етомизује, индивидуализује, демобилише и десолидарише“.⁸ Радништво је изгубило свој политички идентитет, деполитизовано је, престало је да буде класа.

Савремени неомарксисте Негри и Харт, у свом разоткривању карактера постмодерног капитализма, другачије

6 Пјер Бурдије, *Сигнална светла: прилози за отпор неолибералној инвазији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 110. Видети и: Срђан Перишић, „Постмодерно нестајање политичког и демократије“, *Политичка ревија*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

7 Пјер Бурдије, стр. 110–111.

8 Исто, 111.

посматрају карактер рада и његове носиоце и продукцију, другачије од Бурдијеа, негирајући отуђеност радника и парализу носиоца рада.

Но, Негри и Харт, у разматрању постмодерног капитализма уводе нову категорију – Империја. Наиме, они у разоткривању капиталистичке продукције, нестанка радништва и његове замене мноштвом, полазе од разматрања карактера модерног и постмодерног суверенитета. Њихова полазна теза јесте да је „суверенитет узео нови облик саткан од низа националних и супранационалних организама уједињених под једном јединственом логиком управљања.“⁹ Такав облик суверенитета, који је у средишту Империје, показује се кроз односе великих држава према малим, кроз деловање разних транснационалних корпорација, глобалних невладиних организација, кроз деловање западног војног савеза, итд. Ради се о трансформацији модерног суверенитета израженог националном државом. За њих је *Империја* кулминација прогреса у модерни, кулминација либералне модерне. Запад се кретао у таквом правцу развоја тако да није могло да не дође до просвећености, капитализма, империјализма и, на крају, до постмодерне Империје. Глобални капитализам и тржиште су закономерни. Са овим закључцима Негрија и Харта у делу *Империја* тешко да се може расправљати.

Негри и Харт у свом објашњењу модерног и постмодерног суверенитета наводе један важан елемент у изградњи модерног суверенитета. То је капиталистички начин производње и афирмација тржишта. Аутори у основним питањима примењују класични марксистички модел схватања историје као борбе рада и капитала. Без капитализма, тј. капитала и тржишта, суверенитет у модерној епохи не би могао да опстане и не би могао да постигне хегемонистички положај у свету. То је по њима суштински садржај суверенитета у европској модерни. Негри и Харт сматрају да је Адам Смит потпуно артикулисао садржај модерног суверенитета.

Наиме, Адам Смит је у свом одређењу тржишта као невидљиве руке дефинисао да је држава та која мора да обезбеди да благостање приватних лица буде поистовећено са јавним

9 Антонио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005, стр. 8.

интересом. Дакле, све друштвене функције и активности се своде на једну вредност. Негри и Харт апострофирају да није битно да ли држава интервенише или не, већ је важно да она даје садржај у посредовању између приватног и општег интереса и представља осовину рационалности тог посредовања. „Политичка трансцендентност модерне државе дефинише се као економска трансцендентност. Смитова теорија вредности била је душа и тело појма модерне суверене државе“.¹⁰ Дакле, модерни суверенитет је, за Негрија и Харта, капиталистички суверенитет који уређује односе између појединачног и општег, што је, опет, у служби развоја капитала.

Према томе, посматрањем Смитове теорије, Негри и Харт објашњавају да се између суверенитета и капитала у модерни остварила потпуна синтеза, чиме је суверенитет постао „политичка машина која влада целокупним друштвом.“¹¹ Наиме, аутори истичу да је однос између друштва и власти, однос између модерног друштва и суверене државе, у току развоја администрације модерне државе, постављен тако да власт и држава производе друштво.

Слично је и Фуко (Foucault) анализирао прелаз из премодерног друштва суверенитета ка модерном друштву управљања. Премодерни суверенитет је био трансцендентан и сингуларан над поданицима. С друге стране, модерно управљање обухвата читаву технологију дисциплине, надзора и владања над целокупним друштвом.¹² Негри и Харт полазе од овог Фукоовог концепта управљања, с том разликом што они тај прелаз из премодерног, трансцендентног суверенитета виде само као помак унутар њега самог. За Негрија и Харта ради се о трансформацији трансцендентности. Модерна је заменила „традиционалну трансцендентност командовања трансцендентношћу функције управљања“.¹³

10 Исто, стр. 102.

11 Исто, стр. 103.

12 Мишел Фуко, *Треба бранити друштво*, Светови, Нови Сад, 1998.

13 Антонио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005, стр. 104.

2. УМЕСТО РАДНИШТВА: ПОСТМОДЕРНА КАПИТАЛИСТИЧКА ПРОДУКЦИЈА МНОШТВА

Негри и Харт у делу *Мноштво* полазе од тога да се отпор постмодерној капиталистичкој продукцији такође рађа у производњи, као што је било и у модерној епохи. Међутим, они додају да је тај отпор не само у економској производњи већ и у културној, политичкој, друштвеној.

Наиме, доминатни, постмодерни облик производње је, за Негрија и Харта, онај који ствара нематеријална добра као што су знања, идеје, комуникације, информације, односи. Производња прелази преко модерног схватања који се односи само на економију и материјалност. Она у постмодерној ери подразумева, пре свега, производњу друштвених односа, облика живота, сингуларности (појединачности), тј. *мноштва*.

Ту производњу Негри и Харт називају *биополитичка производња*, јер у правом смислу таква производња ангажује целокупан друштвени живот. На тај начин Негри и Харт појам биополитике (у постмодерни) супростављају појму дисциплине и контроле (у модерни). Према ауторима, моћ Империје, а то је биомоћ, и биополитичка производња *мноштва*, мобилишу друштвени живот у целини те стога имају заједнички префикс *bio*, али то чине на различите начине. „Биомоћ стоји изнад друштва, трансцендентно, као суверена власт која намеће свој поредак. За разлику од тога, биополитичка производња је иманентна друштву те ствара друштвене односе и облике преко заједничких облика рада“.¹⁴ Управо у биополитичкој производњи *мноштва* Негри и Харт виде алтернативу биомоћи Империје.

За Негрија и Харта, биополитичка, нематеријална производња идеја, знања, комуникација, друштвених односа чини да сама производња постаје иста и заједничка у читавом свету. То значи да су заједнички радни процеси, производни односи, животна искуства, тиме постају заједнички и друштвени односи, мреже комуникација и облици живота.¹⁵ На

14 Antonio Negri, Majkl Hard, *Мноштво*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009, str. 101.

15 Исто, стр. 116–117.

тај начин сингуларности у *мноштву* (појединци, индивидуе) се повезују у једну заједничкост и, условно речено, општост.

Овде су Негри и Харт на супротним позицијама од Бурдијеа, и његовог објашњења десолидаризације радника и њихове атомизације, и практично нестанка било каквих заједничких идеја и циљева. Поготово су на супротним позицијама и од Рајта Милса (Wright Mills), који, у делу *Бели оковратници*, наводи да су људи толико отуђени један од другог, да сваки потајно покушава учинити од другог своје оруђе, тако да се временом тај круг затворио, и човек чини оруђе од себе самога и отуђује се од себе као тог оруђа.¹⁶

Но, Негри и Харт наводе да биополитичка производња производи заједничко и опште, а то заједничко служи опет као основа за будућу производњу: „Сингуларности су у међусобном односу и друштвено комуницирају на основу заједничког, а њихова друштвена комуникација заузврат производи заједничко. Мноштво је субјективитет који настаје из динамике сингуларности и заједничкости“.¹⁷ У једном другом тексту Негри каже да мноштво „није просто политички појам“. Он истиче да је когнитивни аспект рада и знања, нематеријалног рада мноштва веома важан. „Мноштво је директно повезано друштвеним мрежама те има потребну независност која омогућава сарадњу“.¹⁸

Према томе, заједничко у *мноштву* је и произведено и производно те представља кључ за разумевање друштвеног и економског деловања. За Негрија и Харта, биполитичком продукцијом нематеријалности и заједничког живота јача иманентност мноштва у односу на трансцендентност суверене моћи Империје. Биополитика је садржана у иманентности и подразумева интеракцију и повезаност економског, културног, друштвеног и политичког простора у заједничку сферу. Дакле, за Негрија и Харта:

16 Rajt Mills, *Bijeli okovratnik*, Naprijed, Zagreb, 1979, стр. 176.

17 Antonio Negri, Majkl Hard, *Mnoštvo*, стр. 191.

18 Антонио Негри, „Революционний процесс длится вечно“, *Скепсис*, интернет научни часопис. Видети на: http://scepsis.ru/library/id_2111.html 12/12/2018. Интегрални текст објављен на *Artforum magazine*, мај 2008. №9 (46).

„Мноштво је распршен скуп сингуларности које производе заједнички живот – оно је својеврсно друштвено ткиво које се организује у ново друштвено тело. То је оно што одређује биополитику. Заједничко, које је истовремено вештачки резултат ни конститутивни темељ, је оно што даје конфигурацију мобилној и флексибилној супстанци мноштва“.¹⁹

3. УМЕСТО ЈАВНОГ ДОБРА: ЗАЈЕДНИЧКИ ИНТЕРЕС МНОШТВА БЕЗ ДРЖАВЕ

Управо у тој динамици сингуларности и заједничкости мноштва артикулише се нова, постмодерна правна теорија на глобалном нивоу. Биополитичка производња заједничког настоји изместити модерне поделе између индивидуалног и друштвеног, субјективног и објективног, као и између приватног и јавног. Производња заједничког је та која ће, према Негрију и Харту, разоткрити лажност неолибералног начела да „тржиште одређује све“, да је потребно приватизовати јавне услуге и добра. Јавна добра и услуге су, истичу Негри и Харт, биле темељ модерне суверености, па се аутори питају: „Како можемо замислити отпор приватизацији заједничких добара и услуга, а да не упаднемо у стару противречност између приватног и јавног“?²⁰

Решење је, према ауторима, у замени концепта *општег интереса* са концептом *заједничког интереса*. „Другим речима, заједнички интерес је општи интерес који није апстрахован у контролу државе, већ је општи интерес којег су сингуларности, које сарађују у друштвеној, биополитичкој производњи, присвојиле – он је јавни интерес не у рукама бирократије, него демократије којом управља мноштво“.²¹ Дакле, ради се о новом облику суверености, тј. демократији мноштва као замени за сувереност Империје. У демократији мноштва, сингуларности сопственом биополитичком активношћу контролишу добра и услуге које и омогућују репродукцију самог мноштва. У

19 Antonio Negri, Majkl Hard, *Мноштво*, стр. 328.

20 Исто, стр. 198.

21 Исто, стр. 199.

питању је, истичу Негри и Харт, „прелазак из *res-publica* у *res-communis*“.²²

Постмодерни концепт заједничког интереса је, дакле, производ сингуларности у мноштву, а не, као у модерни, јавни простор или јавно добро које је под атрибутом суверености. Негри и Харт сматрају да тако конципиран заједнички интерес подрива сувереност и биомоћ. „Све што је опште или јавно мноштво мора да узме и да њиме управља, претварајући га у заједничко“.²³

На овај начин Негри и Харт развијају једну нову правну теорију која није либерална јер интерес више не може да буде детерминисан тржиштем, него је у рукама демократије мноштва као новог, демократског суверенитета. Рађање демократије, у окриљу мноштва и заједничкости, подразумева да се дешавају промене и у домену међународног права. Сувереност Империје руши модерни вестфалски поредак међународног права. Но, за Негрија и Харта производња мноштва и стварање заједничкости су они концепти који представљају алтернативу суверености Империје. Заједничкост и мноштво су глобални те су и потенцијал који спречава реализацију Империје. Аутори кажу да „заједничко постаје једини темељ на коме право може изградити друштвене односе у складу са мрежама које су изградиле сингуларности чиме се изграђује и глобална стварност. Тај пут није линеаран, али је, чини се, једини пут који иде напред“.²⁴

4. ПОСТМОДЕРНА РЕВОЛУЦИЈА МНОШТВА – ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋА?

Посматрајући оба дела, *Империју* и *Мноштво*, уочићемо да су Негри и Харт у књизи *Мноштво* доста скромнији у аргументацији ставова, посебно у аргументацији позитивне алтернативе суверености Империје и њеној биомоћи. Та алтернатива оличена у заједничкости мноштва је описана површно, и чини се да и сами аутори не знају прави одговор – шта је садржај алтернативе постмодерној Империји?

22 Исто, стр. 199.

23 Исто, стр. 200.

24 Исто, стр. 201.

У прилог томе, Негри и Харт у делу *Мноштво* изградњу постмодерне демократије мноштва објашњавају веома контрадикторно. Аутори посматрају будућу демократију мноштва као неки будући (постмодерни) демократски суверенитет.

Наиме, аутори прво одбацују демократију модерне епохе. Примећују да је демократија у модерни само један од облика трансцендентности суверенитета, с обзиром да је суверенитет владавина једног начела (монарха, државе, нације, народа или странке), који стоји изнад друштва. Тиме Негри и Харт прихватају Шмитово одређење суверенитета - да би модерни суверенитет могао стајати изнад друштва „захтева да јединствени политички субјективитет – као што су партија, народ или нација – испуни ту улогу.“²⁵ С тим у вези, и модерна демократија је владавина јединственог субјекта, на пример народа. Тако да демократија за ауторе није ништа друго него фасада, јер је моћ у једном, дакле „моћ је *de facto* монархијска“.²⁶ Дакле, модерна демократија није демократија коју треба поправљати или изнова захтевати. Као само једна од врста суверенитета и она је непожељна за мноштво.

Овде постављамо питање, како нешто што треба да замени суверенитет, његову трансцендентност, опет представља суверенитет? Аутори су контрадикторни јер истичу принцип једног начела који лежи у основи суверенитета. С тим у вези, како се може изградити демократски суверенитет мноштва ако знамо да мноштво није једно већ је многоструко, а многострукост је супротна јединственом начелу које гради сувереност ?

Сви облици суверенитета модерне епохе доживели су исту судбину, тј. замењени су суверенитетом Империје. Но, према Негрију и Харту, без обзира на ту трансформацију суверенитета, мноштво поседује снагу да изгради нову, постмодерну демократију. Према ауторима снага мноштва је управо у производњи друштвеног живота. Имајући у виду да је суверенитет Империје, тј. његова биомоћ, та која влада

25 Исто, стр. 312.

26 Исто, стр. 311.

над смрћу, али и та која производи друштвени живот, нејасно је како ће тај „производ“ да уништи суверенитет Империје?

Наравно, као истакнути левичарски теоретичари, Негри и Харт се ослањају на марксистичку теорију борбе рада и капитала. Према ауторима, империјална биомоћ суверености кроз економску производњу ствара не само добра, већ је биополитичка, усмерена је „у крајњој инстанци на производњу информација, комуникација, сарадње – укратко на производњу друштвених односа и друштвеног поретка“.²⁷ Империјална сувереност је у потпуности зависна од производних друштвених делатника над којима влада. Тако је марксистичка теорија коју Негри и Харт користе за њих неумољива: као што се капитал стално ослања на продуктивност рада, и тиме, иако му је супростављен, мора му омогућити функционисање, тако и империјална, постмодерна сувереност зависи од друштвене продуктивности у мноштву. Но, постављамо питање, ако рад у модерној епохи није успео да победи капитал, а и сама класа која га је оличавала је нестала, како аутори знају да ће нови рад, а пре свега нематеријални, победити империјалну синергију транснационалног капитала и суверености?

Аутори на ово питање немају јасан одговор, већ кажу да је данас у доба империјалног суверенитета равнотежа између капитала и свеукупног рада (материјалног и нематеријалног) „превагнула тако да они над којима се влада теже да буду искључиви произвођачи друштвене организације... То значи да владари постају све више паразитски и да сувереност постаје све више непотребна. Сходно томе, они над којима се влада све више постају аутономни, спремни да самостално граде друштво“.²⁸

Међутим, постмодерна стварност показује (сви је примећујемо) да су они којима се влада и финансијски задужени, и безбедносно и медијски контролисани, и заступнички, дакле „демократски“ деполитизовани. Но, без обзира, Негри и Харт кажу да је управо њихов положај заједнички за многе и ствара услов за отпор и нову демократију. „Када вас поклопи дуг, када сте хипнотисани приковани за екран, када живите у затвору,

27 Исто, стр. 315.

28 Исто, стр. 317.

схватате у коликој мјери капиталистичка криза индивидуализује и ограничава људске страсти. Сами сте, без потенцијала. Али, чим погледате околу, видите да један од резултата кризе тај да су сви заједно. У кризи, дуговима, медијима, безбједности, заступању, огледају се заједнички услови... Али, ту смо заједно. Постоји *каирос* отпора као и *каирос* заједнице.²⁹

Према томе, за ауторе, све већа аутономност мноштва, оличена управо у тим заједничким условима и заједничкости је *револуција одоздо*. Демократија мноштва мора да дође револуцијом *одоздо*, истичу Негри и Харт, и то кроз „знање плуралности и хибридности, знање многострукости, знање које може одредити различите сингуларности у мноштву.“³⁰ Револуција одоздо ће уништити сувереност Империје. *Знање плуралности и хибридности* и производња нематеријалних добара, тј. односа, комуникација, облика живота је за ауторе и „својеврсна политичка производња“, тако да „моћ мноштва да заједнички ствара друштвене односе стоји између суверености и анархије, те тиме представља нову могућност политике.“³¹

Но, примећујемо да инсистирајући на томе да је разлика између производног (материјалног) рада и непроизводног избрисана, онда је рад, у ствари, сам живот са свим његовим телесним потенцијалима као што су жеља, креативност, склоности... Да ли је могуће наћи отпор Империји у таквим потенцијалима? Аутори ипак слабо аргуменују ту могућност. Методе борбе мноштва, о којима аутори говоре, су веома смешне: одбацивање полних табуа, карневали, интернет, миграције, космополитизам, протести, итд. У књизи *Декларациј* су нешто конкретнији. Посматрањем збивања у 2011. и демонстрација против неолибералне политике у Великој Британији, Шпанији, Грчкој, у САД на Волстриту (Wall Street), као и у Тунису и Египту, аутори сматрају да све четири доминантне фигуре мноштва (задужени, медијатизовани, контролисани и заступани), „могу да се побуне, али и да се промијене и постану фигуре моћи“.³² Они апострофирају

29 Иначе, *каирос* је срећан тренутак, који, ако се не ухвати, заувек побегне. – Антонио Негри, Мајкл Хард, *Декларација*, Нова књига, Подгорица, 2012, стр. 43.

30 Antonio Negri, Majkl Hard, *Мноштво*, стр. 293.

31 Исто, стр. 317.

32 Антонио Негри, Мајкл Хард, *Декларација*, стр. 42.

да та промена сингуларности мноштва у фактор моћи није резултат дијалектичког процеса, већ „једног догађаја, једног субјективног *каироса* који руши везе доминације и поништава процесе који стварају потлачене фигуре.“³³ Међутим, и тај срећан тренутак виђен протестима у 2011. години очито да није ухваћен. Јер, како другачије описати гушење демонстрација у Лондону у пролеће 2011. године? Власт и медији су протесте представили као угрожавање безбедности, и демонстранти, њих око 500 хиљада су одустали од даљег отпора, а са оним најупорнијим власт се брутално обрачунала. Демонстранти, огорчени својим тешким социјалним положајем, као и константним расизмом су ипак одустали. Зашто? Па, управо због тога што су медијски, безбедносно и заступнички контролисани. Онако како и описују Негри и Харт. Очито да мноштво и њене сингуларности, као биополитички продукти, немају ту могућност да сруше биомоћ (нео)либерализма. Мноштво је деполитизовано и ослобођено сваког колективног идентитета. Слично је било и са протестима „Окупирајмо Волстрит“.

Посебно изгледају наивни начини супростављања режиму биомоћи – постмодерном рату. Негри и Харт сматрају да ће се тај најупорнији режим биомоћи победити, ни мање ни више, него егзодусом или избеглиштвом сингуларности. Негри и Харт допуштају примену насиља људи у егзодусу, али само у одбрани. Никако не нападачког карактера.

Аутори наводе да једно од оружја демократије мноштва могу да буду протести у организацији *Queer Nationa* на којима „мушкарци љубе мушкарце, а жене љубе жене“, све да би шокирали хомофобе: „Морамо створити оружје које није пуко деструктивно већ је као такво облик конститутивне моћи, оружје које може да гради демократију и да порази војску Империје“.³⁴

Постоје многа питања на које Негри и Харт немају одговоре. Можемо се запитати како остваривати владавину мноштва у постмодерној демократији? Пошто је представничка демократија препрека за остваривање саме

33 Исто, стр. 42.

34 Antonio Negri, Majkl Hard, *Mnoštvo*, str. 326–327.

демократије, на који начин изражавати вољу мноштва као и све друге процедуре? Одговори су изостали. Негри и Харт посматрају револуцију мноштва, његову демократију, само кроз изражавање сингуларности и хибридности, кроз непослушност и разликовање, али не дају конкретне одговоре или бар да их наслућују. Очито да су аутори превише пригрилили постмодернизам те им је и тешко да разреше наведене противречности. У прилог томе, Кољевић истиче да су Негри и Харт „разапети између теоријске аргументације и њених логичких импликација (изражено у идеји залагања за демократски суверенитет) и политички мотивисане потребе да потпуно одбаце сваки модел суверенитета, управо због њиховог (постмодерног) инсистирања на појединачности и индивидуалности, које не може да узме у обзир идеју суверенитета“.³⁵

Негри и Харт говорећи о мноштву као распршеном скупу сингуларности које производе заједнички живот, и који ће изградити будућу демократију је, мишљења смо, напуштање идеје која је покренута књигом *Империја*. Јер, мноштво је нихилистичка страна постмодерне, њена потпуно негативна основа, а никако алтернатива транскапиталу. Видели смо да методе борбе против посткапитализма, које предлажу Негри и Харт, делују потпуно наивно. Практично, са дискурсом о мноштву Негри и Харт одустају од дате дијагнозе о постмодерној империјалној биомоћи. Донекле, аутори настоје да конкретније осликају субјекте и начине отпора биомоћи Империје, анализирајући покрете отпора и демонстрације на Западу. Но, и сами апострофирају да немају потпуне одговоре. С тим у вези, аутори не могу да дају одговор на једно од кључних питања које проистиче из њиховог дискурса о мноштву, то је – ако радничка класа као продукт капитализма није успела да склони капитализам са историјске сцене, него је и сама нестала дејством биомоћи на крају модерне епохе, како знају да ће нови рад, а пре свега нематеријални, оличен у мноштву и заједништву, успети да победи империју транснационалног капитала у постмодерној епохи?

35 Богдана Кољевић, *Биополитика и политички субјективитет*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 111.

Литература

Блекбурн Сајмон, *Оксфордски филозофски речник*, Светови, Нови Сад, 1999.

Бурдије Пјер, *Сигнална светла: прилози за отпор неолибералној инвазији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

Кољевић Богдана, *Биополитика и политички субјективитет*, Службени гласник, Београд, 2010.

Кољевић Богдана, „Марксов појам праксис-а“, *Архе*, 7/2007, Нови Сад, стр.35–48.

Маркс Карл, *Капитал I-III*, Београдски Издавачко Графички Завод, Београд, 1979.

Маркс Карл, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд, 1976.

Негри Антонио, Хард Мајкл, *Декларација*, Нова књига, Подгорица, 2012.

Негри Антонио, „Революциони процес дљитсј вечно“, *Скепсис*, интернет научни часопис: http://scepsis.ru/library/id_2111.html

Негри Антонио, Хард Мајкл, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005.

Перишић Срђан, „Постмодерно нестјање политичког и демократије“, *Политичка ревија*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 139–154.

Перовић Милош, „Рад и подела рада у делу Карла Маркса“, *Архе*, 26/2016, Нови Сад, 2016, стр. 259–273.

Фуко Мишел, *Треба бранити друштво*, Светови, Нови Сад, 1998.

Mils Rajt, *Bijeli okovratnik*, Naprijed, Zagreb, 1979,

Negri Antonio, Hard Majkl, *Mnoštvo – rat i demokratija u doba imperija*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009.

Srdjan Perisic**NEO-MARXIAN UNDERSTANDING OF LABOR –
UTOPIA OR ALTERNATIVE TO THE TRANSCAPITAL****Resume**

Author is dealing with the way of how the leading neo-Marxist theorists of postmodern time Antonio Negri and Michael Hardt are understanding the labor. These theorists are emphasizing immaterial labor as the basic form of capitalist production in the postmodern era, which creates immaterial assets such as knowledge, ideas, communications, information, relationships. The author in the article deals with the question of whether such a new, postmodern, immaterial labor can win out over the synergy of transnational capital and postmodern sovereignty - according to Negri and Hardt? The question is whether the alienation of a human being in capitalism has its extension also in postmodern epoch or post-capitalism is characterized by a new form of solidarity and the union of those who produce? Also, whether the holders of immaterial labor - which is multitude in the postmodern epoch, against workers in a modern epoch - can be revolutionary to curb transnational capital and, even, subordinate to itself, or it is only one of the (neo)Marxists utopia?

Negri and Hardt are emphasizing that difference between production (material) work and non-productive one has been erased. Such a work is life itself with all its physical potentials such as desire, creativity, inclination, etc. Is it possible to find resistance to postmodern capitalism in such potentials? The authors gave little argument to this possibility. The methods fight of multitude, which authors are speaking about, are very funny: rejecting gender taboos, carnivals, the internet, migration, cosmopolitanism, protests, etc.

There are many questions that Negri and Hart have no answers on. We can ask ourselves how to achieve the rule of the multitude in postmodern democracy? Since representative democracy is an obstacle to the achieve democracy, how to express the

will of the people as well as all other procedures? Answers are missing. Negri and Hardt are observing the revolution of the multitude, its democracy, only through the expression of singularity and hybridity, through disobedience and distinction, but do not give concrete answers or at least anticipate. Obviously, the authors embraced postmodernism too much, and it is difficult for them to resolve the above contradictions.

Keywords: labor, capital, production, neo-Marxism, postmodern, singularity, multitude, revolution, utopia.

Дубравка Стајић

Институт за политичке студије у Београду

НЕЈЕДНАКИ РАЗВОЈ КАО УСЛОВ ИМПЕРИЈАЛИЗМА. РАСПРАВЕ У МЕЂУНАРОДНОМ РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ

Сажетак

Историографском методом разматрају се становишта марксистичке мисли и радничког покрета о значају неједнакости (појединца, класе и државе) као један од битних услова настанка и одржавања колонијализма. Марксова тврдња да није могућа слобода појединца док се не ослободи потчињена класа и потчињени део света била је развијана и довођена у питање током пола века, до краја Првог светског рата. Прва интернационала је у целости одбацивала колонијализам као највиши облик неједнакости. Друга интернационала је довела у питање ову базичну хипотезу, спуштајући питање на ниво дневне политике и интереса европске радничке класе, која је трошила део екстрапрофита стечен у колонијама и свој положај стицала на крајњој неједнакости свих колонијалних радника. Промене капитализма су битно утицале на његово кретање – вишак капитала морао је да се извози у колоније. Те промене објаснили су у својим делима Хилфердинг, Лењин и Роза Луксембург. На питањима ратних кредита дошло је до расцепа у радничком покрету, то је био услов за настанак Треће – Комунистичке интернационале. Она је у пракси остваривала политички програм помагања револуција у колонијама, са општом идејом ослобађања свих колонија и

укидање економских, политичких и културних претпоставки неједнакости.

Кључне речи: Маркс, неједнакост, капитал, Лењин, Роза Лухембург, Прва, Друга и Трећа интернационала

1. ПОЈАМ КОЛОНИЈАЛИЗМА И ИМПЕРИЈАЛИЗМА

Појам колонијализма је стари однос и стари појам, о којем постоје различите дефиниције. Једно је заједничко свим тим дефиницијама: колонијализам је увек двострани однос – постоји колонијална метропола као јача страна, и колонија као слабија страна која трпи експлоатацију, често недостатак слободе и основних људских права. Но не може свака војна сила да постане колонијална метропола. Колоније су биле економски, финансијски, државно и културно подређене метрополама које су углавном биле европске земље. Историјски, као колонијалне метрополе деловале су оне земље које су својим економским и техничким степеном развоја, државним и културним развојем доминирале и биле модел у једној одређеној епохи. Постепено је, из различитих узрока, долазило до опадања, и нека друга држава б преузела превласт. Русија је остварила унутрашњу колонизацију. Она није, као Велика Британија, створила такав вишак капитала који би морала да извози и њиме експлоатише десетине милиона становништва у највећој колонијалној империји, која је трајала 180 година. У време настајања империјализма крајем XIX века који ће бити одговоран за Први светски рат, Лењин је у брошури „Империјализам као највиш стадијум капитализма“ рекао следеће: “Основно обележје некадашњег капитализма, у коме је владала слободна конкуренција, представљао је извоз робе. Основно обележје данашњег капитализма у коме владају монополи, јесте извоз капитала“

Светске метрополе су биле Шпанија и Португалија у XVI веку, Холандија у XVII, Француска у кратко време владавине Луја XIV, Велика Британија пуних 180 година до краја Првог светског рата. У свим тим променама постоји једна историјска константа – увек је метропола била развијна, док су колоније

биле осујећене у свом развоју. Модерни колонијализам крајем XIX века доносио је промене друштвених односа. У периоду пре Француске револуције 1789. године историчари су верским аргументима оправдавали колонијализам, наине ширењем хришћанства у „неверничким“ земљама. То је био и званични став католичке цркве која је правдала сурове методе колонизације Латинске Америке, за рачун Шпаније и Португалије.

2. КРИТИКЕ КОЛОНИЈАЛИЗМА ГРАЂАНСКЕ И ЛЕВИЧАРСКЕ, МАРКС И ПРВА И ДРУГА ИНТЕРНАЦИОНАЛА

Француска револуција била је прва грађанска револуција која је осудила колонијализам са становишта људских и политичких права човека. Истакла је начело једнакости свих људи без обзира на верску, расну или етничку припадност. У првој половини XIX века грађански теоретичари социјалисти-утописти, Сен-Симон (S. Simon) и Фурије (A. Fourier) били су противници колонијализма. Међутим, крајем XIX века грађански теоретичари формулишу нова теоријска становишта, заснована на национализму и расизму. Поред рационалних аргумената, као што је цивилизаторска улога капитализма, износе се заблуде и предрасуде. Тако је Шарл Гобино (C. Gobineau) закључио, на основу облика лобања разних раса, да је нордијска, доликочефална раса доминантна. Међу грађанским теоретичарима било је критичара империјализма, као што је енглески историчар Хобсон. Он у студији Империјализам¹ доказује да је немогуће избећи негативне резултате империјализма у метрополи: корупцију и недемократичност. Он је истакао да је успостављена спрега финансисјког капитала и војне хијерархије у Великој Британији, а то је била одлика и других колонијалних сила у том периоду. Немачки аутор Вилхелм Винделбанд (Vilhelm Windelband) је истицао оправданост искорењивања заосталих народа у име „више етичке вредности“.²

1 G. Hobson, *Imperializam*, London, 1902.

2 Vilhelm Windelband, „Von Prinzip der Moral“, 1883 in: *Präudien* Aufl., J. C. B. Mohr Paul Siebeck-Tubingen, Bdl, s. 176.

Марксистичке критике колонијализма базирају се на проблематизирању два питања: неједнаког развоја и модернизације друштва. Маркс у Капиталу једва помиње колонијализам. На основу изучавања примера Индије и Кине закључио је да колонијализам има ограничен утицај на развој капитализма. Ова теза касније је била предмет истраживања и спорова у Другој интернационали, а посебно су се овим бавили Роза Луксембург и Лењин. Колонијално питање за марксистичке теоретичаре било је пробно питање којом је утврђивана методологија специфичног развоја неразвијених друштава и њихове могућности за постколонијални развој. Маркс је допуштао могућност мирног развоја, без револуција у колонијама. Тај став не садржи теоријски редуccionизам ни идеолошки догматизам који ће касније бити одлика Треће интернационале. Маркс је отворио могућност различитог, чак и скоковитог развоја ваневропских земаља. Ова идеја није потпуније развијена због Марксовог ангажовања другим питањима и у раду Прве интернационале. Но општа законитост коју је утврдио показала се оправданом у пракси. Крајем XIX века империјализам је постао светски процес економске и политичке доминације. Проблем неједнаког развоја Маркс је истраживао у Теоријама о вишку вредности.³ Неједнаки развој друштава отвара низ других питања, као што су верски фундаментализам и национални екстремизам међу колонијалним народима. У чланку „Будући резултати британске владавине у Индији“ објављеном августа 1853. У листу „*New York Daily Tribune*“⁴ Маркс је истакао варварство колонизатора које ће имати погубне последице на развој колоније и после њеног ослобођења, јер државу интересује само приход од такса и пореза из колонија. Овоме треба додати и преписку између Енгелса и Кауцког везану за став енглеске радничке класе према колонијализму. У писму из 1882. године на питање Кауцког (К. Kautsky) какав је став енглеске радничке класе према колонијама, одговара: “Питате ме шта енглески радници мисле о колонијалној политици? Ево, тачно оно што мисле о политици уопште, оно што о том мисле буржуји. Та одве нема радничке партије, постоје само конзервативни и либерални радикали, и радници с њима марљиво кусају монопол Енглеске

3 MED, knj. 21, 22.

4 MED, 12, s. 182-186.

на свјетском тржишту у колонијама“.⁵ У даљим разматрањима о колонијалном питању Енгелс је закључио: „Побједнички пролетеријат не може силом усрећити ниједан страни народ, а да тиме не поткопа своју побједу“.⁶

2.1. Прва интернационала је само спорадично расправљала о колонијалном питању. Једино је конгрес у Лозани 1867. усвојио резолуцију о нужности укидања колонија.

2.1.1. Проблем колонијализма у раду Друге интернационале (1889-1914)

Проблем колонијализма има другачију улогу у раду Друге интернационале. Наслеђе прве генерације марксистичких теоретичара поделило је њихове следбенике на две струје: лево крило које је критички разматрало колонијално питање и империјализам у светлу неједнаког развоја, а водили су га Лењин и Роза Луксембург. Десно крило, знатно бројније, водило је политику компромиса, и њихова колонијална политика само је део развијеног теоријског наслеђа Маркса. Најзначајнији теоретичари су били Едуард Бернштајн (Е. Bernstein), Карл Кауцки и руководство белијске и холандске социјалдемократске партије.

Крај XIX века донео је низ промена у стварању и кретању капитала: укрупњавање капитала, срастање индустријског капитала са финансијским, нови облици повезивања међународног капитала у трустове и концерне. Најбоља студија о империјалистичком капитализму је обимно дело Р. Хилфердинга (Rudolf Hillferding) Финансије и капитал.⁷ Убрзан је процес колонијалних освајања, постало је јасно да велике силе-метрополе морају насилно, ратом, да реше поделу света.

5 MED, 42, s. 310, 12. Septembra 1882.

6 Фридрих Енгелс, *Социјализам у Немачкој*, МЕД 33, стр. 217.

7 Ruolf hillferding, *Das Finanzkapital*, Berlin, 1912. тек увођењем појма границе профитабилности.

Светска подела на метрополе и колоније захтевала је одговор радничке класе. Пре свега њеног организованог дела. Тај одговор није био јединствен из више разлога: због уласка представника социјалдемократских партија у парламентарни систем, посебно немачких социјалдемократа. Они су први поставили питање о нужности заостајања светске периферије у односу на центар капитализма. Едуард Бернштајн одвојио је марксистичко теоријско мишљење од политичке праксе, што је суштина његове ревизије марксизма. Тиме је онемогућено решење колонијалног питања од стране радничке класе, немачка социјалдемократија је прихватила немачки реваншизам. Без целовитог приступа колонијалном питању не може се доћи докључног економског питања – да ли постоји граница профитабилности експлоатације колонија од стране европског капитализма? Тек увођењем појма границе експлоатације постаје целисходна не само теоријска расправа о имепријализму, већ политичко ангажовање радничког покрета и помоћ антиколонијалним покретима у самим колонијама.

Друга интернационала није била строго централизована организација, самим тим њене одлуке нису биле обавезујуће за партије које су јој припадале. На рад организације битно су утицале поделе на лево и десно крило унутар појединачних партија.

Миран развој европског капитализма крајем XIX и почетком XX века допринео је настанку опортунистичког става према питању које је повезивало европске и колонијалне народе, а то је питање права народа на самоопредељење. Доказ за то је говор аустријског социјалдемократа Адлера о рату 1891. године, који одступа од одлука конгреса Прве интернационале из 1868. године. Друга интернационала је на Лондонском конгресу 1896. године донела Резолуцију против капитализма и колонијализма. У том документу се каже: „Конгрес изјављује да се залаже за пуно право на самоопредељење свих нација и симпатише са радницима свих земаља који тренутно пате под јармом националног или другог деспотизма; он позива раднике свих земаља да ступе у редове класно свесног радништва целог света, како би се с њима заједнички борили за уништење међународног капитализма и остварење циљева међународне

социјалдемократије“.⁸ Друга интернационала је позивала своје посланике да у парламентима својих земаља гласају против кредита за колонијалне експлоатације. Осуђивала је бруталне методе експлоатације у колонијама. Али постепено се из њених докумената види прихватање колонијализма, уз различита образложења. Карактеристичан је Амстердамски конгрес из 1904. године. Реферат за Комисију за колонијално питање поднео је делгат из Холандије Ван Кол, који је изнео да савремени човек не може да живи без сировина неопходних за индустрију, зато треба спречити примитивне народе да уништавају шуме и пустоше земљу.⁹ Ван Кол отворено прихвата колонијализам као систем, јер део богатства стеченог у колонијама припадао је и европским радницима, кроз разлику у најамнинама и општем положају радничке класе, док су најамни радници у колонијама често имали статус робовске радне снаге. Представник енглеских лабуриста Хајндмен предложио је „самоуправу Индије под енглеским суверенитетом“. Ван Колове ставове подржали су Бернштајн и Давид (СПД), као и енглески представник Ремзије Мекдоналд. Важно је уочити да Резолуција о колонијалном питању Амстердамског конгреса не садржи право на самоопредељење колонијалних народа, што значи да их нису сматрали способним за самостални развој. Тиме је легализовано и питање о неједнаком развоју између колонија и метропола. За ово питање значајно је схватање једне групе левих либерала у Великој Британији, тзв. Фабијанског друштва. Идејне вође овог покрета били су Сидни и Беатрис Веб (Sidney, Beatrice Webb), те понати писац Џорџ Б. Шо (Shaw). Шо је писао: „Појединим народима не може се признати власт над природним богатствима у њиховој земљи, а да се при томе не сагледа интерес свих народа (...) Заједничка својина целог човечанства и заједнички интерес за искоришћавање животовних богатстава природе су велики интереси оног народа на чијем земљишту је то богатство“¹⁰ Лењин је пажљиво пратио све ове текстове и закључио да су врхови радничке класе европских земаља придобијени за

8 Упор. *Конгреси друге интернационале према рату и колонијалном питању*, Београд, Рад, 1956, стр. 364.

9 Marjan Britovšek, *Stavovi Druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju*, Beograd, IRP, 1965, str. 56

10 Упор. *Конгреси друге интернационале према рату и колонијалном питању...* оп. цит., књ. II, стр. 117.

колонијалну политику. У документима конгреса у Амстердаму нису поменути бројни локални ратови, чији резултат је била колонијална власт над десетинама милиона људи. Ван Кол није био једини поборник империјалистичких тенденција у међународној социјалдемократији. Такав став заузели су и неки припадници немачке и француске социјалдемократије.

На Штутгардском конгресу Друге интернационала 1907. Године резолуцију о колонијалном питању допунио је немачки центриста Ледебур, изражавајући неповерење у борбу колонијалних народа: „Колонијално становништво нема никакве отпорне снаге“¹¹. Конгрес је прихватио оцену да капиталистичка колонијална политика у својој суштини нужно води ропству, присилном раду или изабљивању урођеничког становништва колонијалних подручја.“ Тиме колонијална политика успорава развој трговине и промета индустријских производа у цивилизованим друштвима. Берншатјн је на конгресу говорио: „Колоније постоје, с тим се морамо помирити. Одређено туторство над некултурним је неопходност коју би морали да признају и социјалисти.“¹² Истакао је да се велики део немачке привреде заснива на преради колонијалних сировина са којим урођеници не би знали шта да раде. У чланцима које је објављивао у том периоду је закључио да, ако би метрополе напустиле колоније, оне би се вратиле у варварство.

Друга интернационала није више расправљала о колонијалном питању, те се ставови конгрес у Штутгарту могу сматрати њеним коначним ставовима. Она није позивала социјалистичке партије на ванпарламентарну борбу против колонијализма.

2.1.2. Ставови Лењина и Розе Луксембург о колонијалном питању

У Другој интернационали Лењин је припадао малобројном левом крилу, које је доследно осуђивало колонијализам. У чланку „Кинески рат“ који је објавио 1907. године осудио је неколико колонијалних освајања: освајања у Азији и Африци,

11 Comptes rendus... a, , Stuttgart, 1907, Gand, 1911, p. 220-221.

12 Britovšek, op. cit. S. 84.

пљачку у Кини, нехуману експлоатацију у Индији и неправедни рат Енглеза против Бура.¹³ Лењин је посебну пажњу посветио социјалдемократској партији Немачке (СПД) у којој се после 1900. ширио шовинизам. Десно крило партије бранило је немачки милитаризам аргументом да енглески капиталисти остварују огромне профите од колонија, што директно доводи до раста најамнина енглеских радника, који остварују знатно веће најамнине од немачких радника, иако ови други остварују већу продуктивност рада и радни учинак по једном раднику. До почетка Првог светског рата Лењин је у разматрању колонијалног питања поставио три тезе: 1) прва је теза о зависности империјалистичког капитализма, 2) друга теза настала после 1900. године је да Друга интернационала није способна за револуцију, тиме ни за ослобођење колонијалних народа. Најјачи теоријски доказ да је Интернационала прешла на позиције империјализма Лењин је нашао у расправи Кауцког (К. Kautsky) Држава и колонијално питање 1908. године. Кауцки брани империјалистичке методе освајања и задржавања колонијалне власти аргументом цивилизаторске улоге колонијализма са становишта тзв. „социјалимперијализма“.¹⁴ Лењин истиче да је колонијализам потребан, у објективном смислу свог развоја, ради стварања нових облика акумулације капитала и стицања профита. Исту тезу нешто касније изнела је и Роза луксембург (R. Luxemburg). У књизи Акумулација капитала она сматра да је колонијализам важан услов за развој капитализма. Почетком XX века настаје нови облик нетериторијалног освајања – стварањем финансијског капитала и интервенцијом државе.

Први светски рат је био не само највећи оружани сукоб у дотадашњој историји, већ је довео до расцепа у међународном радничком покрету. Увучене у рат, социјалдемократске партије више нису могле да тактизирају, расцеп између левог и десног крила био је неминован. Левица је на конференцијама у Цимервалду и Кинталу 1916. и 1917. године идејно припремила оснивање Треће интернационале. Ту је лево крило социјалдемократских партија почело да формулише оквире политичког програма који ће постати основ стварања

13 Britovšek, op. cit. S. 86.

14 Karl Kautsky, *Nationalstaat, Imperialistischer Staat und Staatenbund*, Neue Zeit, J. 1914-1915.

Комунистичке интернационале. У том периоду, 1916-1917. године, Лењин је написао најважније радове о империјализму: брошуру Империјализам као највиши стадијум капитализма (1917), књигу Држава и револуција (1916), чланке „Социјализам и рат“, „Крах Друге интернационале“. Децембра 1916. у чланку „Империјализам и расцеп социјализма“¹⁵ одредио је основне економске и политичке карактеристике империјализма, међу којима: „(...) Пето, експлоатација угњетених нација нераздвојно везана с анексијама, нарочито експлоатација колонија од шачице „великих сила“, све више претвара „цивилизован свет“ у паразита на телу стотина милиона нецивилованих народа. Римски пролетер је живео на рачун друштва. Данашње друштво живи на рачун савременог пролетера. Ту дубоку Сисмондијеву опаску Маркс је нарочито подвлачио (...). Привилеговани слој пролетеријата империјалистичких сила живи делом на рачун стотина милиона нецивилованих народа“.¹⁶

У брошури Империјализам као највиши стадијум капитализма (1917) и чланку „Заокрет у светској политици“ (1917) Лењин је развио тезу о нетериторијалној подели моћи. Он доказује да се одвија трансформација капитализма кроз државну интервенцију у привреди, која представља организовани напор у сузбијању најтежих негативних последица у метрополама: високе инфлације, рецесије, незапослености и социјалног незадовољства радника, што за последицу може имати друштвене сукобе и револуцију. Лењин, критикујући Каутског, даје дефиницију империјализма: „Империјализам... се састоји у тежњи сваке индустријске капиталистичке нације да присаједини себи или потчињава све веће аграрне области, без обзира којим су нацијама оне насељене.“¹⁷ Лењин је отворио питање неједнаког развоја империјалистичких земаља, чиме се не заштрава само разлика између метропола и колонија, већ између старих и нових империјалних сила. У брошури Империјализам као највиши стадијум капитализма налази се следећа анализа: „Ако упоредимо, на пример, француску, Немачку и Јапан, земље које се не разликују много по величини

15 V. I. Lenjin, *Dela*, t. 1-40, op. cit. LED t. 24, s. 151. i dalje.

16 LED, t. 24, str. 151. i dalje.

17 LED, t. 21, s. 321.

своје површине и по броју становника, видећемо да је прва од тих земаља стекла готово три пута више колонија (по површини) него друга и трећа заједно. Али по обиму финансијског капитала француска је у почетку разматраног периода била можда и неколико пута богатија од Немачке и Јапана заједно. На величину колонијалних поседа, поред чисто економских услова и на бази тих услова, утичу географски и др. услови. Ма колико је последњих деценија напредовало нивелисање света, изједначавање услова привреде и живота у разним земљама под притиском крупне индустрије, размене и финансијског капитала, остаје ипак велика разлика; међу шест наведених земаља налазимо, с једне стране, мале капиталистичке земље које су веома брзо напредовале (Америка, Немачка, Јапан); с друге, земље старог капиталистичког развитка које су у последње време напредовале кудикамо спорије од претходних (Француска и Енглеска); и треће – у економском погледу најзаосталију земљу (Русију) у којој је најновији економски империјализам оплетен, тако да кажем, особито густом мрежом преткапиталистичких односа. Напореда с колонијалним поседом великих сила ставили смо мале колонија малих држава, које су, такорећи, најближи објект могуће и вероватне „поновне поделе“ колонија (...). Основна особеност најновијег капитализма јесте владавина монополистичких савеза најкрупнијих предузетника. Такви монополи су најчвршћи кад се у једне руке приграбе сви извори сировина и ми смо видели с каквом ревности међународни савези капиталиста усмеравају своје снаге да противнику одузму могућност конкуренције, да покупе, на пример, налазишта гвоздене руде или извора нафте итд.“¹⁸

За питање неједнакости као услова империјализма важно је анализирати неједнаки развој – да ли је то законитост или тенденцијска законитост једног временског периода. За појам неједнаког развоја значајан је Лењинов чланак „Заокрет у светској политици“, јер први пут помиње појам државни капитализам. Под овим појмом он схвата: а) концентрацију капитала у монополистичким трустовима и картелима, б) експорт капитала, в) поделу света између националних и међународних капиталистичких монопола, г) интервенцију

18 LED, t. 21, s. 323.

државе у привреди. У истом периоду када и Лењин, Роза Луксембург је развила критику империјализма. Пошла је од Марксове теорије акумулације у својој књизи Акумулација капитала (1912), а предмет њеног истраживања је извоз капитала у колоније. Роза Луксембург је доказала да је постојање колонија услов развоја империјализма, истовремено убрзавајући његове унутрашње противречности, поделу тржишта и ресурса. У поглављима 27-30. студије она каже: „За свој опстанак и развитак капитализам захтева некапиталистичке облике производње као своју средину (...). Њему су потребни некапиталистички друштвени слојеви као тржиште његовог вишка вредности, као извори за његову набавку средстава за његову производњу и као резервоар радне снаге за његов систем најамнине“.¹⁹ Показала је како је природна привреда потиснута у Северној Америци, Азији (примери уништавања индијске општине, опијумски рат против Кине) и у Африци. Доказала је да се сужава круг држава које поседују највишу концентрацију економске, политичке и војне моћи те да је рат за поновну поделу колонија неизбежан: „Капитал не познаје друго решење питања осим насиља, које је сталан метод акумулације капитала као историјског процеса, него и до данашњег дана“.²⁰

У току Првог светског рата настају радови руских марксиста-бољшевика о колонијалном питању, који ће непосредно утицати на рад Треће интернационале. То су радови Григорија Зиновјева, Николаја Бухарина и Лењинов чланак „Империјализам и расцеп социјализма“.²¹ Они су указали на нове методе колонијалне владавине. Зиновјев у књизи Рат и криза социјализма први пут помиње дампинг као метод економске експлоатације колонија. Зиновјев је своје тезе изнео у реферату на Конгресу народа Истока у Бакуу 1920. године. Он нема одговор на питање разрешења затвореног круга сиромаштва: НЕРАЗВИЈЕНОСТ-ЗАВИСНОСТ ОД СТРАНОГ КАПИТАЛА-СИРОМАШТВО. Бухарин²² је изнео тезу да је пре Првог светског рата тржиште било засновано

19 Roza Luksemburg, *Akumulacion der Kapitals*, Berlin, 1912, s. 282.

20 Op. cit. s. 325-326.

21 LED, t. 24, s. 152.

22 Nikolai Boukharine, *L'economie mondiale et l'imperialisme*, Paris, Edition anthropos, 1968, p. 178.

на конкуренцији националних привреда, а конкуренција се пренела на капиталистичке трустове на светском тржишту. Колоније су биле неразвијеније и од слабо развијених европских земаља што је и био услов опстанка колонијализма. Бухарин, Зиновјев и Пјатаков заступали су следеће услове за ослобођење:

- стварање сопствене акумулације и улагања у развој,
- структура производње и конкурентност на међународном тржишту на коме влада закон вредности (подела на развијене индустријске и неразвијене аграрне) као производ развијеног капитализма,
- способност државног и политичког организовања.

Као помоћну тезу овим поставкама истакли су да капитализам може бити срушен само ако револуција наступи и на периферији система. Ове тезе значе увођење неразвијених колонијалних народа као политичких субјеката у XX веку, што је својом праксом учинила Трећа интернационала.

3. КОМУНИСТИЧКА ИНТЕРНАЦИОНАЛА (КОМИНТЕРНА) О КОЛОНИЈАЛНОМ ПИТАЊУ

У првој фази свог делована (1919-1924) Коминтерна је дефинисала своје политичке принципе и основну стратегију свог деловања, укључујући и брбу у колонијама. Друга фаза (1924-1928) означава период „бољшевизације“ партија односно победу сталјинистичког руководства у СКП(б) у Коминтерни, који ће комунистичке партије учинити потпуно зависним од Коминтерне. У том периоду диктат револуцијама довео је до великог пораза кинеске револуције (1927), то ће имати значајне шире последице за комунистички покрет у целини. Та појава нацизма и одлуке једног конгреса Коминтерне (1935) довеле су до приближавања са ослободилачким и патриотским покретима у Европи и свету.

Трећа интернационала је од почетка поставила свој циљ оснивање комунистичких партија и револуције у колонијама. Први конгрес Коминтерне одржан је у Москви од 2. до 6. марта 1919. године. Основни политички и програмски документ

била је Платформа Коминтерне. У платформи се истиче да је I светски рат означио крај једне историјске епохе. Истиче се да је колонијализам био средство развоја капитализма у његовом центру, што је само привремено одложило кризу капитализма.²³ На првом конгресу говорила су два представника земаља које ће Коминтерна у својим документима означити као колонијалне и полуколонијалне. Представник Кине је изнео карактеристичне податке о колонизацији на примеру своје земље. Показао је којим методама су колонизовале Кину европске земље, Јапан и САД који су политиком „отворених врата“ блокирали и зауставили економски развој Кине.

Други конгрес Коминтерне одржан је у Москви од 23. јула до 7. августа 1920. На овом конгресу усвојен је најважнији програмски документ – „21 услов за пријем у Интернационалу“.²⁴ У овом документу прецизирани су циљеви, стратегија и тактика борбе. Коминтерна је одређена као центар светске револуције и наследница Прве Интернационале. С обзиром на значај колонијалног питања, Лењин је био одређен за главног референта. Написао је текст „Првобитни нацрт теза о националном и колонијалном питању“. У току рада Комисије за колонијално питање, делегат Индије Рој (M. N. Roy) предложио је своје тезе, које су се разликовале од Лењинових, и оба текста конгрес је разматрао на пленуму. Говорећи о стању у Индији, Рој је указао на нагли развој Индије током I светског рата, пораст антиколонијалне свести становништва „о чему овде у Европи немају ни појма“. Капитал уложен у Индију од почетка I светског рата до 1920. Повећао се за 2.000%, што је омогућило бржи развој капитализма. То важи и за Египат, Холандску Индију и Кину. Талас штрајкова који је захватио Кину 1919/1920. по тврђењу Роја није под контролом националиста. Рој је сматрао, да уколико се и комунистички покрет буде ангажовао у Индији могуће је да убрза револуцију. Та револуција неће бити комунистичка, већ национално-револуционарна, оценио је Рој.²⁵

Неколико делегата говорило је о кризи и опадању реалних

23 Упор. *Платформа Интернационале. Комунистичка Интернационала. Стенографи и документи конгреса*, ИМПЦ, Културни центар ЈУР Привредна књига, Горњи Милановац, 1982., књ. 1-12, оп. цит. књ. 1, стр. 137-142.

24 Види *Комунистичка интернационала*, оп. цит., књ. 2, стр. 392-396.

25 *Комунистичка интернационала*, књ. 2, s. 82-84.

прихода у колонијама. Један од закључака Другог конгреса био је да комунистички покрет има обавезу да прати стање у колонијама и помаже све револуције у њима. Оцењено је да постоје снаге које су способне за решење ослобађања од капитализма: прихватљива је сарадња са фундаменталистичким покретима, посебно са исламом.

Колонијално питање заострило је питање модернизације друштва. Наиме, да ли је модернизација питање постепене еволуције или револуције или скоковитог развоја бивших колонија. У виђењу Коминтерне, социјализам је постављен као систем који разрешава све друштвене противречности. Питање које Коминтерна није разрешила је укупно заостајање колонија за метрополама. Развој индустријских земаља је не само бржи у односу на колоније, већ квалитативно различит у погледу продукционих односа, средстава производње, квалификоване радне снаге и организације рада. У крајњој линији неразвијене привреде остају у прогресивном заостајању, а развијене (уз кризе и рецесије) остварују убрзанији развој.

Конгрес народа Истока у Бакуу - Проблеми колонија отворени на Другом конгресу Коминтерне били су допунски разматрани месец дана касније, од 1. до 8. септембра 1920. године на Конгресу народа Истока у Бакуу. Овом скупу председавао је Г. Зиновјев који је поновио своју тезу о заостравању кризе капитализма и перспективи социјалистичких револуција у колонијама. Ово је био први међународни скуп који је посвећен искључиво борби народа Блиског и Средњег Истока у борби против колонијализма. Појам зависни развој је широко дефинисан као колонијална власт, али и као економска зависност од колонијалних сила. Државе које су имале формалну сувереност, али су потпадале под неки облик економске експлоатације, политичких притисака и контроле, назване су „полуколонијалне“.²⁶ На конгресу је изнета оцена да је у току рата дошло до нове концентрације економске моћи. Упркос јавном декларисању сила Антанте да желе ослободити поробљене народе од немачког варварства, из рата је настао нов међународни поредак заснован на експлоатацији народа у колонијама.²⁷ Различити политички покрети обраћали

26 Vid. *Ivyj sezdnarodov Vostoka*, Baku, 1-8 sentabrja 1920, Stenografičeskie otčeti, Baku, 1921.

27 Op. cit, s. 107.

су се за помоћ Коминтерн као декларисаном противнику колонијализма.

Да би учинили уступа исламском покрету као политичком савезнику, Зиновјев и други организатори конгреса у Бакуу предложили су прокламацију која је и усвојена, а у њој се позива на „свети рат“ против француских и енглеских империјалиста. Један од закључака конгреса у Бакуу је био да је колонијализам индустријски унапредио колоније, али је довео до заоштравања економских супротности на светском плану.

Трећи конгрес Коминтерне мало се бавио колонијалним питањем. Само се у „Тезама о светској студији“ помиње да су прекоморске колоније искористиле прекид трговачких веза за време рата ради јачања сопствене индустрије.

Четврти конгрес Коминтерне одржан је у Москви од 5. новембра до 5. децембра 1922. године. Значајно је упозорење представника КП Индије М. Н. Роја да комунистички покрет треба да буде скептичан према верским и националистичким покретима у колонијама. Било је потребније да се диференцирано однос епрема њима, процењујући стање у појединим земљама. Упркос његовим упозорењима, несагласности у ставовима су брижљиво прикривене у документима конгреса.

На почетку деловања Коминтерне њене вође могле су да процене да није реално очекивати равномерни развој колонија, па ни комунистичког покрета у њима. Многе одлуке које су усвојили руководећи органи Коминтерне, а односиле су се на колоније, дате су уопштено, што је оставило простор за слободнија тумачења у примени онима који су били јачи, док је слабе и малобројне партије остављало без помоћи. Но у току целокупног свог рада, упркос грешкама и доказима да су колоније веома различите од европских земаља, Коминтерна је задржала негативан став према сељаштву, иако је 90% становништва колонија било управо сељаштво. Само је сељаштво могло да види свој интерес у антиколонијалној борби, ради правичније расподеле пољопривредног земљишта. Овај негативан став Коминтерне види се и у документу Четвртог

конгреса „Тезе о питању Истока“, те је до краја свог постојања Коминтерна задржала негативан став према сељаштву.

Овај став нанео је највеће губитке КП Кине, са ставом „класа против себе“, сплетом историјских околности, малобројни кинески радници у градовима били су разоружани и побијени од стране војних снага великих сила и Коуминтанга, а остацима Комунистичке партије Кине остало је да створе своју тактику коју су спровели кроз тзв. „Дуги марш“, регрутујући сељаке широк Кине и створили армију која ће бити победник у стварању Нове, социјалистичке кинеске државе 1949. године.

Неједнакости постоје у XXI веку. Поједини аутори га називају различитим појмовима: Алан Бадју говори о „расизму без раса“, Жил Делез „империјализам без империја“. Капитализам опстојава у технолошком свету управо захваљујући развојним разликама.

4. ЗАКЉУЧАК

У саопштењу се исказују различити, често контрадикторни ставови теоретичара и политичких вођа међународног радничког покрета у периоду дужем од 50 година. Метод историјске анализе, поређења и упоредне анализе докумената и праксе показао је значајне разлике у ставовим о неједнакости унутар истог покрета. Почетна идеја о укидању експлоатације човека од стране човека, који је темељни Марксов став, проширена на државе и друштва, значила је његов захтев за укидање колонијализма. То је био и званични став Прве интернационале. Међу вођама Друге Интернационале дошло је до различитих становишта и великих одступања у односу на првобитну идеју еманципације колонија. Њихова становишта су се исказала као: 1) европоцентризам, 2) псеудолевичарски компромис са колонијализмом и чак 3) расизам. Ови ставови су идентификовани, како документима највишег органа Друге Интернационале – конгреса, тако и кроз периодичку и књиге које су социјалдемократски теоретичари објављивали. Лево крило Интернационале био је у мањини, а оно је заступало идеју укидања колонијализма, дајући ширу дефиницију епохе у којој су деловали – модерни империјализам, по очекивањима Лењина „највиши стадијум капитализма“ и период који води ка општој револуцији у Европи, али и у свету.

Расцеп међународног радничког покрета настао је управо због кључних питања односа према рату и деловању пролетеријата. Основана је Трећа, Комунистичка Интернационала. У расправа које су вођене на првих пет конгреса (1919-1924), видело се да коловође комунистичког покрета, који су били Европљани, мало знају о колонијализму, самим тим и о свим аспектима неједнакости. Искључивост Коминтерне изражена у негативном ставу према сељаштву као потенцијалном носиоцу револуције, довела је до крупних грешака због којих је страдало радништво Кине. Комунистичка партија Кине, као одговор на то, створила је сопствену стратегију и тактику револуције, и успела да створи социјалистичку државу у земљи са 90% сељаштва.

Литература

Бродел Фернан, *Динамика капитализма*, Сремски Карловци, Издавачка књижара Зорана Стојановића, 1985, стр. 125.

Енгелс Фридрих, *Социјализам у Немачкој*, МЕД 33, стр. 217.

Комунистичка Интернационала: Стенограми и документи конгреса, књ. 1-12, Београд, ИМПП, Културни центар ЈУР „Привредна књига“, Горњи Милановац, 1980-1982.

Конгреси друге Интернационале, Београд, Рад, 1956, стр. 364.

Лењин Владимир Илић, *Дела, Том 1-40*, Београд, Институт за међународни раднички покрет, 1970-1978. (ЛЕД)

Луксембург Роза, *Акумулација капитала*, Београд, култура, 1964.

Маркс Карл, Енгелс Фридрих, *дела*, Т. 1-48, Београд, Институт за међународни раднички покрет 1968-1978 (МЕД), Београд.

Стајић Дубравка, *Коминтерна и колонијализам*, Београд, Институт за политичке студије, стр. 287.

Boukharine Nikolaïo, *L'conomie mondiale et l'imperialisme*, Paris, Edition Anthropos, 1968, p. 178.

Britovšek Marjan, *Stavovi Druge Internacionalne prema ratu i kolonijalnom pitanju*, Beograd, Institut za međunarodni radnički pokret, 1965, str. 285.

Hilferding Rudolf, *Das Finanzkapital*, Berlin, 1912.

Hobson, George, *Imperialism*, London, 1902.

Kautsky Karl: *Nationastaat, Imperialischer staat und statenbund*, Neune Zeit, 1914-1915.

I vy sjzd naroda Vostoka, Baku, 1-6 sentabrja 1920. Stenografičeskie otčeti, Baku, 1921.

Dubravka Stajic

**UNEQUAL DEVELOPMENT AS A CONDITION
OF IMPERIALISM. DISCUSSIONS IN THE
INTERNATIONAL LABOR MOVEMENT**

Resume

The historiographical method considers the views of the Marxist thought and the labor movement about the importance of inequality (individual, class, and state) as one of the essential conditions for the occurrence and maintenance of colonialism. Marx's claim that the freedom of individuals is not possible until subordinate class and subordinate parts of the world are liberated was developed and questioned during the half century until the end of the First World War. The First International dismissed colonialism as the highest form of inequality. The Second International questioned this basic hypothesis, placing this question on the level of daily politics and the interests of the European working class, which was spending a part of extra profits acquired in colonies and reached its position on the ultimate inequality of all colonial workers. Changes in capitalism significantly influenced its movement - surplus capital had to be exported to colonies. These changes were explained in the papers by Hilferding, Lenin and Rosa Luxemburg. Considering the issue of war loans, there was a split in the Labor movement, which was the condition for the Third - Communist International. In practice, it carried political program for helping colonial revolutions, with the general idea of freeing all colonies and abolishing economic, political and cultural presumptions of inequality.

Keywords: Marx, inequality, capital, Lenin, Rosa Luxemburg, First, Second and Third International.

УДК 141.82 Marx К.

DOI:<https://doi.org/10.22182/ni.3632019.5>

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година XV, vol. 36

Број 3/2019

стр. 79-130

Илија Кајтез

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион - Никола Тесла, Београд*

Бојана Ружичић

Докторанд на Факултету политичких наука у Београду

МАРКСОВО (НЕ)РАЗУМЕВАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ СТРАТИФИКАЦИЈЕ, ДРУШТВЕНИХ КЛАСА И КЛАСНЕ БОРБЕ

Сажетак

У раду се разматра Марксова теоријска перспектива у односу на појам друштвене стратификације, друштвене класе и класне борбе. Друштвена класа се, уопште узевши, односи на групе људи који деле сличан друштвени или економски положај. Од изузетне је важности бавити се теоријском анализом феномена класе као једног од три кључна аспекта структурне неједнакости. Савремени капитализам има бројне слабости и противречности. Неки аутори сматрају да је неолиберална идеологија већ досегла свој зенит и да нужно мора да сиђе са историјске сцене. Глобална конкуренција која чини срж савременог капитализма узрокује велике промене. Три су кључне категорије које чине структурну неједнакост: класа, род и раса. Марксистичка теоријска перспектива везано за овај друштвени феномен нам је од изузетног значаја како бисмо га могли што потпуније и свеобухватније разумети и схватити.

Из марксистичке теоријске перспективе, друштвена класа, као категорија, представља најдубљу и најзначајнију од

свих друштвених подела. Марксисте заступају став по коме у већини друштвених уређења људска бића теже да мисле и делују заједно са другима који имају исти или сличан економски положај, односно интерес. Према марксистичком мишљењу, главни чиниоци историје, нису појединци, него друштвене класе. Разумети природу друштвене класе и друштвене стратификације од кључног је значаја за разумевање не само друштвене и политичке промене, него и друштвене и политичке стварности уопште. Ипак, треба напоменути да у оквиру саме социјалистичке традиције постоји подела у погледу схватања и тумачења природе и значаја друштвене класе. Са једне стране, у марксистичкој традицији, класа је повезана са економском моћи која се дефинише пре свега односом појединца према средствима за производњу. Овај марксистички двокласни модел карактерише непомирљиви сукоб између друштвених класа који нужно води насилном рушењу капитализма кроз пролетерску револуцију. Са друге стране, социјалдемократе, имају тенденцију да друштвену класу дефинишу у односу на друштвени доходак и статусне разлике између „белих крагни“ или нефизичких радника (средња класа) и „плавих крагни“ или физичких радника (радничка класа). Из ове перспективе, напредак социјализма се повезује са ублажавањем подела на средњу класу и радничку класу, које се спроводи кроз економску и друштвену интервенцију.

Ипак, од средине XX-ог века слаби теоријско интересовање за анализом класе. То је у великој мери последица све нижег нивоа класне моћи, солидарности и кохезије, физичког смањивања традиционалне радничке класе, опадању класичних индустрија заснованих на физичком раду, све масовније производње и потрошње, раста јавног сектора, повећање женске радне снаге.

Кључне речи: Маркс, социјална стратификација, друштвене класе, класна борба, неједнакост.

1. КО ЈЕ КАРЛ МАРКС

Филозофи не расту као печурке из земље; они су плодови свога доба, свог народа, чији најсуптилнији, најдрагоценији и најневидљивији сокови круже у филозофским идејама.

Филозофи су до сада само различито тумачили свет, али ради се о томе са он измени.

Над савременошћу не очајавам, њезин је властити очајан положај тај који ме испуњава надомћ.

Борба класе против класе, борба доведена до врхунца значи потпуну револуцију.

Карл Маркс

Карл Маркс (*Marx Karl 1818-1883*) Немац, рођен је у Тријеру. Рајнска област. Маркс је студирао права, филозофију и историју у Бону и Берлину, где је био под утицајем славног Хегела и материјализма Фојербаха. Докторирао је филозофију у Јени (1841) са тезом *Разлике између Демокритове и Епикурове филозофије природе*.¹ Карл Маркс је један од највећих и најнавођених друштвених мислиоца XIX и XX века. Ретко који мислилац је оставио тако плодносан и дубоки траг, изазвао толико контроверзи, сукоба, неразумевања и уздизања до друштвеног идола и уједно острашћено нападан као највећи непријатељ људског рода. У односу на Маркса готово да нема неутралних ставова јер се људи сврставају на његове најљуће противнике или оне који га обожавају. “Карл Маркс... се... сматра човеком који је тврдио да је оснивач научног социјализма и који је урадио више од било ког... за стварање снажног покрета који је, својом привлачношћу и одбојношћу, доминирао савременом историјом... као филозофа тешко га је класификовати. У једном виду он је... изданак филозофских радикала... У другом виду, он је поново оживео материјализам... он је последњи од великих градитеља система, наследник Хегела, који, као и он, верује

1 Хегел је истицао значај Демокритове филозофије док је Маркс више наглашавао значај Епикурове филозофије. Епикур превладава строги детерминизам Демокрита. Епикур је на онтолошкој равни први увео принцип слободе и самоделатности атома у чему је млади Маркс видео могућност остварења људске слободе. Генијални људи код других мудраца плодно пронађу много скривених порука и дубоких значења.

у рационалну формулу која сажима еволуцију човечанства. Нагласак на било ком од ових видова на рачун осталих даје лажан и искривљен поглед на његову филозофију”.² Своје мишљење о Марксу дао је и Карл Попер³ који тврди да је Маркс био рационалиста⁴ и да је као Сократ и Кант веровао у људски разум као основу јединственог човечанства. Међутим, његова доктрина и ставови да су мишљења људи одређена класним интересом убрзала је пад овог веровања.⁵ О великим људима могу правилно, истинито и доследно да суде само великани науке, филозофије и уметности.

Маркс одлази у Француску (Париз,1843) да изучава социјализам, где је срео свог будућег сарадника и пријатеља Фридриха Енгелса.⁶ Енгелс је за њега рекао: “Маркс је био геније, ми други у најбољем случају таленти”. Карл Маркс је проучавао револуцију у Француској и Немачкој (1848) и заједно са Енгелсом написао *Манифест комунистичке партије* (1848)⁷ у коме историју приказује као историју класних борби,

2 Бертранд Расел, *Историја западне филозофије*, Народна књига и Алфа, Београд, 1998. стр. 705.

3 Попер пише да Маркс заступа економски историцизам, јер економски односи снажно утичу на друштвено и политичко искуство његовог времена, он је открио значај економске моћи и преувеличао њен друштвени значај. Главни резултат његовог учења јесте-пророчанство предстојећег доласка бескласног друштва. Пролетерима за преузимање власти он препоручује «револуционарно насиље» али не искључује могућност да радници преузме власт и мирним путем. Ипак, у делу *Немачка идеологија* (1845/46) се између осталог каже: «није критика, него је револуција покретачка снага историје». После уништења капитализма победничка радничка класа ће изградити «револуционарну диктатуру пролетеријата». Маркс препоручује пролетеријату задатак извођења «перманентне револуције».

4 „У погледу науке као највишег достигнућа ума, многи интелектуалци су покушавали да примене научне методе на друге области мисли...Инсистирали су на томе да се историја може друштвено развијати на научној основи, а друштво реорганизовати на основу научних законитости друштвеног развоја. Марксизам је био један покушај да се уобличи наука о друштву, други је био...позитивизам.“ М. Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000.стр. 334.

5 К. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи, II (Плима пророчанства-Хегел, Маркс и последице)*, БИГЗ, Београд, 1993. стр. 269.

6 Фридрих Енгелс (*Friedrich Engels 1820-1895*) је био блиски сарадник Маркса и суоснивач марксизма. Од 1845. до 1848. године Енгелс борави у Бриселу и у Паризу где интензивно ради на проучавању и пропагирању идеја социјализма и класне борбе међу радницима. Студира политичку и филозофску литературу и заједно са Марксом пише *Немачку идеологију*. У Лондону са Марксом организује “Савез комуниста” а 1848. године они пишу *Манифест комунистичке партије*. После избијања револуције 1848. године Енгелс се враћа у Немачку и са Марксом предводи лево крило револуционарних снага и суделује у оснивању листа Нове рајнске новине. Када је револуција угушена он одлази у Швајцарску, а одатле у Лондон. Диринг 70-тих година XIX века у Немачкој започиње оштре нападе на Марксов *Капитал* и Енгелс пише чланке у одбрану *Капитала* који су касније изашли као његово дело *Анти-Диринг*.

7 „...социјализам није био, а у то време и није могао да буде, политичка партија са тачно

а пролетеријату свих земаља упућује поруку да испуни своју планетарну мисију и оствари друштво: “у коме је слободни развитак сваког индивидуума услов слободног развитка за све”. Маркс је био идејни вођа и организатор Прве интернационале (1864-1876). Највећи херој за њега је Прометеј који је уједно:”... најплеменитији светац и жртва у филозофском календару”.⁸ Марксова животна максима је била:”Ништа што је људско није ми страно” ае срећу живота је видео у борби. Остатак живота провео је у Лондону мучен сиромаштвом, болешћу и смрћу деце али је упркос свему неуморно писао. Подстицај за рад му је давала вера у надлазећу друштвену револуцију. Велике људе света одликује скромност захтева према животу, вулканска животворна снага и непресушна стваралачка енергија.

“Маркс је био интерпретиран на много различитих начина... као хисторијски материјалист, филозоф праксе и мислилац револуције... као дијалектички материјалист, политички економист... политички мислилац, оснивач научне социологије, идеолог комунизма”.⁹ Маркс је држећи се Дантеових речи: “Ти иди својим путем а свет нека прича шта хоће” фасцинирао својом духовном супериорношћу, научним даром, енергичношћу и лидерством. О томе најбоље сведоче и речи Мозеса Хеса: “Он је једини живи и прави филозоф (...) др Маркс, тако се зове мој идол, још је сасвим млад човек; он повезује најдубљу филозофску озбиљност с најбриткијом духовитошћу. Замисли Русоа, Волтера, Холбаха, Лесинга, Хајнеа и Хегела сједињене у једној личности...и добићете др Маркса”.¹⁰

утврђеним програмом. Његови главни теоретичари су били интелектуалци и филозофи, често аристократског или буржоаског порекла, далеко од нада и хтења обичног човека. Пред крај овог периода, међутим, социјализам је почео да излази из учења студија у руднике и фабрике, а реформатори су почели да организују радничку класу за успешније политичке акције. У Паризу је 1836. године група прогнаних немачких револуционара међу којима је водећа личност био кројач Вајтлинг основала „Друштво потчињених“. На својој годишњој скупштини 1847. године Друштво је усвојило назив „Савез комуниста“. Том приликом су Карл Маркс и Фридрих Енгелс направили нацрт Комунистичког манифеста (издат 1848) који ће постати најутицајнији политички документ новијег времена“. *Савремени свет, Илустрована историја света*, IV том, Народна књига, Вук Караџић, Рад, Београд, 1983. стр. 17.

8 *Encyclopaedia Britannica*, Inc, Copyright 1994-2000.

9 Гајо Петровић, *Мишљење револуције*, Напријед, Загреб, Nolit, Београд, 1986. стр. 12.

10 Наводи се према: Иван Коларић, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 1998. стр. 209.

Бертранд Расел правећи паралелу између Августина и Маркса, хришћанства и комунизма предлаже следеће разумевање и ишчитавање Марксове естахологије: Месија-Маркс, избрани-пролетеријат, црква- комунистичка партија, долазак царства небеског-револуција, пакао-кажњавање капиталиста, рај- комунистичка заједница. Поставља се питање како је могуће одредити “правог” Маркса између толико супротстављених мишљења, тумачења и искључивих ставова. “‘Прави’ Маркс- то је оно чиме је Маркс задужио историју. ‘Права’ Марксова филозофија то је Марксов допринос развоју филозофске мисли”.¹¹ Марксова мисао и дело иде од обожавања и страсне световне вере за чију су реализацију уграђени милиони људских, непоновљивих живота¹² до потпуног негирања вредности, оригиналности и научне заснованости његове теорије.

Ипак, истине ради, мало научника, без обзира да ли су Маркса канонизовали, проглашавали генијем, страсно мрзели или потпуно негирани његов значај, који се нису сложили да је марксизам као учење, идеологија и покрет, на овај или онај начин, обележио целокупни двадесети век. Изгледа да је са правом Берлин (*Isaiah Berlin*) започео своју књигу *Карл Маркс* (1939) речима: “Ниједан мислилац XIX века није тако директно, тако одлучно и снажно утицао на човечанство као Карл Маркс”.¹³ Критичар и исусовац Калвез (*Jean-Yves Calvez*) који је изучавао и добро познавао марксизам у књизи *Мисао Карла Маркса* истиче: “Постоји ли међу савременицима ико кога марксизам не изазива или му не задаје питање?”¹⁴ Марксизам је дуго времена био филозофска мисао првог реда, о коме су се сви мисаони људи бавили, било да су га страсно негирани и ниподаштавали или оправдано или не уздизали у небеса мисаоног хорозонта научног са(знања).

Ипак, филозофија Маркса је “чедо свога времена” али по дOMETИМА и амбицијама и епохална мисао, идеологија, па чак и својеврсна световна религија. Неки сматрају да је

11 Gajo Petrović, *Filozofija i marksizam*, Naprijed, Zagreb, 1965. str. 380.

12 Колико у историји света изгубљених људских живота за владавину радикалних, монолитних, искључивих и екстремних политичких идеја и покрета. Сваки монопол носи име смрти.

13 Isaiah Berlin, *Karl Marx: His Life and Environment*, Oxford Univ. Press. 1939.

14 Jean-Yves Calvez, *La pensee de Karl Marx*, Editions su Seuil, Pariz, 1956, str. 13.

марксизам¹⁵ интегрална револуционарна мисао и универзална мисао револуције, а многи замерају Марксу утопизам у лику комунизма као политички и друштвени идеализам. Мудри Оскар Вајлд се пита да ли је могућа људска заједница без утопије и тврди: "...да географска карта на којој није означена земља Утопија, не завређује ни погледа". Роберт Такер (*Robert Tucker*) примећује, да је управо тај верски карактер марксизма био оно што је привукло многе људе. Као и средњовековно хришћанство, Марксов систем преузима на себе да: „обезбеди интегрисан свеобухватни поглед на стварност, једну организацију свег значајног знања у међусобно повезану целину, референтни оквир унутар кога сва могућа питања од важности налазе одговор... Ово, наравно, указује на извор привлачности његовог система за неке савремене људе код којих је ослабило упориште традиционалне религије али жудња за свеобухватним погледом на свет остаје жива и снажна.“¹⁶ На сличном трагу размишља и Марвин Пери у свом делу *Интелектуална историја Европе*: „Збиља, далеко од тога да буде научни систем, марксизам је имао карактеристику верског мита. По много чему марксизам је био секуларна религија која је обезбеђивала људима један емоционално задовољавајући поглед на свет: пролетеријат је одабрана класа која има задатак да створи овоземаљско спасење човечанства, крај ропства и експлоатације. Он је прилагодио неколико јудео-хришћанских тема: апокалиптична борба избеђу добра и зла доводи историју до краја, месијанске наде човечанства су остварене на концу свега када људска бића, ослобођена од ропства и експлоатације, полазећи кроз духовну регенерацију испуњавају обећање своје

15 Марксизам је израстао на историјским и теоријско-филозофским изворима: *француске просветитељске филозофије, дела социјал-утописта, учењу енглеских економиста, идејама немачке класичне филозофије и достигнућима науке уопште*. Француски просветитељи су значајни за Маркса својом идејом о зависности идеја од друштвене средине и идејом народног суверенитета. Социјал-утописти су утицали на класике марксизма, јер истичу да буржоаски друштвени систем противречи разумном друштву (због експлоатације). Енглески политекономисти су најдаље отишли у анализи битних економских проблема буржоаског друштва, и зато Маркс истиче њихову заслугу у писму Вајдемајеру (*Weydemeyer*) тврдећи да су управо они “открили и описали економску анатомију класа”. Немачка класична филозофија је схватила свет као процес који се дијалектички развија. Дух је битак свега, покретач и управљач света. Хегел кроз излагање развоја духа у делу *Феноменологија духа* образлаже развој феномена свести односно развитака човека и друштва. Он тврди да је покретачка снага историјског развоја рад и борба. *Суштина духа је слобода*.

16 Robert Tucker, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972. p. 22.

људске природе; а милитантни пролетери служе као посредници светског спасења. У својим оптужбама против неправде, и сам Маркс је личио на неког пророка из Старог завета. Коначно, вера, а не наука, осигурава тријумф пролетеријата и искупљења човечанства. Марксова дела (а касније и... Лењина и Маоа) постала су званична догма за своје вернике. Они који су застрањивали жигосани су као јеретици и осуђивани су за своје грехе. Способност марксизма... на свом врхунцу, да придобије следбенике и да врши утицај на понашање може се поредити са оним који су имали најважније светске религије.¹⁷

Слагали се потпуно или делимично са Перијем мора се признати да марксизам поред свог научног дела има и идеолошки, световно-религијски и утипијски део који је снажно заталасао свет капитализма и допринео политичким револуцијама и милионским жртвама међу људима протекла два века. Марксизам претендује да буде више од науке, он изграђује историјско пророчанство, али чак и више од тога он захтева да буде основа практичне политичке акције. Маркс критикује постојеће друштво и тврди да револуција може да води у бољи и праведнији свет.¹⁸ Знано је у друштвеним наукама да величање друштвене статике води апологији социјалних односа и конзервирању друштвеног стања, а истицање друштвене динамике и сталне, радикалне промене води у нужну “промену свега постојећег” и “превредновању свих вредности.” Маркс је прогласио социјализам за историјску нужност. “Марксизам је чисто историјска теорија, теорија чији су циљеви предвиђање будућег економског развоја, политичке моћи и... револуције ... Стварни задатак научног социјализма Маркс је видео у најави... социјалистичког миленијума”.¹⁹

17 Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, CLIO, Београд, 2000. стр. 360.

18 „Изражавајући дух просветитељства и Француске револуције социјалисти, као и либерали, нису пристајали на *satus quo* што одржава неправду и сматрају да људи могу да створе бољи свет. Они су, као и либерали највећу вредност придавали рационалној анализи друштва и његовој трансформацији у сагласности с научно валидним премисама, чију истинитост разумни људи могу да схвате. Социјалисти су веровали да су у људском друштву препознали шему која би ако се правилно примени и ако се на њу утиче одвела људе ка земаљском спасењу... да су социјалисти били романтичари јер су сањали о једном новом друштвеном поретку једној будућој утопији у којој би сваки појединац могао да нађе срећу и сопствено испуњење. Бабеф ... Срећа је нова идеја у Европи... У једном истински правичном друштвеном поретку нема ни богатих ни сиромашних.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, стр. 310.

19 Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи, II*, стр. 103-107.

У друштвеним наукама је тешко јасно одредити и прецизно дефинисати,²⁰ чак и мање комплексне феномене од марксизма као једног од филозофских учења и вишеслојној социолошкој теорији, политичкој идеологији и својеврсној световној вери. Толико је слојева, загонетних велова и протривречности (економских, политичких, филозофских, антрополошких, социолошких) у делу Маркса, књигама његових следбеника и каснијим тумачењима²¹ и нарочито реализацији тих идеја кроз историјске, политичке, идеолошке, партијске и класне борбе, да би свака сагласност и једногласје о Марксу и марксизму била просто немогућа мисија. Дела свих великих људи пролазе једино кроз непристрасни суд историје, о њима не треба судити брзо и олако мером свакодневних интереса и човековог мњења, осталим људима, неће судити будуће генерације које долазе, него само њихов пролазни живот. Блажени су они људи којих се сети ново I убрзано време света, а Карл Маркс јесте један од тих ретких људи у историји света.

2. ДРУШТВЕНА СТРАТИФИКАЦИЈА

Сва људска друштва, од најједноставнијих до најсложенијих, од најстаријих до савремених испољавају неки облик друштвене неједнакости.²² Друштвене разлике и друштвене неједнакости су социјалне чињеница првог реда, трајне и непремостиве, од када је света и века, без обзира на бројне покушаје многих људи, социјал-утописта, политичких покрета и револуционара²³ да смање и/или чак и елиминишу

20 “Сваки такав подухват неизбежно суочава онога ко се тог посла латио са бројним тешкоћама, утолико већим уколико имамо у виду да социолози и политиколози... још увек нису успели...да изграде... појмовну и терминолошку схему интерпретације којим би се како ваља премрежило мноштво историјских појава...”. Ерик Карлтон, *Лица деспотизма*, СЛЮ, Београд, 2001, стр. 371.

21 „Немачки филозоф и социолог Јирген Хабермас повезује се са франкфуртском школом социолошке мисли. Франкфуртска школа обухватала је групу аутора који су инспирацију добијали у радовима Маркса али који су сматрали да је потребно да се изврши радикална ревизија Марксових гледишта и да их је потребно осавременити...“ Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет Београд, Београд, 2006. стр. 464.

22 Требамо се подсетити на неколико најзначајнијих филозофа и социолога који су се кроз историју на различите начине бавили проблематиком друштвених неједнакости или уопште неједнакости међу људима, споменимо најзначајније од њих: Аристотела, Жан Жак Русоа, Карла Маркса до Антонија Грамшија, Вилфреда Парета и Макса Вебера.

23 Николај Берђајев је као и многи филозофи пре њега тврдио да је неједнакост међу људима космички принцип и чак шта више основа космичког система. А што се тиче могућности

(униште) најдрастичније облике друштвене неједнакости.²⁴ За друштвене науке (пре свих филозофију, социологију, етику и политичке науке) од изузетне је важности извршити теоријску дистинкцију између појмова *друштвена неједнакост* и *друштвена стратификација*.²⁵

Ипак, врло је корисно када се проучавају сложени, динамични и противречни историјски феномени као друштвена неједнакост и друштвена стратификација да се има у виду и Марксово јасно упозорење да би: „свака наука била излишна када би се појавни облик и суштина непосредно подударали.“²⁶ Они које се баве историјом друштвених наука и друштвених феномена као што су неједнакост и стратификација не могу да заобиђу плодну мисао, дело и деловање Маркса. Појам друштвене неједнакости односи се на постојање друштвено

остварења једнакости у револуцијама Берђајев јасно истиче своје уверење да је у свим временима и у свим политичким системима увек владала мањина: „Једну мањину може сменити друга мањина и то је све... Револуционарна масовност је само атмосфера, у којој се остварује тиранија мањине.“ Nikolaj Berdajev, *Filozofija nejednakosti*, Oktoih, Podgorica, 2001.

24 „Људи су дуго сањали о егалитарном друштву у коме су сви чланови једнаки. У таквом друштву људи неће више бити рангирани по престужу... Високи статус више неће изазивати понизност и дивљење или завист и одбојност оних који су у мање „вредном“ положају. Богатство ће бити једнако расподељено међу становништвом... Доћи ће крај томе да неки људи имају моћ над другима...Израбљивање и тлачење биће појмови из прошлости који немају места у опису савремене друштвене стварности...Јасно је да је егалитарно друштво сан...“ М. Naralamos, M. Holborn, *Теме i перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 23. Наводимо шта о једнакости мисле и марксисте: “Друштво више неће бити подељено на оне који имају и оне који немају, угњетаче и угњетене, више неће бити потребе за државом, која је била само инструмент за одржавање и заштиту моћи експлататорске класе. Тако ће држава на крају одумерети.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000. стр.355.

25 Макс Вебер (*Maximilian Carl Emil Weber*; 1864-1920) немачки филозоф који је први уместо термина „друштвена неједнакост“ употребио израз „социјална слојевитост“ који је после њега вишеструко прихваћен у социолошким круговима. Полемишући са Марксом и настојећи да отклони „једностраности економизма“ Вебер сматра да поред економског чиниоца треба узети у обзир и друштвени углед и друштвену моћ и да наведена три елемента представљају релативно самосталне димензије друштвене слојевитости. Вебер се слаже са Марксом да порекло класних разлика треба тражити у сфери расподеле материјалних богатстава и погодности за стицање дохотка, и да подела људи на класе условљена превасходно економским чиниоцима. За Вебера *друштвени углед* значи расподелу *части и престижа* међу друштвеним слојевима, значајно је истаћи да се друштвени углед не поклапа са материјалном и економском поделом и да се дешава да онај који поседује економску моћ не ужива готово никакав или мали друштвени утицај (али се то дешава ретко и траје доста кратко) јер се успотставља законитост да онај који има економску моћ поседује углавном и друштвени углед. Вебер је за друштвену моћ истакао да је она способност да се утиче на понашање других људи. Заслуга је Вебера да је показао да друштвена моћ није пасивни одраз економске моћи и економског угледа.

26 Marks, *Capital*, том III, Kultura, Београд, 1978. стр. 422.

створене и условљене неједнакости. Друштвену неједнакост могли би дефинисати и на следећи начин: „постојање друштвене неједнакости значи постојање таквих друштвених односа у којим се једни у друштву на систематичан и релативно стабилан начин фаворизују и привилегују, а други се на систематичан и на релативно стабилан начин депривилегују, потискују и ограничавају у реалним могућностима своје властите друштвене и културне афирмације и целовитог индивидуалног и колективног развоја.“²⁷ Ипак, код друштвене стратификације²⁸ имамо врло јасно издиференциране друштвене групе, односно класе које су рангиране²⁹ према три основна критеријума: неједнакости у богатству, друштвеној моћи³⁰ и друштвеним угледу. Посебно су друштвена моћ и престиж (углед) неједнако расподељени између неких појединаца и друштвених група, а у многим друштвима постоје уочљиве разлике и у расподели богатства. Они који су припадници одређеног друштвеног слоја или класе, имаће одређену, заједничку свест о заједничким интересима, вредностима и циљевима, али и о заједничком идентитету. Такође, припаднике исте класе, најчешће, карактерише и сличан животни стил на основу кога се, у извесној мери, разликују у односу на чланове других друштвених слојева. Као припадници различитих друштвених слојева, односно класа, они уживају, односно трпе неједнаке расподеле награда (или казни) у друштву. Дакле, они су друштвено неједнаки. Они који су на врху власти (елита) на све могуће начине настоје да неједнакости замаскирају и

27 *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982. стр. 97.

28 „Маркс, дакле није схватио друштво као неструктурисани историјски тоталитет, већ као структурисани тоталитет који се историјски формира и развија по сопственим унутрашњим законима. Где су други мислиоци тражили склад система (друштвених односа) Маркс је откривао противречности, и...настојао да покаже како оне пресудно делују на формирање и развој друштвених структура...и система у целини.“ V. Korać, *Marksovo shvatanje čoveka*, Naprijed, Zagreb, 1987. str. 71.

29 Нама се чини да би дистинкција између друштвене неједнакости и друштвене стратификације могла да буде у томе да је друштвена неједнакост историјска, антрополошка појава и стални социјални процес, а да је друштвена стратификација класно-слојни облик и друштвена форма која ту људску неједнакост прелива, обликује и релативно трајно задржава.

30 „Моћ у веберовском смислу представља изгледе да се сопствена воља неке наметне упркос његовом отпору. Ово може произилазити из политичке вештине и поседовања власти, човеке природе и тежње за самоодржањем, друштвених односа у вези са начином производње или власничких односа, из организације или способности организоване мањине да доминира неорганизовано већином, из учествовања у управљању великим институцијама. Из располагања средствима физичке принуде, из способности деловања мноштва у сагласности.“ Видети: Вукашин Павловић, *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

камуфлирају, представљајући да су њихови уски и парцијални класни и/или слојни интереси у ствари општедруштвени и национални. Владајућа елита тврди да све што ради да то чини пре свега ради целине народа и среће друштва, а не ради или пре свега својих ускогрудих и ускогрупних интереса. Срећом по људски род манипулација је моћна али није свемоћна.

Друштвена стратификација заправо значи хијерархију друштвених група. Међутим, треба напоменути да је могуће да друштвена неједнакост постоји без друштвених слојева. Тако, на пример, Хараламбос и Холборн у књизи *Теме и перспективе* наводе да постоје и такви аутори који износе тезу да више није исправно сматрати западно индустријско друштво, нарочито друштво САД-а, класно подељеним и стратификованим. Аутори који заступају ове идеје и овакве тезе упућују читаоце на то да су друштвене класе замењене континуираном хијерархијом неједнаких положаја.³¹ Они сматрају да где су некада биле класе, речено у Марксовом смислу, чији су чланови имали неку врсту, снажније или флуидније класне свести, сличан начин живота и заједничке (класне) интересе, сада, ипак, постоји хијерархија и различитост бројних професионалних статуса појединаца. На тај начин ти аутори указују да је стратификација (хијерархија) друштвених група замењена хијерархијом професионалних статуса појединаца.³² Ипак, треба истаћи да неки аутори не праве јасну разлику између друштвене неједнакости и друштвене стратификације.

Када говоримо о теоријској анализи друштвеног раслојавања или о друштвеним слојевима, односно класама, морамо истаћи да је код сваког слоја уочена тенденција да развија своју особену субкултуру. Субкултуру чине одређене својеврсне норме, ставови и вредности које су својствени и карактеристични за сваку класу и друштвени слој. Такође, о субкултури можемо да говоримо и онда када поједини чланови друштва деле исте проблеме и сличне животне околности, као

31 М. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 23.

32 Бројни показатељи говоре у прилог чињеници да је све већи пораст потражње за разним профилом стручњака на тржишту рада. Све већа сложеност послова захтева све већу стучност, компетентност и стално, доживотно усавршавање. Убрзани развој модерне технологије захтева специјализовано научно и техничко знање. Са друге стране, настанком и развојем социјал-демократске државе, долази до развоја „социјалних професија“ и државне бирократије уопште.

и посебне реакције на исте и/или сличне животне услове. У том смислу, можемо рећи да припадници различитих друштвених слојева, односно класа имају посебну класну свест, што значи да имају осећај сродности, припадности и идентификације са другим припадницима своје групе. Дакле, можемо говорити о субкултурама различитих друштвених слојева, као што су субкултура средње, високе или радничке класе. Вредности и норме припадника одређене субкултуре се, примарном социјализацијом најчешће, преносе са генерације на генерацију. У прилог томе говори чињеница на пример да је доминантно заступљено мишљење припадника најнижег друштвеног слоја да су они у неповољном друштвеном положају због „несрећних“ могло би се слободно рећи и „судбинских“ и непромењивих друштвених околности. Имајући у виду све напред речено, они сматрају да је за њихов живот пресудан утицај среће када говоримо о побољшању положаја у друштвеној хијерархији, а не утицај напораног рада и/или сталног усавршавања.³³

Ипак, општа је тенденција да су савремена друштва све више „затворена“ а не како се то покушава приказати на Западу „отворена“ и због тога су могућности социјалне промоције људи из најнижих (маргиналних) друштвених слојева мало вероватне иако не, наравно, и немогућа. Прелазак припадника једног друштвеног слоја или класе у неки други слој или класу у теорији социјалне стратификације зове се процес друштвене покретљивости, односно друштвена мобилност. Нарочито треба имати у виду да друштвена покретљивост појединаца или група може бити усмерена како према врху, тако и према дну друштвене хијерархије. У затвореним друштвима, положај појединца је често дефинисан, одређен и (за)дат и пре самог рођења. Мало је тога што појединци у оваквом друштву могу урадити да би утицали на промену свог друштвеног положаја. Због тога се већина аутора слаже са ставом да су затворени друштвени системи у својој основи и свом бићу неправедни.

33 „У америчком друштву - и извесном степену и у другим индустријализованим друштвима - општепризнатим вредностима сматра се материјални успех, а средства за постизање тог успеха су, како се верује, самодисциплина и напоран рад. Према томе, људи који заостају много и напорно раде могу успети, без обзира на своју почетну позицију у друштву. Та идеја заправо није тачна, јер многим који су у неповољном друштвеном положају пружају се само ограничене или, чак, не постоје никакве уобичајене могућности за напредовање и усавршавање.“ Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет Београд, Београд, 2006. стр. 216.

Касте су класичан пример затвореног типа стратификације.

Када говоримо о грађанском класном систему друштвене стратификације, морамо истаћи да је то, ипак, пример отвореног друштвеног система у оквиру кога је појединцима дата прилика да у зависности од њиховог труда, амбиција, усавршавања, као и од самог стила живота имају прилику да мењају припадност једног друштвеног слоја другим и на тај начин побољшавају и/или погоршају свој друштвени положај. Свакако треба имати на уму да је првобитни и почетни друштвени положај сваког појединца у капиталистичком систему одређен у зависности од тога који друштвени положај заузимају његови родитељи, старатељи или преци. Велика предност отвореног друштвеног система у односу на затворени социјални систем јесте могућност промене властитог друштвеног положаја појединца или групе, а не његова статичност, укоченост и крајња дефинисаност. Ниво вертикалне покретљивости у једном друштву главни је показатељ степена његове „отворености“, јер јасно показује у којој мери су талентовани појединци који су рођени у нижим друштвеним слојевима у стању да се крећу уз друштвено-економску лествицу.

Проучавање друштвене покретљивости је веома напредовало у новије доба, а ова истраживања врше се више од шездесет година. Друштвена покретљивост је динамична, промењива и противречна врло сложена социјална појава коју је врло тешко јасно и тачно анализирати. Посебно је интересантно поимање друштвене покретљивости у данашњем глобализованом друштву.³⁴ Потребно је направити више разграничења. Може се проучавати међугенерациска покретљивост, тј. социопрофесионална каријера. Анри Мандра тврди: „Има професија које организују каријеру у

34 „У добу којем живимо, појединци имају много више начина да обликују свој живот него што је то раније био случај. Некада су традиција и обичаји вршили веома јак утицај на ток човековог живота. Фактори попут друштвене класе, рода, етничке или, чак, религиозне припадности могли су да затворе извесне путеве појединцима, а отворе им неке друге... У прошлим временима, лични идентитети појединаца били су формирану у контексту заједнице у којој су рођени. Вредности, животни стилови и морал који су били преовлађујући у тој заједници обезбеђивали су релативно непромењиве смернице по којима су људи живели своје животе. У условима глобализације, међутим, сведоци смо померања ка новом индивидуализму у коме људи морају активно да учествују у изградњи свог живота и дефинисању сопственог идентитета. Смањује се утицај традиције и успостављених вредности...“ Ентони Гиденс, *Социологија*, стр. 66-67.

којој се редовно напредује: то је случај функционера, посебно официра... У другим професијама се каријера не мења читавог живота: јавни бележници, лекари, занатлије... они могу бити више или мање успешни, али не могу напредовати у служби. То је, такође, случај већине радника... Данас се води брига о планирању напредовања радника, јер је модел напредовања постао доминантан од када најамни радници чине 85% становништва... пре педесет година најраширенији је био непромењиви модел.³⁵ Садашња динамика брзих економских промена присиљава људе да стално морају бити мобилни на тржишту рада, јер сада није толико важно шта појединац зна или коју је школу завршио, него шта је то што овде и сада тражи динамично и врло промењиво тржиште рада. Појединци, такође, у току свог радног или професионалног живота, могу мењати професије и подручје делатности. Тада говоримо о *професионалној покретљивости*. Економски раст, пословни изазови и нове технологије доводе до промена структуре професија, које присиљавају један део људи да мења своје занимање. Нестају традиционална а јављају се нова занимања којима се радник или запослени појединац морају прилагодити, уколико желе да остану активни на тржишту рада. Време се убрзава и то сваки појединац мора да схвати, прати и прихвати.

Друштвени положај појединца у систему друштвене стратификације оставља важне и дугорочне последице како на свим животним пољима тог појединца лично, тако и на чланове његове најуже породице, па и шире. У зависности од тога да ли је на врху друштвене хијерархије или не, појединац ће имати веће или мање животне шансе и могућности да оствари све оно што друштво дефинише као пожељно и престижно и, са друге стране, избегне оне појаве, дешавања или ствари које су дефинисане као непожељне. Тако, на пример, аутори Gerth и Mills тврде да: „Животне шансе укључују све... од изгледа да се остане живим током прве године живота до могућности да се ужива у уметности, изгледа да се буде здрав и нарасте висок или да се брзо опорави након болести, изгледа да се не постане малолетним деликвентом и, врло важно, изгледа да се стекне средњи или високи степен образовања.“³⁶ Мандра

35 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001, str. 196.

36 M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 25.

пише: „Неке земље имају јаку узлазну и слабу силазну покретљивост, или обрнуто... Француска има јаку узлазну и слабу силазну покретљивост у поређењу са Сједињеним Државама. Ако се упореди кретање мануелних професија или средњих класа ка ‘елити’... разлике између ових земаља су још израженије... кад се једном индустријализација осигура, економски развој не повећава покретљивост. Овај изненађујући резултат...више пута је потврђен...покретљивост је много јача у индустријализованим, него у осталим земљама...”³⁷

Ове тврдње уз многа друга истраживања недвосмислено показују да су савремена друштва на Западу постала све мање „отворена“ и да великом проценту деца „наслеђују“ друштвене положаје својих родитеља или предака. Наравно да има и појединаца из маргиналних друштвених група/слојева који остварују свој сан и долазе до елитних положаја. Али то су изузеци, који потврђују правило да највећи део људи остаје у свом друштвеном стратуму.

О друштвеној стратификацији, односно о раслојавању, можемо говорити као о структуралној неједнакости која влада међу појединцима и групама у оквиру људских друштава. Друштвена стратификација се често дефинише на основу појмова имовине или власништва, друштвене моћи и социјалног угледа, али се она може јавити и на основу других критеријума, на пример на основу разлике која произилази из пола, узраста, расе, порекла, верског опредељења. Социолог Ентони Гиденс сматра да је корисно друштвену стратификацију замислити као геолошке слојеве стена на земљиној површини. Друштва се могу посматрати као хијерархијски устројена целина у којој се привилеговани слојеви налазе на врху, а они мање привилеговани су ближе дну друштвеног богатства, моћи и угледа.

Досадашња историја друштава разликује четири основна система стратификације: ропство, кастински систем, сталеж и класно друштво. *Ропство*³⁸ је екстреман облик друштвене

37 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001. str. 199.

38 Маркс указује да је ропство: „...омогућило прву велику поделу умног и физичког рада, осамостаљење и снажан развитак умног рада, који је донео различите тековине културе и уметности. Основни облик друштвених односа постао је класни сукоб између робовласника и робова. Али робови нису учествовали у друштвеном животу као чланови друштва већ

неједнакости у коме извесни појединци поседују друге као своје приватно власништво.³⁹ Ропство је постепено укидано и данас готово да више не постоји у свету. *Кастински систем*⁴⁰ друштвене стратификације се најчешће повезује са културама Индијског потконтинента и вером у реинкарнацију. Верује се да појединци који се не придржавају ритуала своје касте ће бити поновно рођени и да ће у следећој инкарнацији заузети инфериорнији положај у односу на претходни живот. Кастински систем захтева забрану контакта између припадника различитих каста. Потребно је нагласити да је друштвена покретљивост када је у питању кастински систем једнака нули,⁴¹ док је и у Платоновој идеалној држави⁴² била могућност друштвене покретљивости и промене измеђи слојева и/или сталеза у зависности од (не)способности појединих људи и/или њиховог усавршавања. Овде је важно да се нагласи један наизглед друштвени пардокс који гласи да је кастински систем најнеправеднији и највише заснован на неједнакости,

као оруђе за рад. Стога су се класни сукоби развијали међу слободним члановима друштва. Политички живот античких држава представља верну слику тих сукоба.“ Према: Veljko Korać, *Marksovo shvatanje čoveka*, Naprijed, Zagreb, 1987. str. 81.

39 Сетимо се само Аристотеловог поимања робова „као оруђа која говоре“. Зато га неки неоправдано сматрају зачетником расистичке теорије, притом заборављајући време у коме је Аристотел живео. Лако је на врху историје критиковати ограниченост погледа давних времена. Аристотел је сматрао да има људи који су по природи робови. Будући да „душа по природи влада а тело се покорава“, примерено је да они „који за рад користе само тело“, који имају физичку снагу, али не и израженије интелектуалне и моралне предиспозиције, буду робови. Види шире: Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1975, 1254 б, стр. 8.

40 „У традиционалној Индији хиндуско је друштво било подељено у пет главних слојева, четири *варне* или касте, и на пету скупину, некасту чији су чланови били познати као недодирљиви. Свака је каста била подељена у поткласе. Касте су биле рангиране према обредној чистоћи. Брахмани или свештеници, чланови највише касте, персонификовали су чистоћу, светост и узвишеност. Они су били извор учења, мудрости и истине. Само су они обављали најважније верске церемоније. На другом крају, недодирљиви су били дефинисани као нечисти, ниски и прљави...били су сегрегирани од чланова кастинског система и живели су на рубовима села... или у властитим заједницама... хијерархија престижа утемељена на појмовима ритуалне чистоће одражавала се у хијерацији моћи. Брахмани су били чувари закона... великим делом највећи земљопоседници, а припадници двеју највиших каста монополисали су контролу над земљом. Према је кастински систем стављен изван закона у модерној Индији, он још увек има утицаја, посебно у руралним подручјима“. М. Naralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 23-24.

41 Постоје они друштвени системи у оквиру којих је могућност за кретање на друштвеној хијерархији мали или готово да уопште не постоји. Такви друштвени системи су затворени. Са друге стране, друштвени системи које карактерише висок степен могућности за кретање на друштвеној хијерацији, као и напредак у зависности од рада, труда и амбиције појединаца, називају се отвореним друштвеним системима.

42 Видети шире: И. Кајтез, *Мудрост и мач-филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ Одбрана, Београд, 2012, стр. 121-164.

а да је, напротив, социјално стабилан и готово без изгледа на друштвену револуцију. Тајна је у вери, обичају и традицији друштва.

Сталежи су чинили део многих традиционалних цивилизација, укључујући и европски феудализам.⁴³ Феудални сталежи представљали су слојеве са различитим међусобним обавезама и правима. У Европи су највиши сталежи чинили аристократија и племство. Свештенство је било други сталеж, а обичан свет је припадао такозваном трећем сталежу.

Класни систем се умногоме разликује од ропства, каста или сталешког система. Маркс о класној структури капитализма пише: „Власници голе радне снаге, власници капитала и земљовласници, којима најамнина, профит и земљишна рента сачињавају одговарајуће изворе дохотка, дакле најамни радници, капиталисти и земљовласници, сачињавају три велике класе модерног друштва које почива на капиталистичком начину производње“.⁴⁴ Ентони Гиденс је класу дефинисао као широко груписање људи који деле економске ресурсе, који имају снажан утицај на начин живота који су они у стању да воде. Поседовање богатства и професија су основни критеријуми на основу којих се стварају класне разлике. Гиденс сматра да се класе разликују од ранијих форми друштвеног раслојавања у неколико аспеката. За разлику од осталих слојева, класе се не успостављају путем правних или религиозних карактеристика. Припадништво класи се не заснива на наслеђеној позицији, на закону, нити на обичајном праву. Класни системи били су, по правилу, еластичнији од осталих форми друштвене стратификације, а тачне границе између класа никад нису јасне. У том смислу, не постоје никаква формална ограничења по питању преласка појединаца из једне класе у другу. Друштвена покретљивост у класном систему је много израженија него код других типова друштвене стратификације. Класном систему специфично је и то што се припадност класи, бар донекле, не добија рођењем, него

43 Маркс тврди да је феудализам систем у коме је основни облик друштвених односа „постао класни сукоб између феудалаца, велепоседника, као што су били неизбежни и сви ранији сукоби међу класама.“ У *Манифесту комунистичке партије* читава историја друштва приказана је као историја класних борби. Маркс је нагласио многодимензионалност снага које воде класне борбе.

44 Карл Маркс, *Капитал, III*, Култура, Београд, 1948. стр. 767-768.

се стиче током живота. Класне разлике између појединаца и група условљене су, пре свега, економским разликама, односно неједнакостима у имовини и материјалним ресурсима. Код осталих типова каже Гиденс друштвене стратификације, неједнакост се првенствено изражава кроз различите неекономске факторе.

Теорије Маркса и Вебера⁴⁵ чине основу највећег броја социолошких анализа класе и друштвене стратификације. Аутори који пишу и делују у марксистичкој традицији, даље су развијали идеје чије је теоријске основе поставио Карл Маркс. Већина Марксових радова односи се на питање друштвене стратификације, и пре свега, на друштвену класу. Међутим, оно што је важно запазити јесте да Маркс није понудио систематичну анализу појма класе. Рукопис на којем је Маркс радио пред своју смрт, касније објављен као део *Капитала*, прекида се баш на месту где поставља питање „шта чини класу?“. Управо због тога, Марксов појам класе мора се анализирати имајући на уму целокупну његову теорију⁴⁶. С обзиром на то да текстови у којима расправља о класи нису увек и до краја конзистентни, теоретичари се споре око тога шта је Маркс стварно мислио када је писао о појму класе?

Марксистичка теорија је настала као радикална алтернатива функционалистичкој теорији. Суштинска и радикална разлика између марксистичког поимања друштвених разлика и друштвене стратификацију у односу на присталице функционалиста јесте у поимању да друштвена стратификација, како тврде функционалисти, не уједињује и не хармонизује друштво него напротив, кажу марксисти, чини га нефункционалним и раздваја и супротставља класе и чини

45 Иако је био под утицајем и Карла Маркса снажно је критиковао нека његова главна становишта као што је одбацио материјалистичко схватање историје, а класни сукоб за њега није имао толики значај. Вебер тврди да у капитализму не преовладава класна борба већ развој науке и бирократије, тј. великих организација. Вебер тврди да је бирократија једини начин да се велики број људи успешно организује и да се она зато шири упоредо са економским и политичким растом.

46 Постоји више разлога због којих је важно анализирати Марксово тумачење класа и друштвене стратификације. Пре свега, многи теоретичари се још увек слажу у једном: ма колико његова теорија класа имала недостатака, она је ипак, на најпрецизнији начин појаснила суштину класа у капиталистичком систему. Са друге стране, многа истраживања о класама настала су, било посредно, било непосредно, као реакција на Маркову теорију. Оно што је посебно важно јесте да је Маркс увео и објаснио многе важне и корисне појмове који се тичу друштвених класа и друштвене стратификације.

антагонистичким људе у буржоаском друштву. Друштвена стратификација (социјална слојевитост) је друштвени механизам где једни људи искоришћавају друге а није средство за унапређивање колективних интереса и циљева како тврде функционалисти. Марксистичка теорија о друштвеним неједнакостима и стратификацији ширу популарност и прихваћеност стекла је у социологији током 70-тих година XX века. Марксизам популарност заснива на обећању да ће дати све одговоре које функционализам, као теоријски правац, није имао. Теоретичари стратификације који припадају марксистичкој перспективи, тврде да је стратификација заправо структура која доводи до дезинтеграције друштвеног система. Они сматрају да је стратификација особени, легализован и утемељени механизам којим једни људи експлоатишу друге. Према марксистима, у стратификованим друштвима постоје две главне класе, два главна друштвена слоја: владајућа и потчињена класа. Владајућа класа своју моћ црпи из контроле и власништвом над средствима за производњу. Она експлоатише потчињену класу. Као резултат тога, марксистички сматрају да постоји темељни антагонизам и противречност класа. Друштвени системи и институције, као што су правни и политички систем, средства су у рукама владајуће класе, на основу којих они промовишу своје интересе. Марксистички тврде, да тек када средства за производњу постану заједничка, тада ће нестати класа, а самим тим неће више бити ни експлоатације. Према њиховом мишљењу, друштвена стратификација⁴⁷ настаје

47 Један од најзначајнијих доприноса теорији стратификације дао је немачки социолог Макс Вебер. Оно што представља полазну основу за Веберово тумачење друштвене стратификације јесте схватање по коме до друштвеног раслојавања долази због борбе за оскудне ресурсе у друштву. Иако је ту, пре свега, мислио на борбу око оскудних економских ресурса, она подразумева и борбу за престиж и политичку моћ. Оно што је заједнички именитељ и Марксовој и Веберовој перспективи теорије стратификације јесте то што су обе давале примарни значај материјалној неједнакости, јер (не)поседовање материјалног богатства, односно средстава за производњу кључни је узрок друштвеног раслојавања. Ипак, Вебер је више од Маркса наглашавао разлике унутар класе које немају материјално богатство, јер висине прихода, као и друге животне могућности за припаднике ове класе увелико зависе од тржишне ситуације професионалне групе којој припадају. Вебер је наглашавао чињеницу да ниједан систем друштвене стратификације није фиксан, статичан, нити коначан. Макс Вебер је, као и Маркс, сматрао да друштво карактеришу сукоби око моћи и ресурса. За разлику од Маркса који је сматрао да су основни генератори друштвених сукоба поларизовани класни односи и економске неједнакости међу појединцима, Вебер је заступао мишљење да друштвену стратификацију могуће објаснити уз помоћ три нераздвојна елемента: класе, друштвеног статуса и политичке партије. Према Веберовом мишљењу, класне поделе настају не само услед (не)поседовања власништва над средствима за производњу, него и због економских разлика

из односа друштвених група према средствима за производњу. Класа је друштвена група чији чланови имају исти однос према средствима за производњу. Маркс никада није дао коначну дефиницију класе. То је требало да уради у оквиру једног поглавља своје књиге *Капитал*, које због смрти никада није написао.⁴⁸ У осталим списима, Маркс је врло опширно писао о друштвеним класама, али на неконзистентан начин. Зато се Марксово схватање класе различито тумачи.

Који је суштински критеријум по основу кога Маркс одређује класу? Постоји она група теоретичара која заступа став да је Маркс под класом подразумевао професионалну групу коју чини скуп различитих занимања. Ипак, треба истаћи чињеницу да Маркс класу не дефинише занимањем и да је погрешно свести класни проблем на професионални. Са друге стране, једна група аутора сматра да је осећај заједништва,⁴⁹ односно припадности одређеној друштвеној групи главна карактеристика класе. Ту је Марксов одговор сасвим јасан.

које немају никакве непосредне везе са имовином. Вебер сматра да неједнакост у расподели богатства, као и неједнакост у остварењу и расподели дохотка, важни су индикатори класне неједнакости. Из марксистичке перспективе, средства за производњу, као посебан облик богатства, су од изузетне важности за појединце док из веберовске теоријске перспективе, на значај богатства појединца се ставља мањи нагласак него у марксистичким теоријама.

48 Ради се о 52, глави III тома *Капитала*, „Класе“ К. Маркс-Ф. Енгелс, *Дела*, 23, Просвета, Београд, 1974. стр. 735.

49 Бројни аналитичари су супротно Марковом тврђењу настојали доказати да припадници радничке класе немају у довољној мери развијену класну свест. У прилог томе говори чињеница да су радници заокупљени побољшањем властите позиције у постојећем друштву, а не променом и стварањем новог друштвеног система. У многим студијама класне свести постоји тенденција да се претпостави како радници имају јасну, конзистентну и кохерентну слику друштва. Оно што је, међутим, чињеница јесте да многи радници немају јасне и уједначене погледе на капиталистички систем. До оваквих закључака дошли су Блекбурн и Ман на основу својих истраживања. Треба имати на уму и чињеницу да су радници, такође, стално изложени владајућој идеологији-идеологији доминантне класе, што посредством масовних медија, што путем званичних државних институција. Идеологија владајуће класе је конзервативна: она подржава капитализам као постојеће друштвено уређење и тврди да је однос између капитала и рада праведан, природан и неизбежан. У својој књизи *Теме и перспективе* Холборн и Хараламбос наводе да је угледни аутор Маршал, на основу истраживања које је спровео са сарадницима, дошао до закључка да у британском друштву није постојала масовнија подршка радикалним променама друштвене структуре. Ипак, дошли су до закључка да у једном слоју друштва постоји подршка реформама, али нису били претерано оптимистични што се тиче њихове потенцијалне акције. Многи аутори који нису марксистички оријентисани, сматрали су да су класне поделе велики предуслов за настанак класне свести, али да је мала вероватноћа да ће управо тај фактор допринети њеном настанку. У том смислу, ови аутори би могли да се сложе са ставом Кена Робертса да је „радничка класа и даље непредвидив и сталан изазов, али не и револуционарна претња.“ М. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. стр. 88.

Друштвену класу не одређује осећај заједничог припадања: „Не ради се о томе да се зна шта овај или онај пролетер или чак шта читав пролетеријат ставља себи тренутно у задатак, ради се о томе шта пролетеријат јесте и шта историјски мора учинити сагласно свом бићу. Његов циљ и, дакле, његова историјска акција, трасирани су му на очигледан и неопозив начин у његовој сопственој животној ситуацији... савременог буржоаског друштва. Сувишно је...доказивати да је огроман део енглеског и француског пролетеријата већ постао свестан своје историјске мисије...“⁵⁰

Посебно је питање колико има класа? То је питање на које код Маркса нема одговора, или, боље речено, има их више. Он разликује бројне класе, нарочито у анализама револуције 1848. године и државног удара Наполеона III, као и у анализама немачког друшта. У режиму Луја Филипа он разликује не само буржоазију, раднике и сељаке него више различитих буржоазија:(финансијску, трговачку). У осталим текстовима Маркс наглашава да постоје само две класе: радничка класа и буржоазија⁵¹. Оно што чини да се ради о „класи“, а не само о професионалним групама са заједничким друштвеним положајем и ситуацијом, јесте да је радницима заједничко да су експлоатисани од друге друштвене класе, буржоазије.⁵² Ово значи да је дефиниција класа неодвојива од класе борбе. Супротност између две класе може се свести на супротност између оних који немају приватну својину и који могу продати само своју радну снагу и оних који имају својину и који присвајају произведени вишак вредности помоћу логике и начина функционисања капиталистичког економског система. Растућа противречност између ове две групе нема много могућности да се развија ка равнотежи.

50 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001. str.186-187.

51 „Заједничко за све њих било је одређено богатство које су поседовали, које им је омогућавало да се образују и старају о својој деци и да имају дивне куће у отменим деловима града или предграђима с великим бројем послуге која је ослобађала њихове жене свих домаћих послова. Али пре свега, заједнички су им били жудња за политичком моћи, мржња према аристократији и неповерење према радницима, уверење да слободна трговина и приватна иницијатива представља кључ привредног успеха и њих самих и читаве нације.“ *Савремени свет*, стр.14.

52 „Карл Маркс је у *Капиталу* (објављеном први пут 1867) изнео уверење да индустријализација неминовно води ка подели друштва на две опречне групе, послодавце и раднике, оне који имају капитал и оне који га немају, и да се супротност међу њима може решити само револуцијом...“ *Савремени свет, Илустрована историја света*, стр.15.

Концентрација капитала ће се мало помало појачавати, пролетеризација такође, и постајаће све више и више незнатна мањина експлоататора против огромне већине експлоатисаних. Према томе, класна борба се мора постепено заоштравати до тачке у којој се систем мора коначно распасти, доводећи до револуције која је неминовност.⁵³ Предочени опис друштвених класа који се налази у Марксовим делима је тесно повезана са његовим схватањем друштва и економије, и са његовим предвиђањем будућности капиталистичког друштва.

3. КРИТИКА МАРКСОВЕ ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНЕ СТРАТИФИКАЦИЈЕ

Постоји велики број теоријских расправа, као и аргумената који указују на неке главне недостатке и неконзистентности Марксове теорије друштвене стратификације. Треба знати да највећи број теорија стратификације настале су као директна реакција на Марксову теорију, било као њена критика или као својеврсан вид допуне и разраде неких његових идеја. Једна од централних критика Марксове теорије стратификације базира се на расправи око „апсолутног“ и „релативног“ осиромашења пролетеријата и расправи око „средњих класа“. Покушај да се анализира положај и улога средње класе у класној структури била је главна преокупација социолога стратификације. Овим питањем су се нарочито бавили марксистички и неомарксистички социолози, будући да је раст средње класе често био навођен као један од кључних аргумената у критици Марксове теорије друштвене стратификације. Иако многе интерпретације његове теорије говоре у прилог томе да је у оквиру капиталистичког система разликовао две супротстављене класе, треба нагласити да је Маркс индиректно признао постојање и посредних класа, као што су припадници ситне буржоазије, власници трговина и малих предузећа. Он је

53 „Марксизам је створио праве вернике с тоталитаристичком устројеношћу ума. Уништење буржоазије које је одредила историја, говорили су марксисти, цена је коју човечанство принуђено да плати ради прогреса. Доведено до свог логичког закључка, уништење класних непријатеља нити се може избећи нити треба жалити због тога. Они који су ангажовани у ликвидацији не треба да осећају никакво кајање. Делујући као посредници историје, они поспешују прогрес разума и добро човечанства. Они ликвидирани - чланови историјски застареле класе или други 'напријатељи народа' –небитини су.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000. стр.359.

сматрао да ће са развојем капитализма доћи до раста компанија којима неће моћи да управља једна особа, чиме ће доћи до реалне потребе за запошљавањем комерцијалних, немануелних радника. Ову групу радника је тешко класификовати у Марксову шему друштвене стратификације. Са једне стране, њих не можемо сматрати припадницима буржоазије, с обзиром да у свом власништву не поседују средства за производњу, а са друге стране, њих не можемо сврстати ни у категорију пролетеријата, јер уживају бројне предности у односу на припаднике ове класе. У прилог томе говоре бројне студије и многи индикатори који показују да немануелни радници уживају бројне погодности, у смислу бољих животних шанси у односу на мануелне раднике, као што су: сигурнији посао, краће радно време, дужи годишњи одмор и већи изгледи за напредовање. Холборн и Хараламбос су настојали да докажу да у Великој Британији постоји средња класа која је различита од радничке класе у Марковом тумачењу. Са овог становишта, средња класа се разликује од радничке класе по томе што се састоји од немануелних радника, али и по бољој тржишној ситуацији својих припадника. Ипак, Холборн и Хараламбос истичу да је овакво поједностављено објашњење средње класе оправдано наишло на бројне критике и одбацивања од стране стручне јавности. Многи аутори не прихватају типологију мануелни - немануелни рад као одговарајући критеријум за диференцијацију и дистинкцију међу класама. Дакле, постоје различита и неусаглашена гледишта аутора по питању улоге и састава средње класе у друштвеној стратификацији. Док једна група аутора тврди да постоји релативно хомогена средња класа, остали сматрају да средња класа као засебна категорија заправо не постоји. Са друге стране, није мали број аутора који су мишљења да средња класа постоји као засебна класа, али да је заправо веома дисперзована на велики број различитих слојева.⁵⁴ Такође, треба имати у виду да је немогуће подвући тачну границу између средње и других класа, било да оне

54 „Средња класа нема унутрашњу кохезивност, нити је вероватно да ће је имати, када се узме у обзир разнородност њених припадника и различитост њихових интереса... Њени припадници, такође, не потичу из истог социјалног и културног миљеа, као што је то случај с горњим слојевима више класе. Лабав састав средње класе... није појава новијег датума. То је својство које прати средњу класу од њеног настанка. Професионалци, менаџери и административни радници представљају сектор средње класе који најбрже расте.“ Ентони Гиденс, *Социологија*, стр. 298-299.

заузимају вишу или нижу позицију у друштвеној хијерарји.

Георг Зимел (нем. *Georg Simmel*; 1858 -1918) је био први који се, крајем прошлог века, радикално супротставио марксистичком предвиђању класне борбе. Према његовом мишљењу, настанак средње класе⁵⁵ окончава класну борбу између буржоазије и пролетеријата. Тешко је рећи које место заузимају средње класе у процесу производње. Учествују ли оне у присвајању вишка вредности или продају своју радну снагу? Шездесетих година прошлог века била је актуелна расправа између теоретичара који заговарају став о „рађању нове радничке класе“ и других који су сматрали да ће унутар радничке класе доћи само до диференцијације. У марксистичкој теорији друштвене стратификације све се врти око централног сукоба две групе. Постаје очигледно да се, у практичном смислу, појављује и трећа група која није дефинисана према истим критеријумима као прве две. Уколико је ово тачно, уколико се модел не своди на борбу две класе (групе), читава марксистичка теорија стратификације се доводи у питање. Ова противречност је постајала све израженија са развојем капитализма у XX-ом веку, тако да су савремени марксистички теоретичари посветили продубљивању анализе односа између појма начина производње и појма друштвене формације. Према мишљењу Пуланкаса (*Nicos Poulantzas 1936–1979*), начин производње је „апстрактно-формални“ појам који обухвата „истовремено односе производње, политичке и идеолошке односе: на пример, робовски, феудални, капиталистички начин производње...“⁵⁶ Али ови начини производње постоје и репродукују се једино у друштвеним, историјски одређеним формацијама: у Француској, Енглеској, Немачкој. Међутим, друштвена формација садржи више начина производње специфичне артикулације. На пример, европска капиталистичка друштва почетком XX-ог века су била састављена од елемената феудалног начина производње, од облика просте робне производње и мануфактуре... од капиталистичког начина

55 Присетимо се шта о средњим класама пише Аристотел: „С обзиром да у сваком полису постоје три групе (сиромашни, средњи и богати) Аристотел сматра, доследно свом принципу мере („златне средине“) да власт треба предати средњем сталежу. Јер они имајући (олигарси) склони су разврату и небризи, а сиромашни бивају брутални и осветољубиви. Аристотел је и у политици реалнији од Платона“. Иван Коларић, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, 1998. стр. 83.

56 Anri Mandra, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001. str. 189.

производње у његовим конкурентским и монополским облицима. Али ове друштвене формације су биле заиста капиталистичке формације у њима овај капиталистички начин преовлађује.⁵⁷ Очигледно је да капитализам доживљава своју постепену еволуцију.

Маркс је веровао да ће пролетеријат како време пролази постајати све бројнији.⁵⁸ Анализирајући друштвене класе и процес друштвеног раслојавања уопште, Маркс је предвидео да ће се, временом и постепено, посредни друштвени слој белих оковратника, преточити и стопити са радничком класом.⁵⁹ Управо на тој претпоставци је он и заснивао своје гледиште по коме ће радничка класа постати генератор револуционарних друштвених промена. Заправо, десило се супротно од Марксових предвиђања током 50-их и 60-их година XX века. У стварности, радничка класа⁶⁰ је постајала све малобројнија.

57 Nikos Polancas, *Društvene klase u savremenom kapitalizmu*, Sazvežđa, Beograd, 1978. str. 25.

58 „Досадашњи ситни средњи сталежи, ситни индустријалци, трговци и рентијери, занатлије и сељаци, све те класе срзавају се у пролетеријат, делом тиме што њихов мали капитал није довољан за вођење крупне индустрије, те подлеже конкуренцији већих капиталиста, делом тиме што њихова умешност изгуби вредност услед нових начина производње. Тако се пролетеријат регрутује из свих класа становништва.“ К.Маркс-Ф.Енгелс, *Манифест Комунистичке партије, Изабрана дела*, I, Култура, Београд, 1953. стр. 21-22.

59 О чему сведоче ови редови: „Прво, све већа употреба стројева, што ће резултирати хомогеном радничком класом. Будући да стројеви поништавају разлике унутар рада. Разлике између квалификованих, поликвалификованих и неквалификованих ће нестати...Друго, разлика у богатству буржоазије и пролетеријата ће се увећавати како буде акумулација капитала расла... Тај процес је познат под именом пауперизација... Конкуренција ће потиснути средње слојеве – оне скупине које се налазе између две главне класе - у редове пролетеријата. Тако ће се ситна буржоазија, власници малих предузећа, потонути у пролетеријат... Та три процеса-поништавање разлика унутар рада, пауперизација радничке класе и пропадање посредних слојева у редове пролетеријата резултираће поларизацијом две главне класе... Маркс је писао 'да се друштво у целисти све више и више раздваја у два велика и непријатељска тabora... буржоазију и пролетеријат'“. М. Haralamos, М. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 36.

60 У својој теорији, Маркс је заступао тезу о хомогенизацији радничке класе. Овакав став подржава и амерички марксиста Henry Braveman. Он процес хомогенизације објашњава процесом аутоматизације производног процеса, што је резултирало смањењем потребе за квалификованим радницима. Са друге стране, Ралф Дарендорф је тврдио супротно Марксовим предвиђањима о хомогенизацији радничке класе. Према његовом мишљењу, мануелна радничка класа постајала је све хетерогенија, због развоја и модернизације технологије. Дарендорф је заступао став о дисперзији радничке класе на три различите групације: неквалификоване, полуквалификоване и квалификоване мануелне раднике. Основне разлике између ова три слоја радничке класе, према мишљењу Ралфа Дарендорфа, произилале из разлике у висини надница сваког слоја. С обзиром на економске и интересне разлике међу радницима, Дарендорф је често постављао питање „има ли још икаквог смисла говорити о радничкој класи као целини? Он је веровао да је током XX-ог века дошло до „декомпозиције рада“ и „дезинтеграције радничке класе“ Roger Penn се слаже са Дарендорфом да је британска радничка класа подељена на разне

Ентони Гиденс наводи следеће податке: „Пре само 25 година, неких 40 посто запослене популације радило је у производњи. У Великој Британији данас, та бројка износи свега око 18 процената и још увек је у опадању.“⁶¹ Такође, мењају се и услови у којима живи као и начин живота радничке класе. Гиденс наводи да британско друштво обухвата значајан број сиромашних, али то је општи тренд и заједничка карактеристика већине индустријски развијених земаља. Ипак, највећи број „плавих оковратника“ више не живи у сиромаштву. Он напомиње да је приход мануелних радника, од почетка века до данас, у знатној мери порастао. Гиденс овакав пораст животног стандарда образлаже на основу повећане доступности робе широке потрошње свим класама. Он наводи да око 50 посто „плавих крагни“ у данашње време поседује сопствену кућу за становање. Велики број „радничких“ домаћинстава поседује аутомобиле, машине за прање веша, ТВ апарате и телефоне.

Гиденс заступа мишљење да ће имућнији „пласиви оковратници“ временом и полако постати припадници средње класе. Овај процес и тенденција је у теорији позната под називом теорија о побуржоазирању, што значи „постати ближи средњој класи.“⁶² Бројни аутори су тврдили да све већи број мануелних радника прелази у средњи слој, чиме је дошло до побољшања њиховог друштвеног положаја и статуса. Током 50-их година XX века, дошло је до повећања благостања у напредним индустријским друштвима, а самим тим и до повећања прихода мануелних радника чија су примања тада достигала ниво „белих оковратника“. Упоредо са процесом буржоазирања, све већи број студија у то време указивао је на то да је дошло

квалификационе нивое. Ипак, он не верује да су те поделе уопште нешто ново. Он је своја схватања утемељио на практичним истраживањима радника. Он је на основу истраживања открио да је у периоду од 1856-1964. године, радничка класа била организована у синдикате који су представљали разне групе радника. Синдикати квалификованих радника су покушали да ограниче регрутацију и школовање радника за квалификоване послове, како би на тај начин одржали или побољшали преговарачку позицију својих чланова. Пен је открио да су синдикати, дугорочно гледано, били прилично успешни у одржавању релативно високих нивоа плата за квалификоване и полуквалификоване раднике. Није изненађујуће да је ово стварало конкурентне групе унутар саме радничке класе и самим тим слабило потенцијал евентуалне радничке акције. Пен је дошао до закључка да Дарендорф није у праву када тврди да је радничка класа више дезинтегрисана у XX-ом веку, него што је то била током XIX-ог века. Видети шире: М. Naralamos, М. Holborn, *Теме и перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. стр. 83-84.

61 Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2005. стр. 299.

62 *Исто*, стр. 300.

до смањења стопе сиромаштва, што је довело сматрали су неки аутори до трансформације облика система стратификације. У XIX-ом веку модел друштвене стратификације је приказиван у облику пирамидалне шеме, са великим бројем сиромашне радничке класе у бази пирамиде и малом богатом групом на врху. У току XX-ог века, процес друштвене стратификације је могао да се прикаже кроз шему дијамантског облика где највећи део становништва припада средњој, а не радничкој класи. Привредни раст и развој, до кога је дошло 50-их година прошлог века, објашњавањем је теоријом економског детерминизма. Заговорници ове теорије сматрају да развој модерне технологије и индустријске економије детерминишу облик система друштвене стратификације. Амерички социолог Клар Кер тврди да са развојем индустрије долази до све веће потражње за образованијом и квалификованијом радном снагом, која, заузврат, има већа примања и бољи друштвени статус. Када је ова теза настала, њени заговорници су изнели тврдњу да ће велики број „плавих оковратника“ који имају примања једнака припадницима средње класе, попримити вредносни систем и начин живота средње класе. Упркос томе што теза о процесу буржоазирања има снажну теоријску подршку, треба истаћи да она није и потврђена. Шездесетих година прошлог века Голдтроп (Goldthorp) са сарадницима је израдио познату студију са циљем да провери, исправност тезе побуржоазирања. Резултати овог истраживања су показали да је ова теза била погрешна. Радници нису били на путу да постану део средње класе. Ово истраживање је показало да је мало вероватно да велики делови мануелног радништва постају средња класа. Резултати њихове студије показују да имућни радник није обликован економским силама, што је у великој мери водило значајном одбацивању теорије економског детерминизма у објашњењу процеса буржоазирања дела радничке класе. Било је уврежено веровање да ће напредак у индустријском друштву произвести јак утицај на облик социјалне стратификације. Ипак, према Голдтроповом мишљењу могућа је нека врста спајања припадника ниже средње класе и више радничке класе у одређеним тачкама. Резултати студије су показали да су имућнији радници имали сличне потрошачке навике као бели оковратници на нижим положајима. Пошто каснијих година нису вршена слична истраживања, не може се са сигурношћу

утврдити да ли су закључци до којих су дошли Голдтроп и сарадници валидни само за време у којем је студија рађена, или су они и данас релевантни. Гиденс сматра да са ширењем конзумеризма долази до разбијања на фрагменте старе, традиционалне радничке класе. Према његовом мишљењу, отворено је питање колико је процес фрагментације радничке класе досад напредовао.

Иако неки социолози тврде да је радничка класа најнижи слој у капиталистичком друштву, други сматрају да постоји друштвена класа испод радничке класе. Припадници најнижег слоја капиталистичког друштва налазе се у најгорем друштвеном положају, а често су према наводима социолога Кирк Ман у литератури називани различитим терминима, као што су: „поткласа“, „маргинализоване групе“, „искључене групе“, „резервна армија рада“, „класе из социјалних станова“, „пауперизоване класе“, „остатак друштва“, „релативно стагнирајућа популација“ и „сиромашни“.⁶³

Од свих наведених термина, појам „поткласа“ је онај који је најчешће у употреби. Према мишљењу појединих социолога, ова група људи који се налазе на дну друштвене стратификације, има све карактеристике једне друштвене класе. Они су сиромашни, незапослени и зависни од социјалне помоћи. Међу самим социолозима постајало је неслагање по питању тога који аспект различитости диференцира ову друштвену класу од других класа. Неки социолози су наглашавали економску различитост најнижег друштвеног слоја, док су се други усредсредили на њихове наводне културне или бихејвиоралне различитости. Када говоримо о групи аутора која наглашава бихејвиоралну различитост, према њиховом мишљењу, најнижи слој представља посебну опасност за функционисање друштва. У XIX-ом веку.

Карл Маркс је био међу првим теоретичарима који се бавио дефинисањем и описивањем појединаца који су били на дну друштвене стратификације капиталистичког система. За њега је битно то што их је он назвао једним специфичним термином - лумпенпролетеријат.⁶⁴ Он их описује као: „олош

63 M. Haralamos, M. Holborn, *Теме и перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 89.

64 Маркс све па и лумперпролетеријат проматра кроз призму будуће пролетерске револуције и пише: „Лумперпролетеријат, та пасивна трулеж најдоњих слојева старог друштва, биће

састављен од депривираних елемената из свих класа... уличарке, луталице, отпуштени војници, бивши затвореници, побегле слуге, преваранти, шарлатани, одрпанци, џепароши, варалице, просјаци, опасна класа, друштвени олош, она пасивна трулећа маса коју су одбацили најнижи слојеви старог друштва.⁶⁵ Остало је нејасно да ли Маркс ову друштвену групу сматра класом или не. Са једне стране он о лумпенпролетеријату говори као о класи, на другим местима одбацује идеју да они могу обликовати класу јер сматра да имају слаб потенцијал за развијање класне свести и предузимање колективне акције. За разлику од Маркса који је најнижи друштвени слој називао *лумпенпролетеријат*, савремени социолози не користе у великој мери овај термин. Уместо тог појма, они су склони употреби термина „резервна армија рада“. Ови аутори сматрају да је прикладније користити овај термин због самог начина функционисања капиталистичке економије. Према Марксовом мишљењу, постоје неизбежна раздобља напретка капиталистичке економије када је већа потражња за радном снагом. Након фазе напретка, следи фаза кризе капитализма када многи радници губе посао. Резервна армија рада се састоји од оних појединаца који се запошљавају као додатни радници и који су потребни само у раздобљу напретка. Према М. Haralamosu и М. Holbornu ова група људи помаже у снижавању трошкова за наднице за капиталистичке послодавце. Ова група радника жуди за послом, флексибилни су по питању висине надница и спремни су да прихватите нижу цену надница. Они ће, такође, заузети место оних који су отпуштени или проглашени вишком. Такође, у процесу пада профитабилности компаније, послодавац би могао бити присиљен да ангажује јефтине раднике из резервне армије рада. У својој теорији Маркс је употребљавао још један термин којим је означавао најнижи слој становништва - *релативни вишак становништва*. Он је у оквиру тог друштвеног слоја сврстао како припаднике резервне армије рада, такође и припаднике лумпенпролетеријата. М. Haralamos и М. Holborn наводе да се у релативни вишак становништва могу сврстати: „...млади који су били ‘на пракси’ и коришћени су као јефтина

делимично убачен у покрет пролетерском револуцијом, али ће се по читавом свом животном положају радије дати поткупити за реакционарна роварења“. К. Маркс, Ф. Енгелс, *Манифест Комунистичке партије, Изабрана дела*, I, Култура, Београд, 1953. стр. 22-25.

65 М. Haralamos, М. Holborn, *Теме и перспективе*, стр. 89.

радна снага, али им није понуђено радно место након завршетка праксе... пољопривредни радници који више нису потребни и који траже посао у урбаним подручјима... појединци који су део активне радне снаге 'који се запошљавају крајње нередовно'. Сувишни радници и они који су изгубили посао због увођења нових технологија... на дну релативног вишка становништва 'налази се сфера сиромаштва'. Сиромаси су... подељени на четири групе: 'прво криминалце, луталице, проститутке укратко прави лумперпролетеријат'; у другој категорији су они 'сиромашни који су способни да раде, али једноставно не могу пронаћи посао'; трећу категорију чине 'сирочићи и сиромашна деца'... који ће бити регрутовани у резервну армију рада...у будућности. Коначно; у четврту категорију сиромашних ови аутори сврстају оне који су 'деморалисани, гневни и они који не могу да раде: стари, инвалиди, болесни, удовице...'"⁶⁶

Неки аспекти Марксовог рада о најнижем друштвеном слоју су били утицајни. Тако су неке феминистичке теорије, концепт резервне армије рада примењивале на положај жена у модерним капиталистичким друштвима.⁶⁷ Треба нагласити и чињеницу да су ова Марксова схватања била и предмет снажних критика. Критикујући Марксово виђење најнижег слоја, Крик Ман тврди да он користи широк спектар критеријума како би овај друштвени слој диференцирао од остатка радничке класе.⁶⁸ Ман своју критику базира на чињеници да се Маркс не држи чисто економске дефиниције класе, него напротив, у своју дефиницу класе уводи и социјална и психолошка питања. Према Мановом мишљењу један од разлога што је Маркс био тако критичан према том најнижем друштвеном слоју лежи у чињеници да, врло вероватно, није увидео колики потенцијал у развоју класне свести могу имати управо припадници тог слоја. За разлику од Маркса, већина савремених социолога

66 Видети шире: M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001. str. 90.

67 Дуги низ година у студијама о друштвеној стратификацији теоретичари уопште нису обрађали пажњу на питање рода. Све студије и теорије о друштвеној слојевитости писане су занемарујући „женско питање“. У том смислу, Марксово схватање друштвене стратификације, није изузетак. Иако је истраживање друштвене покретљивости углавном било усмерено на мушкарце, последњих година пажња почиње да се преусмерава на обрасце мобилности код жена. Гиденс закључује да родне неједнакости треба објашњавати кроз неједнакости у класама. Дајући закључно разматрање Гиденс сматра да се традиционално схватање класе на неки начин мења, нарочито када је реч о идентитету људи.

68 M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, str. 90.

користи термин *поткласе* да би описала групе на дну система стратификације.

4. НЕЈЕДНАКОСТИ И ДРУШТВЕНЕ КЛАСЕ

Једно од средишних питања теорије стратификације јесте питање неједнакости појединаца и друштвених група. Маркс се у свом делу нигде није систематски бавио проблематиком друштвене неједнакости, ипак ова проблематика у својим кључним димензијама, посматрана у конкретним околностима, није остала изван контекста Марксовог размишљања. За Маркса постојање друштвене неједнакости системске и структуралне нарави јесте пре свега: „само аспект постојања класног друштва, класно друштво јест и мора бити и друштво системске друштвене неједнакости.“⁶⁹ Он уочава друштвену неједнакост кроз стварну животну ситуацију и друштвени положај радничке класе, а могућност ширења друштвене једнакости види у надилажењу класних односа. Маркс тврди да нема елиминисања друштвене неједнакости системске и структуралне нарави без елиминисања класног друштва. Проблем друштвене неједнакости јесте увек проблем експлоатације и доминације које свој корен имају у одређеном историјском начину материјалне продукције и репродукције, јер стварање материјалних вредности и њихово присвајање је основа жаришта постојања (не)једнакости. Тематика друштвене неједнакости не може се посматрати ни као чисто политички ни као чисто правни проблем или као начин расподеле већ је то проблем целине друштвеног система. Маркс сматра да не постоји нека универзална друштвена неједнакост и општа друштвена једнакост која стоји изнад времена и простора. Ово је битно за схватање Марксовог односа према неједнакости, јер он сматра да није довољно само дефинисати једнакост већ се он залаже за нужну конфронтацију онога што се прокламира као једнакост и онога што збиљски постоји као део друштвене реалности. У сваком друштву постоје неке разлике и неједнакости међу појединцима. Појединце можемо разликовати на основу великог броја различитих критеријума, пре свега, према њиховим друштвеним улогама које врше,

69 Наводи се према: Srđan Vrcan, *Društvene nejednakosti i moderno društvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1974. str. 126.

према разликама у приходима, итд. Често можемо увидети да не постоји директна веза између висине прихода неког појединца и угледа који он ужива. Неке друштвене улоге уживају много друштвеног угледа, а релативно слабе приходе и обрнуто.

Основни теоријски спор према питању неједнакости води се око тога да ли је друштвена неједнакост природно детерминисана. Француски филозоф Жан Жак Русо⁷⁰ је међу првим теоретичарима који се бавио овим питањем. Он говори о биолошкој, односно природној неједнакости, као о: „природној или о физичкој, јер је успоставља природа, састоји се у разликама у доби, здрављу, телесној снази и квалитетима ума и душе.“⁷¹ Русо је заступао став по коме су биолошке неједнакости међу људима неважне и занемарљиве. Насупрот томе, према његовом мишљењу, друштвено условљене неједнакости су главни темељ система друштвене стратификације. Већина социолога имаће слично мишљење као и Русо. Показало се да је питање о односу између биолошки утемељене и друштвено створене неједнакости тешко одредити и дефинисати. Друштвено створена неједнакост се: „састоји од различитих привилегија који неки људи уживају због предрасуда других, попут тога да су богатији, часнији, моћнији, па чак и у положају да захтевају покорност.“⁷²

Многи аутори бране становиште да друштвене неједнакости имају биолошки темељ. Теорије о расној стратификацији су засноване на оваквим уверењима. Ипак, треба имати на уму да колико год да су биолошке неједнакости мале, оне су, ипак, темељ на коме се стварају друштвене неједнакости. Постоје примери друштвене стратификације, као што је случај у кастинском систему, где је положај појединца детерминисан рођењем. Тако је, на пример, стратификација у феудализму била заснована на принципу земљопоседништва. Према том принципу, што је појединац имао више земље у свом власништву, то је било веће његово богатство, моћ и престиж. Њихов статус је био наследан, као и земља коју су поседовали. Није била ретка ситуација када су феудалци добијали и велике

70 Видети шире: Žan-Žak Ruso, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

71 M. Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, str. 25.

72 *Исто*, str. 26.

парцеле земље на поклон од монарха, као вид награђивања за оданост. Деца феудалаца су наслеђивала статус од родитеља, а тиме и све привилегије који тај статус носи, без обзира на биолошки склоп. Биолошке разлике постају неједнакости када им људи припишу такво значење.

У друштвеним наукама је познат концепт културне диференцијације. Према овом концепту, у зависности од културе до културе један исти друштвени феномен ће бити доживљаван и схватан на потпуно другачији начин. Тако у традиционалним, урођеничким друштвима, старост је високо цењена, доноси престиж и моћ, будући да су старци на челу племена. Са друге стране, у западним друштвима се на старост углавном гледа негативно. Исто тако, на расне карактеристике појединаца гледа се на различите начине од друштва до друштва. Док се, са једне стране, успоном покрета „Црна моћ“ 60-их година XX-ог века у Америци значајно позитивније почело гледати на људе са црном бојом коже, дотле се у Јужноафричкој републици режим апартхејда и мржње према црном становништву одржао све до 1992. године. Биолошки аргумент за друштвене неједнакости има своје присталице али и много својих противника. Андре Бетеиле тврди да се такозвани биолошки аргумент друштвене стратификације не може одржати. Објашњавати и оправдавати друштвене поделе, односно стратификацију, биолошким неједнакостима је неутемељено. Таква аргументација служи, сматра овај аутор, да би се оправдао и рационализовао систем друштвених подела.

Ипак, није само довољно да се констатују неједнакости да би се говорило о друштвеним класама. Тако, могло би се прихватити да у друштву постоје јаке разлике у приходима и моћи а да, истовремено, у њему нема друштвених класа. Друштвена класа претпоставља нешто више. Тако Анри Мандра у својој књизи *Основи социологије* наводи да је „класа“ у логичком смислу, категорија људи која има извесне карактеристике: на пример, све „црвено“ поврће може бити класирано у исту категорију. Исто тако и приход већи од одређене своте новца месечно издваја једну категорију људи, која може саставити једне поред других одређена занимања појединаца. Међутим, ова категорија је само једноставна класа прихода, а људи од којих је састављена немају ни заједничке

идеје, ни заједничке акције које би од ње направиле од њих реалну, друштвену групу. Да би друштвене класе постојале треба да постоји окупљање реалних друштвених група и да ово окупљање изражава своје јединство, као што је јединство акције ако група има заједничке интересе и ако се организује да их брани на истоветан начин.

Говорећи о светској историји, Карл Маркс је заговарао становиште да се целокупна историја људског рода може поделити на четири главне епохе: *примитивни комунизам, античко друштво, феудализам и капитализам*. Фаза примитивног, односно првобитног комунизма постојала је у предисторијским друштвима, и као таква, једини је пример бескласног друштва. Након ове првобитне фазе, сва каснија историјска друштва су била подељена у две главне, супротстављене класе. Тако су у античком друштву постојали робовласници и робови, у феудализму феудалци и кметови и у капиталистичком друштву капиталисти и најамни радници. Током сваке историјске епохе радна снага потребна за производњу долазила је из потлачене класе. Потчињену класу чини већина становништва, док владајућу класу чини мањина. У фази првобитног комунизма, нису постојале класе, јер сваки члан је био истовремено и произвођач и власник, будући да су сви давали своју радну снагу и делили производе свог рада. Такође, важно је указати на чињеницу да се класе појављују кад производна способност друштва нарасте изнад нивоа који је потребан за задовољење основних потреба.

До издвајања првих класа и усложњавања поделе рада долази са развојем пољопривредне економије. Основни предуслови за развој класног друштва су приватно власништво над средствима за производњу и акумулација вишка капитала. Из марксистичке перспективе, између главних друштвених класа постоји стални антагонизам и тако ће бити све док класе буду постојале и опстајале. Ради се о томе да су, кроз разне историјске епохе, главне класе у међусобно зависном односу и сукобу. Тако, на пример, у капиталистичком друштву најамни радници морају продавати своју радну снагу на тржишту рада како би преживели, будући да не поседују део средстава за производњу и самим тим немају могућност да буду независни. Због тога су они зависни од капиталиста и надница које им

они нуде. Са друге стране, капиталисти су, такође, зависни од радне снаге најамних радника будући да без ње не би било производње. Међутим, треба нагласити да овај однос зависности супротстављених класа није једнак. То је однос пун антагонизама, однос експлоататора и експлоатисаног. Према Марксовом мишљењу, владајућа класа у свим капиталистичким друштвима влада и зарађује на рачун потчињене класе. Само рад најамних радника производи богатство. Такође, оно што је посебан предмет критике марксистичке теорије јесте вредност надница које се исплаћују радницима за њихов рад. Марксисте сматрају да су оне знатно испод вредности робе коју радници производе. Разлика између вредности надница и вредности робе позната је као вишак вредности који присвајају капиталисти у облику профита, односно екстрапрофита.

Политичка моћ владајуће класе потиче из њене реалне економске моћи, односно њеног власништва и контроле над средствима за производњу. Економска база друштва битно одређује и обликује правни, политички систем, главне институције и вредности једног друштва. Економски надмоћна, владајућа класа у прилици је да кроз политичке и правне институције промовише своје интересе. Ради се о томе да су заправо сви системи и институције тзв. друштвене надградње институционални механизми за доминацију и заштиту права малобројних, надмоћних капиталиста. На тај начин Маркс је сматрао да је експлоатација радника системски и институционално подржана од стране владајуће класе.

Поједини савремени теоретичари заступају став да класни положај појединаца не би требало да се одређује само на основу економских фактора и запослења, него и на основу културних фактора, као што су начин живота и потрошачке навике. Имајући то у виду, идентитет појединаца је, у све већој мери, одређен на основу његовог стила живота, а не толико на основу традиционалних класних показатеља, као што је запосленост.⁷³ Такође, владајућа класа је и кроз систем

73 Према француском социологу Пјеру Бурдијеу, класне групе могу бити идентификоване на основу променљивог нивоа културног и економског капитала. Појединци се више не разликују на основу економских или професионалних фактора, већ по својим културним укусима, као и начину на који проводе слободно време. Гиденс наводи групу аутора на челу са Севицом који заступа аргумент да је подела на класе повезана са стилем живота и обрасцима потрошње. Они именују три сектора на основу културних преференција појединаца и „имовине“. Запослени у

одређених идеја, и вредности коју је заговарала стварала своју специфичну класну свест⁷⁴ и идеологију⁷⁵ и којом је додатно легитимисала и заговарала идеју експлоатације. Ипак, не треба пренебрегнути чињеницу да основне противречности и сукоби класних друштава остају нерешени.

Класа је, према Марковом мишљењу, група људи која има истоветан однос према средствима за производњу захваљујући којима појединци зарађују за живот. Пре развоја модерне индустрије, средства за производњу су обухватала земљу и оруђа за њену обраду. У прединдустријским друштвима, стога, две главне класе чинили су земљопоседници (аристократија, племство и робовласници) и они који су активно учествовали у обради земљишта (кметови, робови и слободно сељаштво). Индустријска друштва карактерише постојање две главне класе: класа оних који поседују средства за производњу - капиталисти и они који зарађују за живот продајући капиталистима своју радну снагу-пролетеријат, односно радничка класа. Према Марковом мишљењу, однос између класа је пун антагонизма и експлоататорског је

јавним службама поседују велики културни, а мали економски капитал, теже ка упражњавају здравог и активног начина живота и учешће на културним догађајима. Менаџери и бирократе како наводи Гиденс у књизи *Социологија*, карактеришу нејасни обрасци потрошње са ретким упражњавањем физичке активности и слабом партиципацијом на културним догађајима. Трећа групација „постмодернисти“, упражњавају начин живота коме недостају било какви принципи, а њихова интересовања могу се драстично разликовати. Модерно друштво је потрошачко друштво, оријентисано на стицање материјалних добара и друштво у коме су класичне класне разлике и поделе превазиђене. Ипак, треба имати на уму да су економски фактори имали кључну улогу у дефинисању класних разлика.

74 Говорећи о класној свести, Маркс је разликовао „класу по себи“ и „класу за себе“. Према Марковом мишљењу, класа по себи је друштвена група чији чланови имају исти однос према средствима за производњу. Према његовом мишљењу, друштвена група у потпуности постаје класа тек кад постане „класа за себе“. Припадници „класе за себе“ имају особену класну свест, као и класну солидарност. Чланови класе тада развијају заједничку свест, идентификују своје заједничке интересе и солидарису се кроз уједињење. Коначни ступањ у развоју класне свести постигнут је када чланови класе увиде да само колективном акцијом могу збачити владајућу класу.

75 „Конзевативизам, либерализам, национализам и социјализам створени су двоструким револуцијама позног осамнаестог века – Француском и индустријским револуцијама. Названи су идеологијама зато што су они релативно кохерентни системи уверења-„друштвене формуле“ или „секуларне религије“ – које поседују способност да уједињују и покрену велики број људи на политичко деловање. На неколико начина, идеологије су попуниле духовну празнину која је настала повлачењем хришћанства и распадом старог поретка. Предавање идеологијама добиће на интензитету у позном деветнаестом веку...“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, стр. 276.

карактера.⁷⁶ Маркс је био погођен друштвеним неједнакостима које произилазе из природе капиталистичког система. Управо због тога је покушао да понуди објашњење природе и начин функционисања капитализма као друштвено-економске формације. Према његовом мишљењу, у току једног радног дана радници произведу више вредности и производа него што је послодавцима стварно потребно да им исплате дневницу. Управо тај вишак вредности представља извор профита који капиталисти могу да користе за сопствене потребе, а који се временом акумулира. На тај начин долази до енормног богаћења капиталиста. Међутим, проблем је у томе што радници од тога немају готово ништа. Они остају релативно сиромашни, зато што је основна логика капиталиста да што више акумулирају капитал, а да радницима исплате што мање дневнице. Маркс је користио термин пауперизација да опише процес у коме, са развојем капитализма радничка класа постаје сиромашнија у односу на класу капиталиста.

Амерички социолог Ерик Олин Рајт развио је врло утицајну теорију класе, која комбинује одређене аспекте Марксовог и Веберовог приступа. Према Рајту, постоје три димензије контроле над економским ресурсима у модерној капиталистичкој производњи, на основу којих је могуће дефинисати главне класе које данас постоје. Те три димензије су следеће: контрола над инвестицијама или новчаним капиталом, контрола над физичким средствима за производњу и контрола над радном снагом.⁷⁷ Капиталисти контролишу све три димензије производног система. Припадници радничке класе немају контролу ни над једном. Између ове две главне класе, међутим, постоје групација чија је позиција мање јасна а то суменацери и бели оковратници. Они се, сматра Рајт, налазе на противречним класним локацијама, јер су у стању да утичу на неке аспекте производње, али им је ускраћена контрола над

76 Поготово је ужасна експлоатација била у почетку у такозваној првобитној акумулацији капитала о чему је сјајно писао и сведочио Енгелс у свом делу *Положај радничке класе у Енгелској*. „Најтужнији је био положај деце запослене у фабрикама која су била присиљена да од своје шесте или седме године раде од 5 ујутру до 7-8 часова увече. Многа су била и сувише испрљена да би јела; неке су осактали или убиле машине за којима су радила. Рана индустријализација је захтевала јефтину, послушну радну снагу, а жене и деца су често могли да обављају рутинске послове уз мало или нимало обуке.“ *Савремени свет, Илустрована историја света*, IV том, стр. 24.

77 М. Haralamos, М. Holborn, *Теме и перспективе*, Golden marketing, Zagreb, 2001. стр. 292.

другим. Њихову класну позицију, Рајт назива специфично „противречно“, јер нити су капиталисти, нити су мануелни радници, а ипак поседују неке карактеристике обе класе. Ипак, огромна већина популације, према мишљењу Рајта, тај проценат се креће од 85% до чак 90%, спада у категорију оних који су принуђени да продају свој рад пошто немају контролу над средствима за производњу. Ипак, и у оквиру ове популације постоје значајне разлике које се крећу од мануелне радне снаге до белих оковратника. Рајт изводи закључак да многи радници који припадају средњој класи, на пример менаџери, уживају привилегован положај у односу према руководству и поседовање вештина и стручног знања. Од њих капиталисти очекују помоћ у контролисању радничке класе. Заузврат, за ту лојалност бивају награђени вишим надницама или редовним напредовањем на послу. Ипак, такви појединци истовремено остају под контролом капиталистичких власника. Они су истовремено и експлоататори и експлоатисани. Други фактор на основу ког Рајт разликује класне локације у оквиру средњих класа јесте поседовање вештина и стручног знања. Рајт тврди да запослени из средње класе који поседују стручна знања у стању су да испоље специфичан облик моћи у капиталистичком систему. Под условом да је понуда њиховог стручног знања на тржишту рада слаба, они су у стању да зараде више наднице. Рајт сматра да је запослене који поседују знања и вештине теже контролисати, послодавци су принуђени да обезбеде њихову лојалност и сарадњу одговарајућим награђивањем.

Већ дуго у социолошкој теорији постоји тврдња да класа као категорија постаје све мање важна, па чак и да изумире. Тако теорије о буржоазирању и теорија о Британији као меритократији Петра Сандерса служиле су као аргумент како је класа изгубила своју важност. Неке верзије теорије о поткласи, такође имплицирају да је економска класа све мање важна. Ипак, чини се да су најјаче теорије о изумирању класе изнели теоретичари постмодерне.

У књизи *Смрт класе* аустралијски социолози Пакулски и Ватерс тврде да је „попут етно-огрлица и беретки а ла Че Гевара и класа изашла из моде, нарочито међу заговорницима постмодернистичке авангарде и практичарима нове полно-

центристичке, екоцентричне и етно-центричне политике.⁷⁸ Ови аутори заговарају став да је анахроно сматрати класу као категорију важном. Класе постоје само ако постоји минимални ниво окупљања или груписања, а према њиховом мишљењу, таква окупљања нису више очита. Они идентификују четири кључна обележја промене у стратификацијском систему:

- 1) Културизам - стратификација се заснива на животним стилевима, естетици и протоку информација;
- 2) Фрагментација - у овом новом типу друштва људи могу имати много различитих статуса који се заснивају на њиховој припадности различитим групама и обрасцима потрошње;
- 3) Аутономизација - појединци постају аутономнији, независнији и неизвеснији у својим вредностима и понашању и;
- 4). Ресигнификација - људи могу мењати своје склоности и идентификације, што доводи до велике флуидности и непредвидивости друштвено-статусног система. Људи стално мењају оно што сматрају нарочито значајним.

Пакулски и Валтерс износе низ аргумената и објашњења којима оправдавају своју теорију о „смрти класе“. Подела рада је постала сложенија а образовне квалификације и професионалне вештине су постале важније од класног порекла при запослењу. Они тврде да је током XX века у капиталистичким друштвима дошло до све уједначеније расподеле богатства. Процес глобализације је, сматрају ови аутори,⁷⁹ допринео тенденцији смањења класне неједнакости унутар појединих држава,

⁷⁸ Исто, стр. 119.

⁷⁹ Са снажним напретком науке и технике извршене су корените промене у средствима и предметима рада. Наука је постала главна производна снага и из основе је променила свет. Напредак науке и технике довео је и до социјално-економских промена у глобалном друштву. Данас се не говори о експлоатацији „живог рада“ и класним сукобима, јер су створени нови односи пренети на терен „партнерства“ између рада и капитала. Сада се говори о експлоатацији интелектуалног рада у интернационалним размерама и конкуренцији којом се подстиче и симулира „трансфер даровитих стручњака“ из земља у развоју у високоразвијене земље. Истовремено, овај напредак допринео је концентрацији, централизацији и интеграцији капитала, знања и рада, што је довело до њихове интернационализације стварањем мултинационалних компанија. С нестанком традиционалних својинских (индивидуалних) односа, које су заменили акционарски односи власништва, измењена је социјална структура, што је условило да овим процесом традиционалне класе и слојеви буду поотпуно разбијени у мноштво различитих социјалних слојева или група.

али и ширењу процеса експлоатације изван граница држава. Самим тим постоји много мање основа за развитак класног конфликта унутар посебних друштава. Делом као последица ових тенденција, гласање и страначка припадност постали су мање засновани на класи и дошло је до: „опاداња коришћења класних слика и свести у политици.“⁸⁰ Пакулски и Ватерс као пример наводе да је дошло до опадања снага мануелних радника који гласају за левичарске странке и немануелних радника који гласају за десничарске странке. Уместо тога, расте значај оних политика и политичких партија које не везују свој програм за класу и класну припадност. „Класа једноставно не може објаснити ратове и конфликте на Средњем истоку, успон исламског фундаментализма, босански сукоб или религијске и етничке конфликте на Индијском потконтиненту. Националне, религијске, регионалне, етничке, полне, расне и сексуалне преференције и идентитети једноставно су знатно важнији.“⁸¹ Сви ови различити неklasни идентитети и извори конфликта су увек постојали, мада су их класна питања увек засењивала. Према мишљењу ових аутора, сада је обрнута ситуација.

5. КЛАСНА БОРБА КАО ПОКРЕТАЧКА СНАГА ДРУШТВА

Према мишљењу Карла Маркса, класна борба је покретачка снага друштва,⁸² а досадашњи ток историје свих друштава до данас заправо је историја класних сукоба. Маркс сматра да историјско кретање законито води слободи човека, јер: »човек није само обично оруђе којим се служи дух за своје циљеве, већ да човек ствара своју слободу«. Он тврди

80 М. Haralamos, М. Holborn, *Теме и перспективе*, стр. 119

81 *Исто*, стр. 120.

82 Насупрот Марксу Хегел тврди да: „Средство којим се слобода остварује јесу државе и истакнуте вође. Хегелов историзам значи да: ‘светски дух ствара своју историју и жртвује за своје сврхе човека’. Хегел тврди да историја није поприште среће и да су странице среће у историји празне странице... Дух се показује као свемоћни покретач историје као апсолутни субјект историјског збивања који безобзирно иде за својим сврхама. Људи су обична оруђа помоћу којих он постиже свој циљ, апсолутну свест о слободи. Дух ‘води свој посао увелико’ и ‘њему стоје на располагању нације и појединци које може да ‘жртвује’. Маркса код Хегела одушевила идеја да је ‘историја прогресивни процес у коме је крајњи циљ апсолутна слобода духа’. ‘Хегелов утицај... је снажан у моралној и друштвеној филозофији... на њему заснивају своју политичку филозофију марксистичка крајња лева крила... Рат нација који се појављује у Хегеловој истористичкој шеми-лево крило замењује ратом класа...” К. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи*, стр. 42.

да основне мотиве историје не треба тражи изван друштвено историјског процеса већ у њему самом, и познате су Енгелсове речи: “Маркс је открио закон развитка људске историје, као што је Дарвин открио законе развитка органског света”. Према схватању Маркса творац светске историје није “светски дух” већ човек, а историја није само напредовање свести о слободи- већ процес стварног ослобађања човека. Маркс и Енгелс су схватили да Хегелова филозофија може бити полазна тачка за једну нову филозофију слободе и самосвести.⁸³ Маркс признаје Хегелу што је уочио противречност грађанског друштва и постојеће државе и покушао тај проблем да реши у смислу измирења приватних и општих интереса. Узрок тих противречности је приватна својина, због чега долази до рата свих против свих (и то захтева постојање државе) која се ставља изнад грађанског друштва. Маркс тврди да држава није представник општих интереса и да је она сила изнад човека и друштва. Буржоаска држава без обзира колико демократска не може извршити социјално ослобођење човека, јер корени отуђења човека нису у сфери политике већ у материјалној основи. Хегел истиче да је услов постојања слободе личности - приватна својина. Маркс тврди да је пролетеријат лишен својине и духовних претпоставки слободе, а то произилази из његовог објективног положаја у процесу рада, дакле, ова класа је негација слободе. Како је Маркс навео у својим раним списима: „Радник... не испуњава себе на свом послу већ пориче себе, има осећање беде а не благостања, не развија слободно своје менталне и физичке потенцијале већ је физички исцрпљен и ментално угрожен... Његов рад није доборовољан већ наметнут, принудни рад. То није задовољење потребе, већ једно средство да се задовоље друге потребе. Његова отуђеност јасно се показује чињеницом да чим нема физичке или неке друге принуде он се избегава као куга...Што више радник улаже себе на послу... постаје све сиромашнији у свом унутрашњем животу и мање припада себи... Радник улаже свој живот у предмет и... његов живот припада предмету.“⁸⁴

83 Ипак, постоје фундаментална неслагања између Марксове и Хегелове филозофије: „Маркс је сматрао да Хегелова апстрактна филозофија скреће пажњу од реалног света и његових проблема, који вапе за разумевањем и решењем; он је била негација живота.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, стр. 347.

84 Karl Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts* u Karl Marx *Early Writings*, prir. T.V.Bottomore (New York, McGraw-Hill, 1963), str. 122, 124-125.

Марксизам тврди да су људи творци своје историје, али је не праве по сопственој вољи нити у околностима које су изабрали, већ у затеченим, наслеђеним околностима. Маркс пише: «И кад се чини да су људи заузети тиме... да створе нешто што још није било, управо у таквим револуционарним кризама они бојажљиво позивају у своју службу духове прошлости... свест живих као мора притишће традиција мртвих». Он тврди да је буржоаска револуција донела политичку еманципацију али то није довољно јер држава може бити слободна, а да је човек неслободан и зато је смисао учења Маркса општечовечанска слобода и револуционарна промена света. Општа еманципација човека није могућа у оквиру старог света, већ захтева његову радикалну промену.⁸⁵ Маркс је то истакао у својој Једанаестој тези о Фојербаху који неки сматрају суштином марксизма: «Филозофи су само тумачили свет на различите начине, али је прави задатак да се он измени» која је толико пута понављана од следбеника Маркса и злокоришћена и за злочиначка чињења.⁸⁶

Хегел је мислио о народима као носиоцима дијалектичког историјског кретања, а Маркс их је заменио класама. Он је «локомотиву историје» и ослободиоца човечности видео у радничкој класи/пролетеријату.⁸⁷ Маркс се не залаже само за политичку еманципацију (политичка револуција) него и за општу еманципацију, за укидање свих односа у којима је човек⁸⁸ експлоатисано, понижено и повређено биће. Он је јасно ставио до знања да се човечност не може остварити

85 „Да капиталистички свет пропада, теза је комуниста, али зато почиње епоха социјализма, по Марксу права историја човечанства. Човечанство није тоталитет друштва, него га првенствено представља снага прогреса, а њу у капитализму чини пролетеријат. Отуда, сматрало се, сви који следе социјалистичка уверења треба да испуњава оптимизам у погледу будућег раздобља које је већ започело револуцијама. И Лењин је поручивао да је ‘почела нова епоха светске историје. Човечанство са себе збацује последњи облик ропства: капиталистичко или најамно ропство. Ослобађајући се ропства, човечанство први пут прелази на праву слободу’». Андреј Митровић, *Време нетрпељивих, политичка историја великих држава Европе, 1919-1939*, треће издање, ЦИД, Подгорица, 2004. стр. 444.

86 Свака се дубока и вишеслојна људска мисао може (зло)употребити, свака епохална идеја може се окоштати, одузети јој елан за истинске изворе живота, или критички, стваралачки и плодно развијати. Када мисао постане окамењена догма, она је спремна да служи за сваки, углавном регресивни људски интерес.

87 Пролетеријат је подјармљена класа која за себе не тражи никаква посебна права, он је материјална снага историје која ће остварити ослобађање човека уопште и тако реализовати идеју слободе сматра Маркс.

88 Човек је за Маркса практично биће, односно биће слободне, сврсисходне, друштвено-историјске праксе и зато је Марксова филозофија тумачена као филозофија праксе или “мишљење револуције”.

у грађанском друштву, јер у њему владају експлоатација и разноврсни облици људског отуђења. Маркс сматра да је негација грађанског друштва први и најважнији услов мењања света.⁸⁹ Начин производње „одређује друштвене односе, и то чини темељсхватања Маркса: „да су материјални узроци друштвеног живота једини темељ којим се може објаснити човек, његова историја и свеукупни друштвени живот и да начин производње... одређује друштвене односе и све облике духовне делатности“.⁹⁰ Насупрот Хегеловом идеализму Маркс каже да је покретачка снага човека његов однос према материји (начин производње) и зато Расел тврди да: „...Марксов материјализам у пракси постаје економија“. Маркс сматра да је друштво историјски продукт узајамне делатности људи „који нужно настаје из стања материјалног, производних снага људи и одговарајућих облика расподеле, размене и потрошње, уз коју иду одговарајући облици друштвене (класне, сталешке) структуре, породице, (‘репродукције живог живота’) друштвеног уређења и духовног живота (културе)“.⁹¹ Маркс каже да се суштина човека налази у производној делатности и да су материјалне производне снаге темељ свеукупности друштвеног живота и историјског кретања друштва.⁹² Марксова мисао да је сваки од основних облика поделе рада кроз историју: кастински, робовски, феудални и цеховски био основа друштвене организације, јер су класици

89 „Маркс захтева да се: „сруше сви односи у којима је човек понижено, угњетено, напуштено, презрено биће... „и да се успостави облик људске заједнице у којој је „човек највише биће за човека“. Он подвргава грађанско друштво критици и тврди да „политичка еманципација није људска еманципација“ јер је она ограничена еманципација, човека као приватног власника и егоистичног појединца а не као родног бића, бића заједнице. Маркс слободу човека одређује у смислу свестраног развитка и реализације свих људских потенцијала. Слобода човека је његова способност да врши рационалну контролу над природним окружењем и друштвеним силама... Свестрани развитак личности могућ је тек у оквиру слободне заједнице у којој је слобода појединца претпоставка слободе за све. Индивидуално ослобођење се поклапа с еманципацијом рода, а интерес заједнице с индивидуалним интересом... Овде се види визија човека као бића слободе, ствараоца властите историје и самог себе, бића способног на неограничено самоусавршавање и овладавање природом и својом судбином.“ Види шире: *Енциклопедија политичке културе*, стр. 501.

90 Вељко Кораћ, *Марксово схватање човека историје и друштва*, БИГЗ, Београд, 1982.

91 *Енциклопедија политичке културе*, стр. 260.

92 Марксов закон друштвене динамике гласи: „...на извесном ступњу свога развитка материјалне производне снаге друштва долазе у противречје с постојећим односима производње... Из облика развијања производних снага ти се односи претварају у њихове окове, тада наступа епоха социјалне револуције...“! Маркс-Енгелс, *Дела, том, XX*, Просвета, Београд, 1968-79, стр. 332-333.

марксизма у подели рада тражили и настојали да покажу да су из рада произашли различити друштвени органи, облици социјалне структуре и свести људи. Маркс тврди: „Сви сукоби историје имају... своје порекло у супротности, између производних снага и продукционих односа“. Он је показао да друштвено кретање првенствено резултат решења сукоба међу друштвеним чиниоцима, до кога долази због неравномерности у развоју тих чинилаца, а посебно између производних снага (развој средства за производњу и друштвене подела рада) и друштвених односа (опредмеђених у друштвеној институционализацији која тежи окамењивању). Ова темељна друштвена супротност се манифестује у сукобу класа и решава се револуцијама. Владајуће класе оправдају постојеће стање друштвених односа и према њима се постављају апологетски, док пролетери се према буржоаској власти односе критички и заузимају негативни став, кроз идеологију потчињене класе.

Марксисте уче да је класна борба кључ за разумевање свих друштвених сукоба,⁹³ и да се из класне борбе може објаснити законитост кретања друштва и открити покретачке снаге које могу превладати алијенирано капиталистичко друштво. Класна борба је битан аспект класе. Три су основна облика класне борбе: економски, идеолошки и политички. „Поједине индивидуе чине једну класу само... уколико морају водити заједничку борбу против друге класе... они се налазе... у непријатељској конкуренцији“.⁹⁴ Маркс тврди да методе борбе класа зависе од природе политичких институција и да ако у друштву постоје институције које омогућавају реализацију политичких циљева потлачених класа, класна борба може имати „миран“ карактер, у супротном, политички облик класне борбе добија оружани карактер, и тада долази до насиља, подизања барикада и проливања крви. Грађански социолози су замислили Марксу што је заговарао револуцију, која је повезана са насиљем, бруталношћу и злочинима у друштву. Маркс није сматрао да је суштина револуције насиље, већ

93 Маркс у писму Вајдемајеру (1852) пише да је његова заслуга: „1) да је постојање класа повезано с одређеним историјским фазама развитка производње; 2) да класна борба неминовно води диктатури пролетеријата; 3) да та диктатура чини само прелаз према укидању свих класа и према бескласном друштву“. K.Marks- F. Engels, *Odabrana pisma*, Kultura, Zagreb, 1955. str. 134-135.

94 K. Marks, F. Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1973. str. 402.

радикална промена свега постојећег. Јер, по њему револуција је најпотпунији облик класне борбе.

Историјска епоха капитализма створена је када су током феудалне ере, трговци и индустријалци акумулирали капитал и створили надмоћна средства за производњу. Надмоћ капиталистичког начина производње довела је до брзе трансформације структуре друштва од феудализма ка капитализму. Капиталистичка класа је постепено преузела примат над феудалном аристократијом и на тај начин је постала доминантна класа у друштвеној структури. Према мишљењу марксистичке теоријске перспективе, у досадашњем току историје, класне борбе су се водиле између мањинских класа. Велике историјске промене су значиле замену једног облика приватног власништва другим и једног типа производње другим. Када је реч о трансформацији капитализма као друштвено-економске формације, Маркс је веровао да ће предстојећа, неминовна класна борба одступити од досадашњег закона тока историје. Историјску улогу носиоца наступајуће друштвене промене имаће пролетеријат. Пролетеријат ће збацити буржоазију и преузеће контролу над средствима за производњу. Приватно власништво над средствима производње биће замењено заједничким власништвом. Маркс је веровао да ће основне супротности и нелогичности које су својстве капиталистичком систему довести до његове коначне деструкције. У будућем друштву ће бити укинута приватно власништво над средствима за производњу. Класе као категорија ће бити укинуте. Будући да је историја заправо историја класних борби, она ће сада завршити. Комунистичко друштво, које ће заменити капитализам, неће имати никаквих противречности, нити сукоба интереса и стога неће бити потребе да се замени неком другом друштвено-економском формацијом. Али све ово је само могућа утопија или нагађање, јер будућност је отворена и за добро и за зло као и за прогрес и регрес у историји човечанства.

ЗАКЉУЧАК

Мада се традиционално схватање класе засигурно мења, поготово када је реч о идентитету људи, класна подела је још увек једна од основних генератора економских неједнакости у модерним друштвима. Припадност класи и даље врши велики утицај на наше животе. Класна припадност је повезана са разним врстама неједнакости.

Бројна истраживања говоре у прилог тврдњи да се економска неједнакост међу појединцима, припадницима различитих друштвених класа, све више повећава. Припадност одређеној друштвеној класи у директној је вези са животним шансама појединца, као и његове деце и породице. По правилу, уколико је појединац на хијерархији друштвене лествице на самом врху, његове животне шансе су много веће, а животни и професионални избори много разноврснији. Многи су мишљења да трендови глобализације и дерегулације економских тржишта воде ка све већем јазу између богатих и сиромашних и до повећања класних неједнакости.

Управо због тога је од изузетне важности бавити се теоријском анализом појмова друштвена стратификација и друштвена класа. Нарочито је значајно дати теоријски осврт на класично поимање ових важних друштвених феномена кроз призму марксистичке традиције, како би то тумачење и разумевање било потпуно. Наравно, то подразумева и проучавање и других савремених теоријских погледа феномена друштвене стратификације и друштвених класа, укључујући и посмодерне теорије о смрти класа и узети у обзир и њихову теоријску аргументацију.

Ипак, важно је имати на уму чињеницу да наше активности нису увек потпуно одређене нашим класним положајем и класним поделама поготово у савременом и глобализованом свету. Томе пре свега доприносе експанзија високог образовања и личног усавршавања, доступност професионалних доквалификација и преквалификација, широка употреба и доступност Интернета, као и отвореност демократских друштава који су на страни узлазне мобилности појединца. Друштвена стратификација и класне неједнакости

су и даље врло актуелне иако су изгубиле од своје привлачности и снаге које су имале у доба Маркса и непосредно после његове смрти.

Литература

Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1975.

Berđajev Nikolaj, *Filozofija nejednakosti*, Oktoih, Podgorica, 2001.

Berlin Isaiah, *Karl Marx: His Life and Environment*, Oxford Univ. Press. 1939.

Vrcan Srđan, *Društvene nejednakosti i moderno društvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.

Гиденс Ентони, *Социологија*, Економски факултет Београд, Београд, 2006.

Jean-Yves Calvez, *La pensee de Karl Marx*, Editions su Seuil, Pariz, 1956.

Кајтез Илија, *Мудрост и мач - филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ Одбрана, Београд, 2012.

Карлтон Ерик, *Лица деспотизма*, СЛИО, Београд, 2001. (org. Eric Carlton, *Faces of Despotism*,

Ashgate Publishing, England, 1995.)

Коларић Иван, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, 1998.

Korać Veljko, *Marksovo shvatanje čoveka*, Naprijed, Zagreb, 1987.

Mandra Anri, *Osnovi sociologije*, CID, Podgorica, 2001.

Маркс, Енгелс, *Манифест Комунистичке партије, Изабрана дела*, I, Култура, Београд, 1953.

Marks K., Engels F., *Odabrana pisma*, Kultura, Zagreb, 1955.

Marx Karl, *Economic and Philosophical Manuscripts* u Karl Marx *Early Writings*, priir. T.B.Bottomore (New York, McGraw-Hill, 1963).

Marks Karl, Engels Fridrih., *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1973.

Marks Karl, *Kapital*, tom III, Kultura, Beograd, 1978.

Marsh David, Gerry Stoker, *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2005.

Митровић Андреј, *Време нетрпеливих, политичка историја великих држава Европе, 1919-1939*, треће издање, ЦИД, Подгорица, 2004.

Павловић Вукашин, *Политичка моћ*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

Пери Марвин, *Интелектуална историја Европе*, СЛИО, Београд, 2000.

Petrović Гајо, *Filozofija i marksizam*, Naprijed, Zagreb, 1965.

Petrović Гајо, *Mišljenje revolucije*, Naprijed, Zagreb, Nolit, Beograd, 1986.

Polancas Nikos, *Društvene klase u savremenom kapitalizmu*, Sazvežđa, Beograd, 1978.

Попер Карл, *Отворено друштво и његови непријатељи, II (Плима пророчанства-Хегел, Маркс и*

последнице), БИГЗ, Београд, 1993. (org. *The open society and its enemies The high tide of propheesy: Hegel, Marx and the aftermath*)

Расел Бертранд, *Историја западне филозофије*, Народна књига и Алфа, Београд, 1998.

Ruso Žan-Žak, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Савремени свет, Илустрована историја света, IV том, Народна књига, Вук Караџић, Рад, Београд, 1983. (org. *The Modern World*, General Editor: Esmond Wright, 1979, The Hamlyn Publishing Group Limited)

Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд, 1982.

Tucker Robert, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972.

Haralamos, M. Holborn, *Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2001.

Хејвуд Ендрју, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005. Ilija Kajtez, *Faculty of International Politics and Security*, Union Nikola Tesla University, Belgrade

Ilija Kajtez

Bojana Ruzicic

**MARX'S (MIS)UNDERSTANDING OF SOCIAL
STRATIFICATION, SOCIAL CLASSES AND CLASS
STRUGGLE**

Resume

Study of social stratification and social classes, along with the study of social inequalities is still very important today. For this particular perspective, the theoretical opus of Carl Marx, that must be observed in the context of modern global circumstances of neo-liberal capitalism and globalization, is precious. When can observe from the aforementioned that the phenomenon of belonging to a social class is changing, and that individual identity is becoming more prominent, but what indisputably remains unaltered till today is the fact that class division still represents one of the pivotal generators of economic inequality in modern societies. Belonging to a class continues to have a major impact on human lives. Many forms of inequalities are still today directly tied to class belonging. It is interesting to see that much research supports the claim that economic inequality among individuals, members of different classes, is rising. Belonging to a certain social class is directly connected with one's life opportunities, as well as one's children and family. In this regard, Marx remains very important in the study of social inequalities, but he must also be interpreted in the context of the era of globalization, in a creative manner. Every author who aspires to responsibly investigate the phenomena of social stratification, social class, class struggle and social inequalities must examine and take into account other contemporary perspectives, including post-modern theories about the death of classes, and also appreciate their theoretical argumentation. However, it is important to keep in mind the fact that our activities are not completely defined by our class position and class divisions, particularly in the modern globalized world. Global society enabled the expansion of higher

education and continual improvement, professional specialization and changing of careers, wide-spread Internet use, as well as the openness of democratic societies who side with increasing mobility of individuals. We can rightfully conclude that social stratification and class inequalities, but not class struggle, remain very current, despite the fact that they lost some of the attraction and power they had in Marx's time, and immediately after his death.

Keywords: Marx, Social Stratification, Social Classes, Class Struggle, Inequality

Зоран Јевтовић

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

МАРКСОВИ ПОГЛЕДИ НА НОВИНАРСТВО И СЛОБОДУ ШТАМПЕ*

Сажетак

Свест да се посредством штампе идеје могу распростирати брже и ефикасније од било којег облика интерперсоналне комуникације, усмерила је од ране младости Марксово идеолошко опредељење ка пропагандним техникама и методама новинарства, али се о томе у научној јавности још увек недовољно говори. Тумачећи појаве и односе у тадашњем друштву, он је постепено креирао идентитет радничке класе, користећи медијске садржаје за образовање и просвећивање будућих припадника левице. Програми политичког деловања прво су изношени на страницама Нових рајнских новина, у којима је дубински продорно критиковао и разобличавао социјално-економску беду буржоаске елите, указујући на скривене механизме изабљивања пролетеријата. Да би превладао унутрашњу кризу капитализам производи спољне конфликте и ратове, међу првима је констатовао Маркс, закључујући како конзервативна и реакционарна штампа користи цензуру и лажне вести да би манипулисала јавним мњењем и капиталом. Постављајући темеље ангажоване и револуционарне штампе, он је конструисао пропагандне

* Рад је настао у оквиру пројекта број 179008, који реализују Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, и Универзитет у Нишу, Филозофски факултет а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

обрасце, технике и алате који се и данас користе у страначкој комуникацији.

Кључне речи: левица, штампа, Маркс, пропаганда, цензура, јавност.

У нашој историји мало је тако многоликих и свестраних личности какав је био Карл Маркс (нем. *Karl Heinrich Marx*); филозоф, социолог, политички економиста, историчар, правник, теоретичар уметности, али пре свега врхунски новинар! Многима је остао у памћењу као најжешћи критичар капитализма и родоначелник социјалистичких идеја, лидер радничких покрета и вођа *Прве интернационале*, али је мање познато како је журналистички ангажман вешто користио за масовно промовисање нових и оригиналних погледа на свет и друштво. Некадашњи младохегеловац¹ још у младости је уочио спрегу мишљења и битка, духа и стварности, јасно се опредељујући за практичну интерпретацију човековог односа према свету и деловању унутар њега. Маркс је још тада схватао да медије не треба посматрати само као „неутрални систем за испоручивање порука“, већ више као утицајна средства којима се мења друштвено окружење, што ће касније истраживати припадници тзв. *Торонтске комуникационе школе*,² а још снажније заступати чланови *Франкфуртске школе мишљења*.³

1 Ово је синтагма којом се означавају припадници друге генерације заступника Хегелових учења о левици, под којом се у овом случају подразумевају они мислиоци који су развијали радикална гледишта у теолошким, филозофским и политичким питањима, полазећи од просветитељске критике хришћанства (*L. Feuerbach, A. Ruge, K. Fischer*) и револуционарног бунта против владајућих политичких односа (*K. Marx, F. Engels, M. Stirner, B. Bauer, D. F. Strauss, M. Hess*).

2 *Торонтску школу* је на истоименом Универзитету засновао теоретичар политичке економије Харолд Инис (*Harold Adams Innis*), а касније продубио контроверзни теоретичар и филозоф медија Маршал Меклуан (*Herbert Marshall McLuhan*). Теоријски модел темељио се на два начела: нове комуникацијске технологије слабе старе основе економске моћи, при чему су време и простор темељне димензије власти. Њихово схватање о антрополошком технолошком детерминизму значи да се људи понашају под утицајем технологије, да их она мења и прилагођава тако што одређује њихову комуникацију.

3 Према мишљењима већине припадника ове школе (Теодор Адорно, Ерих Фром, Херберт Маркузе, Валтер Бењамин и Јирген Хабермас) главни циљ филозофије је да схвати друштвене структуре које доминирају људима и угњетавају их, па теорија добија задатак да такве односе промени. *Критичка теорија медија* штампу посматра као индустрију (с)вести, при чему у првом плану није класна свест пролетеријата, већ критика масовне културе и уметности у добу ширења масовних средстава за пренос информација.

Отуда ће у фокусу овог рада бити Марксова новинарска активност и публицитет којег је остваривао вођењем расправа, писањем критика, есеја, чланака, коментара, фељтона и сродних тематских жанрова, у којима је бритком и бескомпромисном анализом друштвених односа указивао на неопходност класних промена. Од многих је због таквог идеолошког приступа оспораван и потискиван у заборав, али време је показало како су његова предвиђања о опадању просечне профитне стопе, даљем ширењу неједнакости у прерасподели друштвеног благостања и пауперизацији средње класе била тачна. Човек који је за својим изворима трагао у европском хуманизму, енглеској политичкој економији и социјалном утопизму међу првима је запазио да идеје о револуционарним променама могу заживети само ако су доступне масама, а да је најбржи и најефектнији модел њиховог ширења посредством штампе која је у том времену била доминантан друштвени медиј.

Маркс је још у младости уочио како се у основи класних антагонизама који су пратиле развитака капитализма, крију непомирљиве супротности између најамних радника и капиталиста, односно борба између сиромашних и богатих. Она се одвијала на свим подручјима друштвеног живота, од економије и политике до религије, идеологије, забаве и културе, попримајући мноштво најразличитијих облика. У време настанка индустријског пролетаријата борба је била стихијска, неорганизована, састојала се углавном, од спонтаних протеста против тешких услова рада или незапослености. Борба радничке класе за економска права добијала је постепено и карактер борбе за одређена политичка права. Настанком *Чартистичког покрета* у Енглеској тридесетих и четрдесетих година XIX века, дошло је, први пут, до постављања јасних политичких захтева радничких организација (опште бирачко право, годишњи избори, тајно гласање...). За овај рад од велике важности је чињеница да су се међу 53 члана *Чартистичког конвента* 1839. године налазила и шесторица новинара, који су у великој мери допринели ширењу и популарности покрета. Чланови овог тела су се убрзо поделили на две струје: једна је хтела да циљеве оствари користећи „физичке силе“, док се друга залагала за „моралне силе“.⁴ Чартизам је

4 Прве су се залагале за примену свих метода како би се остварили циљеви, укључујући

први организовани масовни покрет радника, који је показао свету да је на историјску позорницу ступила нова друштвена и политичка снага - радничка класа. Овај покрет створио је своју штампу која је одиграла важну улогу у политизацији радничких организација. Два најзначајнија чартистичка листа јесу недељници чији називи, у преводу на наш језик гласе: *Защитник сиромаша* (Poor Man's Guardian) и *Северна звезда* (Northern Star). Први лист издавао је Хенри Хедерингтон (Henry Hetherington), познати социјалиста и један од твораца чартистичког програма. Његов лист прочуо се по борбености и отвореним захтевима за републику, запањујући конзервативне читаоце чланцима у којима није штедео ни краљевски дом. Оснивач и уредник *Северне звезде* је Ирац Фергус Конор (Feargus O'Connor), такође један од истакнутих вођа. У броју од 25. јула 1846. објављена је честитка коју су власнику и сарадницима упутили Маркс и Енгелс, констатујући како је ово „једини енглески лист који познаје стварно стање партије у Енглеској, који је стварно и сушаствено демократичан, који је слободан од националних и религиозних предрасуда, који гаји симпатије за демократе и раднике (данас су оно готово једно те исто) читавог света, који у свим тачкама изражава мишљење енглеске радничке класе, па је стога једини енглески лист који стварно заслужује да га континентални демократи читају“.⁵ Међутим, са временске дистанце ниједан од ових листова није имао јасан социјалистички програм. Били су то више радикални листови: критиковали су постојеће друштвене односе, али без јасних визија како да се ти односи мењају.

Маркс је своју јавну активност започео 1842. године, и то баш у штампи, најпре као сарадник, а затим и уредник *Рајнских новина* (Rheinische Zeitung), листу за политичка, трговачка и занатска питања, који је излазио у Келну. Међу оснивачима и акционарима били су келнски индустријалци, трговци и банкари - Кампхаузен, Опенхајм, Дагоберт, и други. Лист је основан (1. јануара) да би штитио интересе нове рајнске буржоазије, али и да би разбио монопол најугицајнијих, провладиних „Келнских новина“. Као ангажовани публициста

и општи штрајк и оружани устанак, док су друге биле за мирне и легалне методе промене јавног мишљења. Из данашње перспективе може се тумачити како су једни били за употребу „тврде“, а други „меке моћи“!

5 Према: Маркс, Енгелс: *Дела*, том 7, стр. 22.

Маркс пише ауторске текстове против закона о забрани сече шума, осуђује нацрт закона о отежавању развода брака, изјашњава се против сталешко-феудалних привилегија, критикује рад скупштине, али се залаже и за ослобођење политике од теологије. Већ самом појавом и снагом првих чланака скреће пажњу на себе, што и конкуренција признаје: „Др Маркс је у ствари онај редактор који је листу дао особену боју... Читаоци ових подужих чланака се још сасвим добро сећају оштрог, продорног ума, дивљења достојне дијалектике којом се аутор управо удубљавао у шупље изјаве посланика, а онда их изнутра уништавао: није се често виђао критички ум у тако разорној виртуозности...“⁶

Маркс је први новинар који је и доктор наука, што се добро види из анализе текстова које објављује. Они не робују жанровским стегама, па су критички интонирани, богати аргументима, али и теоријски провокативни пошто за циљ имају одјек у што широј јавности. Аутор свесно улази у средиште политичке битке и пише борбене чланке у којима расправља о актуелним друштвено-политичким проблемима, обрачунава се са религијом и феудализмом, оштро критикујући власт. Он верује да су радници рационална људска бића, која ће, ако им се пружи потпуна и тачна информација, донети исправну одлуку. У тадашњим новинама пише: „Судбина коју питање времена дели са сваким питањем које оправдава његов садржај, а самим тим и логична основа, јесте у томе да питање, а не одговор представља основну потешкоћу. Истинска критика, стога, анализира питања, а не одговоре. Као што се до решења алгебарске једначине долази чим се проблем сведе на свој најједноставнији и најјаснији облик, тако се и до одговора на свако питање долази када оно постане стварно.“ Сфера спекулативности развијена у периоду инспирације Хегеловим учењима од тада се дијаметрално преображава, па уместо апстрактне личности у центар својих интересовања ставља обичног човека, при чему уочава како само пролетаријат поседује снагу промене друштвеног поретка. Интуитивно је осећао снагу пропаганде, али не тако што ће удовољавати жељама и ставовима јавности, већ што

6 *Mannheimer Abendzeitung* у броју од 20. фебруара 1843. Према: Маркс, Енгелс: *Дела*, том I, стр. 463.

ће их критиковати, вредносно мењати, коришћењем знања и ефикасних података. Јосип Бишкуп међу првима запажа како је Маркс спојио „теорију социјализма са радничким покретом“, али не увиђа и чињеницу како је велики мислилац спојио радничку праксу са пропагандном теоријом партијности штампе коју ће касније присвојити Лењин!⁷ Великом идеологу и пропагандном стратегу било је јасно да се промене скривају у економском преображају друштва, па постављајући темеље материјалистичког социјализма промовише *акцију* као суштину радничког деловања. Капиталистички начин производње је развио производне снаге, али су односи у производњи остали исти, чиме је радник постао још сиромашнији и експлоатисанији. „Оспособљење радника у његовом производу значи не само да његов рад постаје предмет, спољња егзистенција, него да рад егзистира мимо њега, независно, туђе и постаје њему насупрот самостална сила, да му се живот који је дао предмету супротставља непријатељски и страно“.⁸ Ако је рад човекова суштина, онда га капитализам отуђује, деградирајући личност, свдећи је на обичан додатак машини која ионако припада капиталисти! Прогнозирајући како ће буржоаску револуцију наставити пролетерска, промовисао је раднички интернационализам, наговештавајући глобално уједињење сиромашних и обесправљених људи.

Своја ионако скромна средства улагао је у штампање и политичку активност, због чега је био принуђен на бројна одрицања. Дошавши до једног од основних начела научног социјализма - да ослобођење радничке класе мора бити дело саме радничке класе - Маркс се са својим истомишљеницима посвећује револуционарном раду. Он међу радницима шири идеје комунизма, ствара дописничке комитете за везу, успоставља сарадњу са револуционарним организацијама и групама радника и припрема услове за рад прве пролетерске организације - Савеза комуниста. При томе, увек је прво новинар јер добро уочава да је за сваку пропаганду неопходан континуитет пласирања идеја, што он својим текстовима непрекидно чини. Спретно користи све облике комуникације сматрајући нужним да радници учествују у револуцији која

7 Види у: Бишкуп, 1983: 12.

8 Маркс, Карл: *Економско-филозофски рукописи*, Напријед, Загреб, 1961, стр. 211.

се уочава на обрисима хоризонта, али и да ће у том случају за политичку битку бити неопходно и сопствено гласило. Вешто пласира тезу како радници морају бити добро информисани о циљевима своје борбе како би се у њима пробудио револуционарни дух, што ће много касније Херберт Ганс (Herbert J. Gans) оспорити ставом да информисани грађани нужно не бивају политички активни. „Информисани грађани збацују диктатуре, али их и подржавају.“⁹ Као последицу, 19. јануара 1843. добијамо временски орочену забрану издавања *Рајнских новина* (до краја марта), јер пруска влада није могла допустити да се социјалистичке и комунистичке идеје шире државом, уз формално образложење да лист нема своју концесију. Иако је Маркс јавно понудио оставку како би спречио гашење новина, она није ни разматрана, па због могућности да би могао доживети судбину неких других новинара и уредника који су већ били хапшени и протерани одлази у Француску!

На првом конгресу Савеза комуниста, 1847. године у Лондону, Маркс и Енгелс добијају задатак да израде програм ове револуционарне организације. Они заједно пишу *Комунистички манифест*, најчувеније дело социјалистичке литературе, у коме сажето износе нове погледе на друштвени развитак, на класну борбу, циљеве, тактику и захтеве комуниста. Манифест је објављен у фебруару 1848. године, уочи буржоаско-демократске револуције у Француској, најпре на енглеском и немачком, а затим и на француском језику. По избијању револуције у Немачкој, Маркс одлази у Келн, на поприште збивања, где са Енгелсом покреће *Нове рајнске новине* (*Neue Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*), које уређује у духу идеја манифеста. Рачунали су на репутацију претходних издања, али и потребу трансформације европског друштва. Предвиђали су и да је капитализам у кризи, да ће уследити нове револуције, због чега треба хитно извући поуке из претходних дешавања и утврдити даљу тактику пролетеријата. Ново гласило требало је да им послужи као центар истовременог утицања у више земаља (Немачка, Белгија, Француска, Енглеска, Швајцарска...). Чињеница да су више од два месеца радили на припремама за издавање таквог

9 Herbert J. Gans. *Democracy and the News*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2003, p. 60.

листа говори о приступу који су развијали, посебно што су од сарадника сада захтевали брзину у прикупљању, обради и дистрибуцији информација. У низу чланака идеолошки вешто осветљавају, објашњавају и тумаче револуционарна збивања у Европи и разрађују тактику пролетаријата. Ова издања су пример агитаторског приступа и деловања револуционарне публицистике, јер прецизном политичком аргументацијом и отвореним идеолошким стремљењем указују на правце којима би друштво требало да се мења. Такав тон и јединствена усмереност порука од сегментираних и распуштених радничких група за кратко време креирају организовану политичку силу, која прети интересима неодлучне немачке буржоазије, која запрепашћено и неодлучно прати шта се дешава.

Укључујући се у јавни живот немачких политичких емиграната, Маркс радо учествује у бројним расправама са демократски оријентисаним Парижанима, док повремени текстови и чланци које пише сведоче да су његове амбиције још увек незадовољене. Детаљна анализа устанка шлеских ткача, али и низа радничких покрета у Триру, Ахену, Келну, Манхајму, па и Берлину и другим градовима, показује нам да са великом пажњом чита немачку штампу, како би у својим текстовима промовисао идеју о пролетеријату и његовој мисији у промени друштвеног поретка. Да не постоје границе за критику властодржаца показује у чланку: „Инструкције уз најновију стилску вежбу кабинета Фридриха Вилхелма четвртог“, у којем оштрици свог пера излаже чак и пруског краља! У страху од прогона, на кратко се преселио у Брисел, посвећујући се јачању радничког покрета, али и објављујући критичке расправе у белгијској штампи. Револуционарна 1848. остаће запамћена у његовој биографији, јер га је белгијска власт ухапсила (са породицом), па је без ствари напустио ову државу. Тада први пут извештава кроз форму проширене вести, јер су брзина и актуелност тражили да се светска јавност што пре упозна са његовом судбином.

Маркс у чланцима инсистира на радничкој борби за политичким правима и бољим економским положајем, а захтевима да се феудално власништво претвори у државно, да се национализују рудници, транспорт и слична јавна добра отвара фронт за популарисање социјализма и социјалистичких

односа. Додамо ли овим текстовима и оне у којима се са Енгелсом залагао за проглашење хипотека на сељачка имања у државном власништву или мере којима се ограничава банкарски капитал, да се отварају народне радионице, а више бриге посвети старању о инвалидима и неспособнима, јасно је што судбина новина долази у питање?¹⁰ Крупна буржоазија која је била већински власник акција, одмах се повукла из финансирања листа, јер су очекивали да ће новина бити уз владу. Студија у којој је Маркс након револуције у Француској директно оптуживао власт како је издала ситну буржоазију, пролетере и сељаке склапајући споразум са феудалцима и краљем, само је учврстила њихов став.¹¹ У намери да угасе новине није их спречио ни податак да су након само месец дана излажења имале 5.600 претплатника! Последњи број симболично излази у црвеној боји, с револуционарном песмом на насловној страни и поруком радничкој класи да настави са својом борбом!

Велики подстрек даљем развоју социјалистичке штампе дало је оснивање *Прве интернационале* (у Лондону 1864). Познато је да је Маркс био главни организатор и душа ове међународне радничке организације. Он је учествовао у свим њеним борбама и акцијама, писао статуте, манифесте, прогласе, тезе за конгресе, залажући се увек за револуционарни социјалистички програм. Интернационала је отварала своје секције у свим земљама Западне Европе и САД, а своје присталице и сараднике имала је и међу Русима и Јужним Словенима.¹² Комуна, проглашена 28. марта 1871. године, поново привлачи његову пажњу. Он запажа границе и мане покрета - који упркос ономе што преносе у то време новине, није „марксистички“, и који он још мање контролише - али му жели успех и изражава своје одушевљење у једном априлском писму: „Париска побуна је најславнији успех наше партије.“ Да би одбранило Комуна и утишало гласове неодобравања

10 Овде се посебно указује како су Маркс и Енгелс заступали став да у потенцијалној немачкој револуцији треба да *заједно учествују радници и сељаци*. У југословенској марксистичкој литератури дуго се учило како је то искључива заслуга Лењина!

11 У првом броју од 6. јула 1850. године објављен је чланак: „Јулски пораз 1848.“ у којем детаљно анализира период револуције и грешке које су том приликом учињене.

12 Бјелица и Јевтовић у „Историји новинарства“ наводе како је покретање првог социјалистичког листа у Србији - *Раденик* - Светозара Марковића у директној вези са активностима Прве интернационале (2006, стр. 287.).

који су му упућивани, Међународно удружење радника (*Прва интернационала*) поверило му је да састави текст за обраћање јавности, познат под називом *Грађански рат у Француској*. То је један од Марксових најбриљантнијих радова, који је у исти мах сатира, панегирик и анализа. Пошто је својим оштрим пером описао Адолфа Тијера, тог „монструозног кепеца“, он тражи да се схвати шта је била Комуна, „та сфинга која разум буржоазије ставља на тако тешко искушење“. Одговарајући на питања из 18. бримера, о државном апарату, он је одређује као „директну супротност Царству“, као „позитивну форму социјалне Републике“ посвећену уништењу институција „моћи модерне државе“ (сталне војске, правосуђа, полиције, цркве), на којима је почивао Бонапартин режим. Овим текстом стиче велику популарност у француској јавности, али и интересовање тамошње полиције чијој пажњи је непрекидно изложен.

1. МАРКСОВЕ „ДЕБАТЕ О СЛОБОДИ ШТАМПЕ“

Карл Маркс је ступио у политички и јавни живот као непомирљиви противник цензуре, што се уочава још из његових првих текстова. У то време најразвијеније државе у Европи су Енглеска и Француска, које су прве започеле буржоаску револуцију улазећи у фазу либералног капитализма. Он брзо уочава како су средства јавног комуницирања увек у нечијем власништву, али и да монопол над информацијама води ка монополу на јавно мњење. У Немачкој се ови процеси одвијају много спорије, јер су се критике друштва и религије доживљавале као напад на систем у којем је млада буржоазија још увек била под снажним утицајем остатака феудалне заједнице. Борба за успостављањем грађанских слобода најлакше се могла водити у новинама, па је немачка влада *Указом о штампи* још 1819. увела цензуру како би контролисала критички интониране садржаје, али је инструкцијом из 1842. затражила да се она оштрије примењује у пракси. То није само интервенција у пољу политичког објављивања, већ овлашћење цензорима да превентивно делују у свим написима: из културе, религије, књижевности, укључујући и науку. У тадашњем немачком друштву младохегеловци су се истицали слободоумношћу идеја, па је разумљиво што се после одбране

докторске дисертације двадесеттворогодишњи филозоф Марк огласио жестоком критиком забране као облика друштвеног надзора. Његов чланак „Примедбе поводом најновије пруске инструкције о цензури“ (1842) брзо је привукао пажњу тадашње либералне јавности. Врло темељно и аргументовано Марк је доказивао штетност цензуре и потребу слободе штампе, користећи низ правних квалификација како би обесмислио намеру власти да је уведе. Тврдио је како је цензура највећа препрека истраживању истине, јер води ограничавању духа и негацији слободе.¹³ Кроз чланак је развијао научно-полемички приступ, логичку аргументацију, непопустљивост и оштрину, а завршава га речима: „Право радикално излечење цензуре било би њено укидање, јер та установа је лоша“ ! Немачки политичар и историчар Франц Меринг (Franc Mehring) писао је да међу класичним списима о слободи штампе Марксова расправа „стоји увек у првом реду“.¹⁴

Марк вешто доказује како је цензура једнодимензионална, јер се под њеном контролом налази само народна штампа, док су владини листови ослобођени било каквог облика надзирања. Поигравајући се пропагандним техникама денунцирања друге стране, извргао је руглу чланове сталешке скупштине, али и државне институције, што му омогућава велику популарност међу читаоцима, укључујући и ширу политичку јавност. Овде можемо видети обресе *теорије уверавања*, која је данас честа у кризном ПР-у, а циља да унутрашња и спољашња јавност прихвати у медијима презентован став, понашање или идеју.¹⁵ Најчешће цитирана мисао из Марксове расправе о слободи штампе је ова: „Слободна штампа је вазда будно и свевидеће око народног духа, оличено поверење народа према самом себи, речита спона која спаја појединца са државом и са светом, отеловљена култура која материјалне борбе

13 „Ја сам хумориста, али закон наређује да се пише озбиљно. Ја сам одважан, али закон наређује да мој стил буде скроман. *Сиво у сивом* – ето то је једина, једино дозвољена боја слободе.“ Према: Марк, Енгелс: *Дела*, том I, стр. 180.

14 Овај немачки социјалдемократа је 1879. године први употребио појам *марксизам*, желећи да њиме одреди складан, пролетерски поглед на свет и учења о еволуцији природе и историје, која су темељила Марксова теоријска гледишта. Више у: Mering, *Karl Marks - istorija njegovog života*, 1958.

15 За разлику од пропаганде, која искривљује чињенице и претерује у изјавама, уверавање треба бити утемељено на информацијама којима јавност искрено верује да је нешто тачно и истинито. Томић, 2016, стр. 210.

преображава у духовне борбе и идеализује њихову грубу материјалну форму. Она је безобзирна исповест народа пред самим собом, а исповест, као што је познато, има спасилачку снагу. Она је духовно огледало у којем народ види самог себе, а самопосматрање је први услов за мудрост.“

Млади Маркс слободу штампе разматра као део слобода уопште, чиме наставља делатност из своје докторске дисертације. Уставно-правно регулисање штампе треба разматрати кроз поље органске повезаности са другим видовима слободе. „Сваки облик слободе условљава друге облике као што један део тела условљава друге. Нема слободе без потпуне слободе. Кад год се одбацује неки облик слободе, одбацује се цела слобода“, каже Маркс. Анализирајући пример белгијске револуције он истиче да се никада не би ни десила да јој није претходила револуција штампе, указујући на дијалектичку међузависност великих друштвених промена са средствима масовне комуникације. „Ниједан човек се не бори против слободе, он се у најгорем случају бори против слободе других људи.“ Отуда је нека врста слободе одувек постојала „само једном као посебна привилегија, други пут као уопште право“. Према томе, „онде где има штампе има и слободе штампе“. Проблем је у томе што је она само за привилеговане, а не за све људе. Без слободних појединаца нема слободне заједнице, али ни без слободне заједнице нема слободних људи. Само слободни људи могу да живе у слободној заједници. Другим речима, ослобађање појединца и друштва мора да буде истовремено!

У време кад је Маркс писао овај свој рад, земаљске скупштине у Немачкој биле су састављене од четири сталежа: представника кнежевског сталежа (неких владајућих породица немачког царства), представника племства, представника градова и представника сеоских општина. Маркс је запазио како сваки сталеж има своје схватање слободе штампе „тако да не полемише индивидуа него сталеж“. Добро познавајући механизме издавања новина лако закључује да је појам слободе штампе релативан, јер поред правног укључује и економски аспект! Отуда поставља питање, али и нуди одговор: „Које би огледало, дакле, могло верније од дебате о штампи одразити унутрашњи карактер скупштине.“ Ове његове речи могле

би се узети као зачетак *теорије о класној суштини слободе штампе*.¹⁶ Он у капиталистичким друштвима препознаје две велике класе: капиталистичку класу или буржоазију, и радничку класу, односно пролетаријат, повезане друштвеним односом. Маркс капиталисте види као носиоце средства за производњу који купују радну снагу од радника са циљем да увећају своје богатство присвајањем вишка вредности и његовом акумулацијом у виду капитала; док су радници истовремено лишени директног приступа средствима за живот па стога морају да продају своју радну снагу како би опстали. Две класе својим међусобним односом конституишу односе производње у капитализму, што је историјски посебан начин производње који настаје из претходно постојећег феудалног поретка, подривеног економским, социјалним и технолошким променама.

Маркс је критиковао мишљење неких посланика у скупштини који су бављење новинарством третирали као питање заната. Тиме су доказивали да је штампа у Немачкој слободна, као што су слободни и сви други занати. Суштина слободе штампе није у обављању заната, истицао је Маркс, то је ствар штампара и књижара, већ у слободоумном исказивању мишљења. Слобода штампе се мора подвргавати сопственим законима. Њему је јасно да новинарство служи за откривање реалности у којој друштво егзистира, али и да извештава на начин који у потпуности објашњава шта се то догодило. Филозофи медија овде уочавају тренутак „прекорачења граница политичког живота позивањем на универзалије попут људских (социјалних) права или слободе *per se*“, јер Маркс закључак изводи на темељу мишљења о револуцији која би требало „радикално да захвати све домене културног, па и медијског живота једне заједнице“.¹⁷

У „Дебатама о слободи штампе“ Маркс се дотакао и питања јавности рада и доступности скупштинских информација. Проблем видљивости у јавној сфери не треба

16 За разлику од пропаганде, која искривљује чињенице и претерује у изјавама, уверавање треба бити утемељено на информацијама којима јавност искрено верује да је нешто тачно и истинито. Томић, 2016, стр. 210.

17 „Тиме је Марксов карактеристични, на филозофско-антрополошки начин артикулисан теоријски интерес за идеју слободе, задобио непосредну имплементацију у штампи свог доба,“ констатује Дивна Вуксановић (2008: 145).

посматрати кроз технолошку доступност штампе, већ политичке репрезентације порука којима се мења стварност. Он се залагао за аутентично представљање, односно објављивање скупштинских дебата у целини, без икаквих интервенција од стране скупштине. Ево како је он гледао на тај проблем 1842. године: „Публиковање скупштинских дебата које зависи од воље сталешке скупштине горе је него никакво публикување, јер ако мени скупштина пружа не оно што она јесте, него оно што она *жели да изгледа* у мојим очима, ја ћу је сматрати за оно за што се она издаје: за *привид* - а лоше је ако привид стекне озакоњено постојање.“ Скоро век и по касније, најпознатији представник постмодернизма Жан Бодријар (*Jean Baudrillard*) сматраће да медији играју кључну улогу у замагљивању дистинкције између слике и стварности, само ће уместо *привида* користити појам *симулакрум*!¹⁸

Већ у овом периоду Маркс је кроз новинарску праксу схватио да је буржоазија спремна на борбу само до неке границе, без превеликог ризика по стечени капитал. У својим захтевима за слободу штампе он је остајао углавном усамљен, јер немачка јавност није имала свест о дубини проблема цензуре у Немачкој. Фридрих Енгелс је писао касније: „Да је десет новина имало ону храброст коју су имале *Рајнске* и да су њихови издавачи уложили неколико стотина талира више на трошкове слагања - цензура би већ 1843. у Немачкој била немогућа.“ После обустављања *Нових рајнских новина* (1849), Маркс се није посебно бавио питањем слободе штампе. Тај проблем је посматрао у склопу својих проучавања друштвеног развитка. На штампу је гледао, пре свега, као на средство радничке класе у борби за промену друштвених односа. Питање слободе пролетерске штампе он не истиче у први план, већ њену ангажованост и борбеност, њену решеност да се бори за циљеве радничке класе. То је и полазна тачка теорије о партијности штампе, коју је касније подробије разрадио Владимир Иљич Лењин.¹⁹

18 Отуда *привид* постаје срж саме стварности, па Бодријар поручује: „Тако комуникација и друштвено функционише у затвореном кругу, као обмана – за коју се везује снага одређеног мита“. (1991. стр. 85).

19 У важна својства партијности штампе Лењин убраја идејност, непоколебљивост и јасноћу политичких опредељења, уз истовремену контролу партије на сав рад на издавању и ширењу литературе и штампе. Суштину партијности штампе он је видео у њеном служењу интересима пролетаријата, свесном усвајању идеја и програма за које се бори партија. (Бјелица, Јевтовић,

2. МАРКС И ГЕОПОЛИТИКА

Још 1848. године Маркс је у *Комунистичком манифесту* визионарски написао: „Уместо старе локалне и националне изолације и самодовољности имамо *односе у свим правцима, универзалну међузависност нација*“. То значи да је још тада уочио како се свет усложњава, али и да капитал продире у све поре планете, чинећи живот глобално зависним. Међу првима је уочавао све веће пукотине у буржоаским срединама, али и све снажнији отпор власти које су чињењем мањих уступака куповале време да утихне поклич за револуционарним променама у европском окружењу. У пракси, то је значило затварање капија за Марксово новинарско деловање, јер листови који су га желели нису имали високе тираже или му њихова политичка оријентација није одговарала, а оне којима би он радо поверио своје текстове нису смели да га објављују! Човек који је у Лондону имао статус емигранта и пролетера живео је у све већој материјалној оскудици, при чему му је и здравље са протоком времена слабило, тако да је позив за сарадњу са *Њујорк Дејли Трибјун*ом (New York Daily Tribune) 1851. године дошао у правом тренутку. Уредник Чарлс Дана (Charles Dana) није имао револуционарних оријентација, иако је био либералних гледишта; буџет за спољну сарадњу био је лимитиран, па је динамика сарадње често превазилазила финансијски зацртане оквире, због чега се значајан део Марксових текстова никада није ни појавио пред читаоцима. Ипак, могло би се рећи да му је ова врста сарадње донела доста користи, посебно видљивост на широком америчком простору и утицај који се све више испољавао у оквирима међународне сарадње. Поред новинарског ангажмана, Маркс је нову позицију користио за склапање важних познанстава, па је тако почео учтиво размењивање писама са америчким председником Абрахамом Линколном, али и другим важним актерима америчког политичког живота.

Анализом текстова које је слао америчким новинама може се запазити нова сфера интересовања, али и настојања да себе представи као изврсно обавештеног аутора. Тако извештавајући из Немачке у потпису ставља: *из Берлина*;

написи из Француске потписују се – из *Париза*, иако је сво време он у Лондону! Политичка пракса је Марксу омогућила ризницу емпиријских података из готово свих европских држава, али и колонија и са других континената. Нагло почиње да се интересује за економску и социјалну проблематику, при чему спајајући научна истраживања са новинарским техникама обраде садржаја креира специфичан, препознатљив стил због којег је лако препознатљив аудиторијуму. Неки аутори, међу којима и Бишкуп, сматрају да је то и разлог што један број текстова објављених у *Њујорк дејли трибјуну* није потписан!²⁰ Милојица Шутовић уочава како је „*Трибјун*” био најутицајнији часопис у САД и вероватно и најтиражнији у коме је Маркс био један од осамнаест иностраних дописника, радећи за једну фунту стерлинга по недељном прилогу, а од 1853. године због омиљености код читалаца хонорар по чланку повишен је на две фунте. Америчке читаоце Маркс је изванредно информисао о „европским приликама, британској колонијалној политици и социјалним проблемима о експропријацији земље од сељака у Енглеској и Шкотској, о ирској беди, о покрету чартиста, борби за десеточасовно радно време...”²¹

Очекујући циклична понављања економских криза Маркс у фокусу има Француску, најављујући скори крај бонапартизма, али и сумрак европских колонијалних империја. Иако у текстовима указује на циљеве и методе пљачкашке политике којом колонијалисти у име „ширења цивилизације“ сиромаше народе Индије, Кине и Персије, закључује како колонијална политика не користи ниједном народу, већ само капиталистима из тих држава. Величина аутора огледа се у способности сагледавања ситуације иза хоризоната дешавања, па тако уочавајући како само политичке игре могу одложити револуцију у Француској указује на моћ капитала да производњом конфликта и ратова на другој страни превлада унутрашње немире! Велики је број текстова, чланака, уводника и полемика којима Маркс скреће пажњу на

20 У важна својства партијности штампе Лењин убраја идејност, непоколебљивост и јасноћу политичких опредељења, уз истовремену контролу партије на сав рад на издавању и ширењу литературе и штампе. Суштину партијности штампе он је видео у њеном служењу интересима пролетаријата, свесном усвајању идеја и програма за које се бори партија. (Бјелица, Јевтовић, 2006: 109-112).

21 Шутовић, 2015: 127.

проблем колонизације, при чему низом аргумената доказује на покварену природу европских капиталиста који у циљу увећања профита читаве народе излажу бројним опасностима. Објашњавајући како Енглеска кријумчари опијум из Индије у Кину, при чему трује кинеске грађане, наводи и конкретне цифре којима се корумпирају кинески цариници и администрација, што доказује његове добре изворе информација.²² Упознајући свет са историјом, културом и свешћу индијског народа, он открива и анализира растуће незадовољство њихове јавности, предвиђајући устанке којима ће домаће становништво збацити колонијални терет који им је наметнут. Ако се зна да су у том периоду информације међу континентима и државама путовале и по неколико месеци, и данас је загонетка како је Маркс успевао да их добије тако брзо. При томе, он је увек неповерљив према чињеницама које нису потврђене из неколико извора, јер добро зна да дезинформације и слични манипулативни садржаји служе капиталу за енормно и брзо берзанско богаћење.

Идеја која се провлачи као невидљива нит кроз све његове текстове је борба за ослобођење радничке класе. Он проучава друштвене односе, трага за патолошким појавама, истражује социолошко-економску позадину, слика унутрашње противречности, при чему је увек оштар, прецизан и јасан у поруци коју упућује читаоцима. У том тренутку свет је закупљен аустријско-француским ратом (1859), који се води на тлу Италије. Америчким читаоцима открива како је Наполеон III побегао са бала на свом двору у страху од атентата, што су провладини медији покушали да сакрију, доказујући како се службена штампа користи за приватне циљеве. У тренуцима када је већина европске јавности уверена у мир, Маркс наговештава да ће избити рат, а по његовом окончању први запажа како су Французи више добили на бојном пољу, а Аустријанци чином потписивања Уговора о миру!²³ Маркс има одличне процене геополитичких дешавања,

22 У првом делу чланка Маркс илуструје како је Енглеска приморавала Индијце да опијум продају њеним монополистима, због чега је „трговина“ са два и по милиона долара 1816. за само две деценије увећана десет пута, да би 1856. године премашила 35 милиона долара (Маркс, Енгелс: *Дела*, том I5, стр. 446).

23 „Аустрија се одрекла само оног што јој је стварно одузето. Француска је издатком од око стотину милиона долара и животима око 50.000 својих синова платила контролу над Сардинијом, велику славу својих војника и глас заиста срећног и унеколико успешног

добар је познавалац војне стратегије и скривених економских игара, брижљив аналитичар берзанских кретања, па повезујући противречности и нелогичности у светској штампи ствара сопствену слику. Отуда ће (опет међу првима) уочити догађања око новог кинеског рата, па пратећи из Лондона ток операција америчку јавност упозорава на интересно заједништво енглеских и француских колонијалиста, којима не смета међусобна нетрепелљивост у Европи.

У сфери геополитике Маркс је своја размишљања о глобалним појавама и процесима најјасније износио пишући за њујоршке читаоце, али корене његових размишљања о глобализацији можемо запазити још у Манифесту комунистичке партије, када каже: „Власници капитала и бизниса код радника ће подстицати и стимулисати потребу да купују њихову скупу робу: станове, куће и технологију, обавезујући их при том да улазе у скупе хипотекарне кредите до нивоа неиздрживости – и на крају ти неплаћени дугови ће изазвати банкрот банака“. Бриљантна анализа тадашње капиталистичке економије свакако да помаже при разумевању узрока савремених глобалних криза, попут оне из 2008. када је светско тржиште новца и некретнина могло да се у потпуности уруши.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

За разлику од многих теоретичара индустријског капитализма из XIX века, Маркс је био истински револуционар, али пре свега, новинар који је својим чланцима, коментарима, есејима, извештајима, анализама и сличним жанровима постао познат широм света. Храбро разоткривајући карактеристике тадашњих режима указивао је на слабости политичких односа, залажући се да власт из руку аристократско-буржоаске олигархије пређе у руке пролетеријата. Највећи део његових радова написан је у славу радничке револуције коју је предвидео у Комунистичком манифесту и за коју је био сигуран да ће се десити. Истина, оне су се као печурке шириле светом после његове смрти можда не увек онде и онако како их је он замислио, али без обзира, дешавале су се у складу са његовим

генерала за свог цара. За цара је то много, али за Француску, која је поднела толике људске жртве и материјалне издатке то је мало; зато никога не изненађује што у Паризу влада незадовољство“ (Маркс, Енгелс: *Дела*, том I5, стр. 222).

визијама. До средине наредног века више од једне трећине светске популације живело је у режимима који су себе називали марксистичким или социјалистичким, искрено верујући да је то најбољи облик владавине.

Маркс је у својим делима мало говорио о масовним комуникацијама, вероватно желећи да тако скрене пажњу са себе и жанровских облика које је користио. Према његовим учењима владајућа класа, коју одређује њено власништво над средствима производње, контролише и власник је штампе у капиталистичким друштвима. Отуда медији оснажују капитализам, али да би се то прекинуло неопходно је континуирано промовисање критичких, радикалних опозиционих идеја! Његов бриљантан обрачун са заступницима цензуре и покушајима њеног законског утемељења представља тренутак преокрета у борбу за слободу комуницирања, критиковања и информисања, што је и данас постулат демократског уређења сваког друштва.

Многи неолиберални теоретичари би Маркса радо вратили у XIX век и оставили у кругу мислилаца које је време потрошило, али не би били у праву. Политичка акција усмерена на промену система и данас је тешко остварива без средстава масовне комуникације, али пошто се он никада теоретски није изјашњавао о томе други би радо присвојили његова размишљања. На пример, амерички професор Џин Шарп (Gene Sharp), оснивач *Института Алберт Ајнштајн* у Бостону, данас је један од највећих теоретичара стратегије ненасилног комуницирања. „Када уклоните институције које подржавају систем – систем мора да се сруши“, његова је кључна порука, али ако сте пажљиво читали овај рад много раније ове принципе користио је Карл Маркс „рођењем“ својих идеја у ондашњој штампи. Или, ако размотримо „пропагандни модел“ Ноама Чомског (Chomsky) и Едварда (Edward) Хермана, који су сматрали како медији функционишу као кључни механизам пропаганде у капиталистичким демократијама и да класни интерес има утицај „на више нивоа на интересе и изборе масовних медија”²⁴ можемо ли препознати редизајнирана Марксова учења? Мада њихова критика није укорењена у

24 Edward S. Herman and Noam Chomsky. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon, New York, 1988, p. 2.

марксизму, они као и немачки новинар и филозоф сматрају да се контрола унутар медијских организација поклапа са широм контролом у друштву како би се медији учинили „ефикасним и моћним идеолошким институцијама које врше пропагандну функцију у циљу подршке систему”. Сличан став изнео је и Едвард Бернејс (*Edward Bernays*), човек којег теоретичари комуницирања сматрају оцем ПР-а. Он тврди да је „производња, стварање пристанка” (*Engineering of Consent*) синоним за нужну уметност манипулисања људима, а да се до ње долази повезивањем идеја намењених грађанима са њиховим подсвесним жељама. На полицама библиотеке родоначелника спина налазиле су се књиге његовог ујака Сигмунда Фројда, али и Карла Маркса, што значи да их је овај уметник креирања *привида* користио у својој пракси.

Марксово новинарско ангажовање данас је актуелније него у времену настајања, јер већина теоријских поставки и даље може служити као узор професионалном, критички-одговорном, аналитичко-истраживачком писању. Он је зачетник идеје о депрофесионализацији и демократизацији новинарског позива, којег доживљава као суштински извор јавног мњења и покретача друштвених промена. Човек који се борио против цензуре и било каквих облика надзора залагао се да новинарство развија јавни дијалог, грађанску трибину на којој ће разменом информација грађанство само стварити оквир за демократско живљење, што је и императив савременог журнализма!

Литература

Бишкуп Ј., *Маркс као новинар*, НИРО „Школске новине“, Загреб и „Просветни преглед“, Београд, 1982.

Бјелица М. и Јевтовић З., *Историја новинарства*, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2006.

Вуксановић Д. (2008), Марксово наслеђе и медији, зборник са међународног научног скупа: *Маркс и наслеђе*, Удружење за филозофију и друштвену мисао, Бања Лука, 2008.

Маркс К. и Енгелс Ф., *Дела*, том I и II, Институт за међународни раднички покрет и Просвета, Београд, 1968.

Марк К., *Економско-филозофски рукописи*, Напријед, Загреб, 1961.

Шутовић М., Карл Маркс: „Аутономија социологије“ и парадокс глобализације, *Култура полиса*, Нови Сад/Београд, 2015.

Bodrijar Ž., *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad, 1991.

Gans H. J., *Democracy and the News*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2003.

Herman E. S. and Chomsky N., *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon, New York, 1988.

Marks K., *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Marks K., *Kraći rani spisi*, Dosije studio, Beograd, 2009.

Mering F., *Karl Marks - istorija njegovog života*, Kultura, Beograd, 1958.

Perry D. K., *Theory and Research in Mass Communication: Contexts and Consequences*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., New Jersey, 2002.

Tomić Z., *Odnosi s javnošću – teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2016.

Sharp G., *The Methods of Nonviolent Action - part two of: The Politics of Nonviolent Action*. Boston, MA: Porter Sargent, 1973.

Zoran Jevtovic

MARX'S VIEW OF JOURNALISM AND FREEDOM OF PRESS

Resume

The awareness that through press, ideas can be distributed faster and more efficiently than any form of interpersonal communication, has directed Marx's ideological commitment to propaganda techniques and methods of journalism from an early age, but the scientific public is still insufficiently speaking about it. Interpreting phenomena and relationships in the society of that time, he gradually created the identity of the working class, using media content for education and enlightenment of future members of the Left Wing. The programs of political actions were first mentioned on the pages of the Rhineland News, in which he profoundly criticized and unmasked the socio-economic poverty of the bourgeois elite, pointing to hidden mechanisms of exploitation of the proletariat. In order to overcome the internal crisis, capitalism produces external conflicts and wars, Marx noted, concluding that conservative and reactionary presses use censorship and false news to manipulate public opinion and capital. By laying the foundations of an engaging and revolutionary press, he constructed propaganda patterns, techniques and tools that are still used in political communication.

Keywords: left wing, print, Marx, propaganda, censorship, public.

*Ана Миловановић**

ЦЕРЕМИ КОРБИН КАО ПЕРФОРМЕР СОЦИЈАЛИЗМА 21. ВЕКА

Сажетак

Предмет рада је одређење узорног политичара у двадесет првом веку чија би политика могла да глобални корпоративни капитализам замени социјализмом као светским процесом. Рад се заснива на уверењу да је неопходно да се у данашња постполитичка друштва врати политика у изворном значењу те речи, односно политика која ће да служи добробити човека и људске заједнице. Полази од Аристотелове политичке филозофије по којој политичар мора да представља природан спој лепоте и доброте људске природе и испуњава свој основни задатак - да се брине о честитости и врлинама људи којима влада.

Уочивши феномен све масовније употребе уметности перформанса у јавном и политичком животу и тенденције савременог политичког перформанса да се врати својим коренима и изворишту, да интервенише и радикално мења не само поглед на ствари, већ и поредак у свету, рад политику одређује у контексту савремених теорија перформанса. Одређујући перформанс као социјалну уметност, упућује на његово преплитање са политиком. Указује да перформанси у политици и перформанси драмске уметности имају исто порекло и првобитно исту друштвену функцију, да претпостављају концепцију коприсутности и коегзистенције, односно искрену, непосредовану (директну) везу између перформера и публике,

* Учитељски факултет, Универзитет у Београду, ana.milovanovic@uf.bg.ac.rs.

а која је и императив сваке праве политике, као и да савремени перформанси већином реферирају на политичко идеално. У раду се долази до уверења да политичар, да би могао да изведе перформативне акције које остварују политику у њеном изворном значењу мора да буде изворни политичар, а то значи- политичар перформер. У раду се дефинише нова терминолошка одредница у науци о политици- политички перформер. Под појмом перформер подразумева извођача који никада не отелотворује туђа мишљења и осећања, никада се не претвара да је неко други. Позивајући се на савремене теорије глуме, истиче се да перформер радикално одступа од традиционалног поимања глумачке уметности. Примерни политичар социјализма у двадесет првом веку, мора да буде политичар перформер, а не политичар глумац. На основу анализе његове политичке каријере, као савремени политичар који у највећој мери поседује перформативне потенцијале, односно који је прави перформер одабран је Цереми Корбин, председник британске Лабуристичке партије. Компаративно анализирајући перформативност уметника перформера и политичара, рад показује да се у политичком деловању Церемија Корбина перформативност успешно остварује и као полиморфна и полисемична. Успешно је заступљена и у најтранспарентнијем, извођачком и спектакуларном облику Корбиновог деловања, као и у изузетности садржаја његове политике - социјалистичкој визији која представља потпун прекид са постполитиком Нових лабуриста и прекретницу за неолиберализам који више не може себе да представља као економско политички систем који се подразумева. Као узорног перформера социјализма Церемија Корбина препоручују моралне одлике које га разликују од свих осталих савремених политичара. Он је идеалиста, поштен, поуздан, доследан, родољубив, искрен, аутентичан, независан, самоникао, храбар, правдољубив, непристрастан, скроман. Он није: сујетан, охол, самољубив, осветољубив, извештачен, похлепан, грамзив, поткупљив. Закључује се да је узорни политичар социјализма у двадесет првом веку, односно политичар који учествује у лепоти и доброты и красе га поштење, савршенство и

племенитост и који се одређује као политичар перформер, Цереми Корбин.

Кључне речи: узоран политичар, политички перформанс, уметнички перформанс, политичар перформер, социјализам, политичар глумац, теорија перформанса, теорије глуме, перформативност, Цереми Корбин.

1. УВОД

Актуелно распадање капиталистичког друштвеног поретка у свету више није могуће приказивати (чак ни његовим, вишевековно усавршаваним и свим ресурсима опремљеним, пропагандним средствима) као само још једну кризу капитализма, која је, по његовим теоријама, не само карактеристична већ и неопходна за његов даљи развој. Социјализам се у двадесет првом веку намеће као једино решење не само за напредак појединих друштвених заједница, већ и за опстанак људске врсте. Зато је неопходно да социјализам, у свом изворном облику, постане светски процес. Појам „светски процес социјализма“ одређује се као „синтетичка категорија којом се настоји изразити и обухватити: а) разноликост, ширина, мноштво, богатство и целина елемената и тенденција социјализма у савременом свету, и б) међусобна повезаност и унутрашња дијалектика доприноса и остварења што означавају процес револуционарних друштвених преображаја савременог света.“¹ То не подразумева позивање а још мање враћање на било коју од еманација социјализма у двадесетом веку, већ враћање на изворе његове непоновљивости и политичке изузетности. Међутим, повратак било којој првобитној, непатвореној политици немогућ је пошто се данас налазимо у постполитичком друштву (а не у постдемократском друштву, као што тврди Шантал Муф).² Како се савремена политика од своје првобитне сврхе потпуно отуђила, неопходно је дубинско,

1 Branko Pribičević, *Socijalizam svetski proces*, Partizanska knjiga, OOUR Monos, Ljubljana, Beograd, 1979, str. 126.

2 Chantal Mouffe, „Populism’s new frontier“, *Red Paper*, Socialist Newspaper, London, no. 221, 2018, p. 26

свеобухватно преуређење свих владајућих политика данас и у свету. Политика у двадесет првом веку мора да се врати својим изворима, својој суштини и сврси настанка и постојања – да служи добробити човека и људске заједнице.

У теоријском смислу, враћање изворима подразумева повратак на основе сваке науке о политици- старогрчко поимање политике и политичара. По Аристотелу, очигледно је „како умијеће господарења више настоји око људи неголи око прибаве неживих ствари, и више се брине о њиховој крепости неголи о врсноћи имовине, коју називамо богатством“.³ Ако је основни задатак политичара да се брине о честитости и врлинама људи којима влада, логично је да он треба да има савршену природну честитост. Онај који влада мора суделовати у „лепоти и доброти“ (ова синтагма означава и поштење, савршенство и племенитост). Враћање изворном одређењу политичара као „природном споју лепоте и добротe људске природе“,⁴ представља не само повратак поверења у политику као хуману делатност која се врши само за добробит друштва, већ и у саму људску природу, њену изворну доброту.

2. ОДРЕЂЕЊЕ ПОЛИТИКЕ У КОНТЕКСТУ ТЕОРИЈА ПЕРФОРМАНСА

У практичном смислу, враћање изворима политике подразумева повратак у њену још удаљенију историју, на саме почетке човековог бивствовања и првобитних људских заједница, на њена прва извођења (перформансе)⁵ која имају магијско-ритуални карактер. Првобитни политички перформанси имали су исто порекло као и први драмски перформанси. „Театар као репродуктивна уметност и савремени перформанс као израз унутрашњег бића самог извођача, потичу од магијских и религијских ритуала праисторијских друштвених заједница.“⁶

3 Aristotel, *Politika*, Sveučilišna naklada "Liber", Zagreb, 1988, str. 25.

4 Исто, стр. 26.

5 Уместо термина *извођење* користиће се термин *перформанс* општеприхваћен у савременој теорији уметности и театрологији

6 Андреј Тишма, „Духовно зрачење перформера“, у зборнику: *Стратегија новог театра*, приредио Симон Грабовац, Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 1998, стр. 131.

У својим почецима перформанси у политици и перформанси драмске уметности обављали су исту друштвену функцију: да људе врате суштинским и елементарним стварима, а човечанство природној духовности. Јер „перформанс је управо такав облик ауторског испољавања, који духовност појединца, како уметника, тако и конзумента, ставља у први план, омогућавајући нову велику синтезу духовности и свакодневице, враћајући човека његовој суштини.“⁷ Преплићу се и особине и намере изворне политике и перформанса чија је функција да „што снажније делује на људски сензибилитет; то је слободна игра инстинката, то је славље за које је позориште изгубило смисао, то је истовремено и инструмент сталног друштвеног кретања.“⁸

Одређења савременог перформанса у великој већини реферирају на политичко идеално, на оно што би политика сама по себи морала да буде. У Меријам-Вебстеровом речнику, *перформанс* се одређује као „извршење једне радње, завршавање једног задатка или као начин на који нешто функционише и врши се.“⁹ Општа дефиниција перформанса Марине Абрамовић обухвата и карактеристике перформанса у политици каква би, по својој изворној природи, морала да буде. Она посредно указује на идеалистички конципирану идеју о неопходности искрене, непосредоване (директне) везе између политичара и народа, као императива сваке праве политике. Јер: „Одлучујући аспект перформанса је непосредан однос са публиком, пренос енергије између публице и перформера. Шта је то перформанс? Нека врста физичке и менталне конструкције којом се уметник поставља насупрот публице (...) Перформанс је директан пренос енергије.“¹⁰ Многе друге теорије перформанса заступају сличне ставове. За Ж. Ж. Лебела перформанс је средство изражавања без икаквог посредника.¹¹ Андрије и Боч сматрају да перформанс „по дефиницији, претпоставља концепцију коприсутности и коегзистенције.“¹²

7 Исто, стр. 134.

8 Миљана Миоџиновић, *Surovo pozorište*, Prosveta, Beograd, 1976, str. 368.

9 Jens Hoffman, Joan Jonas, *Perform*, Thames & Hudson, London, 2005, p. 11.

10 Marko de Marinis, „Glumac je mrtav, žive li glumci!“, *Teatron*, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, proleće/leto 2012, str. 17.

11 Миљана Миоџиновић, *Surovo pozorište*, Prosveta, Beograd, 1976, str. 365.

12 Бернар Андрије, Жил Боч, *Речник тела*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 338.

Одређење перформанса као „социјалне уметности“, исто тако, указује на његово преплитање са политиком.¹³

Савремена теоријска промишљања политичког перформанса, и актуелних тенденција уметничког перформанса са политичким темама и уметничког перформанса у политици, показују један заједнички именитељ: уочавање феномена све масовније употребе уметности перформанса у јавном и политичком животу. „Управо у области перформанса најбоље се испољавају запажени трендови светске уметности да политичке контроверзе мигрирају у уметност, а најрадикалнији естетски поступци одлазе у политику. Политика је померила уметност перформанса са маргина историје уметности у сам центар ширег политичког дискурса.“¹⁴ Данас се „перформанс са својом политизацијом враћа својим коренима и изворишту, да жели да интервенише и радикално мења не само поглед на ствари, већ и поредак у свету.“¹⁵

3. ОДРЕЂЕЊЕ ПОЛИТИЧАРА ПЕРФОРМЕРА

Када се у политици, каже *перформанс*, мисли се на акције неког посебног политичара, или посебне партије, или једноставно, на ефективност извесне политичке идеје.¹⁶ Може се закључити да политичар, да би могао да изведе перформативне акције које остварују политику у њеном изворном значењу (значи: социјалистичку), мора да буде изворни политичар, а то значи-перформер.

За социјалистичког политичара разлог за извођење политичких перформанса није само њихова општа делотворност у савременом политичком животу. Као „једна од најрадикалнијих уметничких форми, перформанс, инсистирајући на непосредности и аутентичности акције и реакције и интеракције, показао се као изузетно ефикасно маркетиншко оруђе нових политичара.“¹⁷ Правог социјалисту

13 Миљана Миоџиновић, *Surovo pozorište*, Prosveta, Beograd, 1976, стр. 367.

14 Ана Миловановић, „Политички перформанс у уметности и обрнуто“, *ЛУДУС*, УДУС, Београд, бр. 177-178, 2011, стр. 4.

15 Исто, стр. 4.

16 Jens Hoffman, Joan Jonas, *Perform*, Thames & Hudson, London, 2005, p. 12.

17 Ана Миловановић, „Политички перформанс у уметности и обрнуто“, *ЛУДУС*, УДУС, Београд, бр. 177-178, 2011, стр. 4.

данас могу да занимају само могућности извођења перформанса са радикалном политичком садржином. „Посебну привлачност за политичаре има онај анархистичко ивични профил перформанса, који је настао из стварне потребе за конкретном политичком акцијом и оперишући изван владајуће структуре размене и трампе, у својим коренима представља опозицију и критику сваком систему.“¹⁸

Приликом дефинисања нове термилошке одреднице у науци о политици - *политички перформер*, услед њене сложености, полази се од негативног одређења. За разлику од свих осталих извођача политичких чиновца, који се могу одредити као глумци у најширем значењу тог појма, диференцијална карактеристика *политичара перформера* јесте чињеница да он никада није глумац. За даљи развитак ове теорије, неопходно је и веома важно разликовати појам *перформер* од традиционалног појма *глумац*. Појам *перформер* подразумева извођача који никада не отелотворује туђа мишљења и осећања, никада се не претвара да је неко други. Напротив: он је оно што мисли и осећа сам, онај побуњени извођач, првобитни глумац који се враћа правој људској природи. Или онај идеални глумац коме тежи Едвард Гордон Крег: „Док год буде свијета, човјекова ће се природа борити за слободу и противити робовању или преобразби у инструмент којим се изражавају туђе мисли.“¹⁹

Као радикални уметник, перформер одступа од традиционалног поимања глумачке уметности и зато сваки покушај његовог дефинисања у пољу театрологије, као референтну тачку може да има само савремене теорије глуме. „Померање уметности глуме од сценске репрезентације фикције ка „чистом“ присуству и артикулисаној енергетској размени с гледаоцима једна је од општих тенденција у савременом, уметнички радикалном позоришту.“²⁰ То је разлог што у „типологији глумачких функција (глумац-фигура, глумац-инструмент, витуелни глумац, глумац мешанац,

18 Исто, стр. 4.

19 Edward Gordon Craig, *O umjetnosti kazališta*, Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreba, Zagreb, 1980, str. 54.

20 „Uvodnik“, *Teatron*, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, proleće/leto 2012, str. 5.

перформер...)²¹ Марка Де Мариниса, перформер заузима значајно место. Термин *перформер* Де Маринис одређује у традицији Јиржија Гротовског „као експоненцијално увећање функције ‘аутор-стваралац’ коју испуњава глумац, функције која се може наћи у изворној суштини перформера као ‘човека од акције’“.²²

Де Маринис тврди да, иако се „у свакој позоришној представи као конститутивни елемент може учити димензија самореферентног представљања, самоозначавајуће материјалности, другим речима упућивања на себе, а не упућивања на ‘друго у односу на себе’, продукција (чула, реалности), а не репродукција“, постоје врсте представа у којима је ова димензија присуства-самореферентности, а коју назива *перформативном*, много јача и важнија него у другим.²³ Управо ова димензија је најзаступљенија у перформативним представама политичара перформера. Политичар је у њима, као и перформер по Еуђениу Барби, „човек у ситуацији организоване репрезентације“.²⁴ За разлику од глумца „Перформер се пред публиком отвара... спонтано, а самим тим искрено и сугестивно.“²⁵ Он организовањем „реалне ситуације, у њу увлачи гледаоца, а своје менталне процесе путем резонанције преноси на конзумента“.²⁶ На тај начин перформер постиже оно јединство које је неопходно и за сваку успешну политику: „Кроз процес одвијања перформанса, где се користе разна средства комуникације, од речи, звука, покрета, до техничких помагала, долази до својеврсног духовног јединства перформера и гледаоца!“²⁷ Ако се постави питање у којој су мери политички перформанси уметничке природе, може се одговорити: „у оној мери у којој је свако стварање које прелази оквире најпрактичнијих форми стварања уметничко.“²⁸

21 Исто, стр. 5.

22 Marko de Marinis, „Glumac je mrtav, živeći glumci!“, *Teatron*, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, proleće/leto 2012, str. 16.

23 Исто, стр. 10.

24 Исто, стр. 16.

25 Андреј Тишма, „Духовно зрачење перформера“, у зборнику *Стратегија новог театра*, приредио: Симон Грабовац, Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 1998, стр. 132.

26 Исто, стр. 134.

27 Исто, стр. 135.

28 Mirjana Miočinović, *Surovo pozorište*, Prosveta, Beograd, 1976, str. 364.

4. ФОРМАЛНЕ ОДЛИКЕ ОЛИТИЧКИХ ПЕРФОРМАНСА ЦЕРЕМИЈА КОРБИНА

Примерни политичар социјализма у 21. веку, односно политичар који учествује у „лепоти и доброти“ и кресе га поштење, савршенство и племенитост, може да се одреди као перформер. Поставља се питање који савремени политичар у највећој мери поседује перформативне потенцијале, односно ко је прави перформер? Јединствени одговор, као што је и његова политичка каријера, био би- Цереми Корбин, председник британске Лабуристичке партије.

Јединствен, чак се може рећи и спектакуларан, био је и долазак Церемија Корбина на чело Лабуриста 2015. године. После три деценије, током којих је био посланик из „задње клупе“, серијски побуњеник кога су медији потпуно игнорисали, нашао се на изборном листићу за лидера странке само зато што су неки посланици „хтели да „прошире дебату“ и предложили „чак и Корбина“.²⁹

У политичком деловању Церемија Корбина перформативност се остварује полиморфно и полисемично. У најтранспарентнијем извођачком и спектакуларном облику, који је неопходан како за уметнике перформере тако и за политичаре перформере, перформативност је успешно заступљена код Корбина. На пример, када је извео снажан перформанс у Лабораторији пењања у Лидсу, пењући се тридесет стопа по зиду,³⁰ он је показао ону исту врсту физичке спретности и неустрашивости која карактерише највеће уметнике перформере. „Перформер себе доводи у крајње реалну ситуацију, неретко се свесно стављајући и у стање физичке и менталне угрожености, да би ефекат контакта са публиком и утицаја на њу био што снажнији.“³¹

Иако се са својом „публиком“ налази на класичним местима сусрета политичара и бирача- на митинзима, његов присан контакт са њом ниуколико се не може одредити

29 Emily Ashton, „Hearing ‘Jez we can’ proves Corbyn is now a hero to the young“, *Evening Standard*, London, 12. 8. 2015. p. 9.

30 „Don’t tell my wife... Corbyn’s shinny follows PM’s shimmy“, *Metro*, 5.10.2018, p. 12.

31 Андреј Тишма „Духовно зрачење перформера“, у зборнику: *Стратегија новог театра* (приредио: Симон Грабовач), Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 1998, стр. 134.

као класичан. „Церемони обилази своју земљу говорећи са сународницима на 38 митинга. На једном, 15. августа у парку у његовој изборној једници Ислингтону, и лично сам се уверила да је британски народ најзад дочекао поштеног и искреног политичара. Пријатна атмосфера искрене љубави према свом пастиру, а не култа вође, оно је што се најкраће може рећи за тај скуп. Његов говор са црвених ватрогасних кола (друга и нема јер га финасирају синдикати и донације симпатизера, најчешће по 5 фунти) био је изненађујуће људски. Без лажних обећања и подмићивања (“Нећу вам дати бесплатан сладолед, јер тако нешто не постоји.”) И посвећен заиста свима.”³² Новинар „Гардијана“, Гари Јанг, истиче да праву идеју о обожавању које Корбин инспирише можете да добијете само ако га видите у кампањи, и да он, чак и после „поновљеног“ говора, увек добије стајаће овације.³³ При томе треба нагласити да Корбин није негативно *харизматичан*, односно да осећања љубави које Корбин изазива код својих присталица, не припадају оној врсти ирационалних и екстазичних емоција у којима заслепљене масе, као у трансу, следе своје диктаторе. Суштинска одлика Корбиновог феномена је да је он партиципативан. Публика његовог перформанса је права публика перформанса која увек постаје „део реалног збивања, саучесник, ментални реагенс догађаја у реалном тренутку, и скуп реалних личности“.³⁴ Људи који су долазили на Корбинове митинге осећали су да су они правили један покрет, да су стварали нешто ново у политици.³⁵

Корбинов приступ политици је крајње радикалан. Пошто радикалне политике могу добити снагу и инспирацију од културних форми (на пример, фестивала) и других манифестација које промовишу осећање колективне радости, прокорбиновскоскандирање слично фудбалским песмама,³⁶ грим музика и многобројне визуелне публикације, уметнички радови, поезија, песме и перформанси инспирисани

32 Ана Миловановић, „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, 28. 9. 2016, стр. 14-15.

33 Controversy of the week, „A brusing electon“, *The Week*, 24.9. 2016, p. 4.

34 Andrej Tišma, „Duhovno zračenje performerа“, u zborniku: *Strategija novog teatra* (priredio: Simon Grabovac), Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 1998, str. 132.

35 Erica Smith, “Review of Alex Nunn’s ‘The Candidate: Jeremy Corbyn’s Improbable Path to Power’”, *Peace News*, London, no. 2620-2621, 2018, p. 21.

36 Jeremy Gilbert, „Acid Corbynism“, *Red Paper*, Socialist Newspaper, London, no. 216, 2017, p. 21. ³⁷ „

Корбиновом личношћу, иако нови за британску политичку сцену, не представљају изненађење.³⁷

Тек са појавом Корбина као кандидата за лидера Лабуриста, млади у УК су се први пут масовно заинтересовали за гласање. Студенткињи Варвик универзитета колеге су препоручиле: „Придружи се лабуристима, зато што је та особа задивљујућа“³⁸ Корбин је постао „апсолутни момак“, атрактиван за хиљаде младих активиста у Лондону.³⁹ Студија Лондонске школе економије утврдила је да се, у изборним јединицама које је Корбин лично посетио, број гласава за лабуристе увећао за 18 процената. Стив Ховел сматра да употреба емотивних „наративних кодова“ у највећој мери објашњава трансформациону понуду лабуриста нацији, као и да је кључна за победу. Непатворена емоционалност којом Цереми плени „публику“, представља његову највећу перформативну способност и јединствено политичко „оружје“.⁴⁰

У чистом позоришном облику, Корбин је своје перформативно умеће одлично показао читајући последњу строфу песме „Маска анархије“ Перси Биш Шелија, пред 120.000 људи на Глестонбри фестивалу 2017. године. Последњи стих ове песме, “Ye are many, they are few”, који је изабрао за слоган свог „Манифеста“ из 2017. године, има вишестуко и богато значење. Потпуно у Шелијевском бунтовничком духу и у складу са енглеском револуционарном традицијом, оно указује на Корбиново дубоко уверење да промена, која је неопходна енглеском друштву, и остварење социјализма не могу да потекну од мањине, нити са врха друштвене хијерархије, већ само од већине и то колективним напорима и деловањем и политичара и народа.⁴¹

Медијски наступ Корбина је ретко култисан: он не користи никакав претеран језик тела, гестова, потпуно је природан и у живим наступима и на екрану. Потпуно је

37 „Corbyn’s a riot among creatives“, *Evening Standard*, 13.5.2015, p. 19.

38 Emily Ashton, „Hearing ‘Jez we can’ proves Corbyn is now a hero to the young“, *Evening Standard*, London, 12. 8. 2015. p. 9.

39 George Eaton, „People’s republic of London“, *New Statesman*, 27.4.-3.5. 2018, pp. 28-33.

40 Ian Sinclair, „Review of Steve Howell“, „Game Changer: Eight Weeks That Transformed British Politics“, *Peace News*, London, no. 2620-2621, 2018, p. 21

41 Ken Loach, „Preface“, in: *For the Many, Preparing Labour for* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017, p. VIII

прибран и када трпи најнеправедније нападе, као на пример када му је у телевизијској емисији оспоравано законско право да учествује у ванредним, од блериста организованим, изборима за председника Партије: „На којима, како је водитељ ББЦија убеђивао гледаоце све уносећи се и рукама Церемију у лице, Корбин, наравно, уопште нема права ни да се кандидује! Церемијев одговор, потпуно смирен и без икакве љутње, да је по статуту он аутоматски један од кандидата, најбољи је пример културе говора који је икада виђен од једног политичара.“⁴²

Чисто формални вид Корбинових перформанса није претерано перформативан, сведен је на најмању меру која је неопходна за свако појављивање на сцени живота, а не на позорници. Корбиново понашање у јавности представља антитезу стилу славних *икс фактор* приступа који су данас толико чести у политичким анализама у медијима. Политички аналитичар Пол Донован му даје за право што уопште није заинтересован за детињасто пренемагање својих колега који мисле да способност вођења земље зависи од познавања света славних „од *а до ш*“.⁴³

5. СОЦИЈАЛИСТИЧКИ САДРЖАЈИ ПОЛИТИЧКИХ ПЕРФОРМАНСА ЦЕРЕМИЈА КОРБИНА

Поред формалних карактеристика перформативног умећа, За успех и делотворност политичког перформанса сваког политичара неопходна је и изузетност садржаја. Корбинови перформанси показали су се крајње делотворним не само због његове истински хумане политичке визије, већ и јасне, аутентичне поруке. Бирачи су топло прихватили његову борбу против сиромаштва и постао је адвокат осиромашених. Људи једноставно хрле ка њему да би поново били уверени да језик јавног власништва, редистрибуције, бриге и подршке, није избрисан из јавне сфере.“⁴⁴ Посвећен стварним потребама и проблемима људи, Цереми говори

42 Ана Миловановић, „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, Београд, 28. 9. 2016, стр. 14-15.

43 Paul Donovan, “The medium is the message, comrades”, *Morning Star*, 14.6.2016, p. 9.

44 Controversy of the week, „A brusing electon“, *The Week*, 24.9. 2016, p. 4.

ствари које су здраворазумске, које се тичу свих, а не само оних привилегованих један посто. Људи су жудели за таквим политичарем.⁴⁵

Кључно је било и то што је Корбинова јасна, аутентична порука, заиста радикално другачија од свега понуђеног бирачима у УК - *социјалистичка*. Први пут у својој стогодишњој историји, Лабуристичка партија има радикалног социјалисту за лидера.⁴⁶ Корбинов „Манифест“ је нада за стварне левичаре, сматра Кен Лоуч.⁴⁷ Као његове највеће вредности Лоуч наводи: у програм странке је враћено друштвено власништво, Национални здравствени сервис ће раскинути све претходне уговоре са приватним фирмама, а инострана политика биће вођена вредностима мира, општег права и међународним законима.⁴⁸ Лабуристичка партија Корбина није више партија Блера јер код њега постоји јасна намера да се прекине са постполитиком Нових лабуриста, закључује Шантал Муф.⁴⁹ Избори 2017 у УК, на којима је Корбин добио више гласова од осталих лидера Лабуристичке партије, представљају прекретницу за неолиберализам који више не може себе да представља као економско политички систем који се подразумева.⁵⁰

6. МОРАЛНЕ ОДЛИКЕ ЦЕРЕМИЈА КОРБИНА КАО УЗОРНОГ ПЕРФОРМЕРА СОЦИЈАЛИЗМА

Које особине поседује Цереми Корбин као узоран перформер социјализма 21. века, односно какав би морао да буде сваки политичар који жели да оствари социјализам?

45 Emily Ashton, „Hearing ‘Jez we can’ proves Corbyn is now a hero to the young“, *Evening Standard*, London, 12. 8. 2015.

46 Glyn Fors, “Comrade Corby”, *Tribune*, 5.8.2016, p. 19.

47 Ken Loach, “Preface”, in: *For the Many, Preparing Labour for Power* (ed. Mike Phipps), (I-VIII), OR Books, New York and London, 2017, p. VII

48 Ken Loach, “Preface”, in: *For the Many, Preparing Labour for* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017, p. VIII

49 Chantal Mouffe, „Populism’s new frontier“, *Red Paper*, Socialist Newspaper, London, no. 221, 2018, p. 29.

50 Mike Phipps, “Introduction”, in: *For the Many, Preparing Labour for Power* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017, p. 7.

Идеалиста. Иако је изражено у негативном значењу, ову особину потврђује искрено мишљење о Корбину „лорда Севила ‘Он је типичан романтични идиот! Бескористан!’“⁵¹

Поштен. „Пошто у перформансу заступа самога себе, извођач се налази на перманентном моралном испиту и провери моћи утицаја и комуникативности, као у реалном животу.“⁵² Зато је поштење особина која се захтева од политичара перформера. Корбиново поштење сликовито описује Палома Фејт: „Он је најбоље што имамо, зато што је прави левичар, а не неко ко се претвара да је то. Нисам видела политичара толико поштеног као Корбин. Поставиш му питање и он стварно одговори на њега, говорећи реалистично шта он може, а шта не да уради. Колико пута се десило да један лидер уради то?“⁵³ „Цереми Корбин је коначно дао Лабуристичкој партији неку врсту моралног компаса“, признали су му и читаоци антисоцијалистичке штампе.⁵⁴

Поуздан. За тридесет четири године колико је посланик, показао је посвећеност, непоколебљивост, поузданост и склоност да оствари своја уверења. Неочекивано (од стране стручњака) велики број гласова који је добио на изборима 2017. године, може да захвали не само квалитету „Манифеста“, већ и чињеници да су бирачи били сигурни да ће га применити у потпуности када дође на власт.⁵⁵

Доследан. У својој вери у социјалистичке, пацифистичке, антимонархистичке и антифашистичке идеале из младости од којих није одступио током своје целокупне политичке активности.⁵⁶ Сливит је пример да ни кад је по протоколу морао, као председник опозиције, да коленичи пред краљицом, није на то пристао.⁵⁷

51 Ана Миловановић, „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, Београд, 28. 9. 2016, стр. 14-15.

52 Andrej Tišma, „Duhovno zračenje performerа“, u zborniku: *Strategija novog teatra* (priredio: Simon Grabovac), Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 1998, str. 132.

53 Richard Godwin, „Interview with Paloma Faith“, *Evening Standard*, London, 5.1.2015, p. 21.

54 „Metro Talk ‘Good ideas but too much of a dreamer’“, *Metro*, 1.10.2015, p.23.

55 Mike Phipps, „Introduction“, in: *For the Many, Preparing Labour for Power* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017, p. 17.

56 Исто, стр. 17.

57 Joe Mirphy, „‘Busy’ Corbyn avoids kneeling before Queen“, *Evening Standard*, 8. 5. 2015, p. 6.

Искрен. Перформер је, по дефиницији, искрен јер „илузија, коју театар гледаоцу пружа о времену и месту догађања овде не постоји, па дакле, ни илузија о личности извођача и сопственој личности.“⁵⁸ По Денијелу Редклифу „Искреност је оно што плени код њега.“ Тиме је Корбин дубоко укореењен у политичкој култури Енглеске у чијем развоју искреност заузима изузетно значајно место још од прве половине шеснаестог века.⁵⁹ Шекспир ову реч користи у значењу „одсуство притворности, или дволичења, или претварања“ када за Полонија каже: „Искреност је схватио као суштинско стање врлине.“⁶⁰ Искреност, као карактерна црта којом су се Енглези највише поносили, и која је била резултат „непробојности енглеског друштва, чврстина састава, густа, несумњива *присутност* која је својим припадницима наметала својеврсну основну искреност“, перформативна је по себи.⁶¹ За разлику од других политичара, Корбин искрено мисли оно што каже и искрен је кад каже да воли да среће људе⁶² (искрено саосећање са жртвама Гренфел пожара потврдила је једна од њих изјавивши да је то осетила и да није био дошао да се само слика као сви остали). Корбин најискреније верује да је његова мисија „редистрибуција богатства, могућности и моћи, од неколицине свима!“

Родољубив. Истински, јер је за национализацију: железница, пошта, грађевинарства, електро и водопривреде, као и осталих енергетских система. Под његовим вођством Лабуристичка партија на власти ће највећи део уговора склопити са британским предузећима и користиће државне снаге да у потпуности подржи производњу после Брежита. Неће дозволити „ноћну мору“ да се јавни сервиси УК продају мултинационалним компанијама, као ни да се земља задужи код Трампа и да увози хлорисане пилиће.⁶³

58 Andrej Tišma, „Duhovno zračenje performerа“, u zborniku: *Strategija novog teatra* (priredio: Simon Grabovac), Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 1998, str. 132.

59 Lajonel Triling, *Iskrenost i autentičnost*, Nolit, Beograd, 1990, str. 40.

60 Lajonel Triling, *Iskrenost i autentičnost*, Nolit, Beograd, 1990, str. 16-17.

61 Исто, стр. 150.

62 Mike Phipps, „Introduction“, in: *For the Many, Preparing Labour for Power* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017, p. 17.

63 „Labour will buy British to boost manufacturing in UK“, *Metro*, 25.7.2018, p. 6.

Аутентичан. Потпуно, јер код њега нема ни снобизма ни вулгарности које су „назнаке умањене аутентичности“.⁶⁴ Корбин не само да верује да је новац „начело неаутентичности у људском бивствовању“⁶⁵ и да „Истинско човеково савршенство не почива у ономе што човек има, већ у ономе што човек јесте“,⁶⁶ већ у складу са тим веровањима аутентично и ради и живи. Зато је наишао на велико одобравање код Енглеца који (како Емерсон истиче у „Карактерним цртама Енглеца“) „ће вам дозволити да прекршите сва правила ако то чините природно и са жаром.“⁶⁷

Независан. Самоникао. Не само да нема никакве „службе“, ни стране ни домаће, која га је креирала, већ га, као аутохтоног политичара и социјалисту (значи: најопаснијег), домаћа МИ5 будно посматра још од почетка седамдесетих. Значи да је и по томе непатворени перформер који, по Ричарду Шекнеру, као „извођач није стављен у службу било каквог предмета, већ да самим својим извођењем постаје „субјекат и објекат“ спектакла.“⁶⁸ Он не зависи чак ни од својих саветника: и највећи противници међу новинарима морали су да му одају признање зато што не ради, као остали политичари, оно што су му његови саветници рекли да треба да ради „јер је то модерно“.⁶⁹

Храбар. Изузетно, и то не само због подршке Палестини, због које му је живот био угрожен (ухваћени нападач на Муслимане признао је полицији да је прво планирао да убије Корбина на пропалестинском маршу).⁷⁰ И не само зато што се усудио да не осуди Венецуелу, да каже да су интервенције УК у страним земљама повећале тероризам, да гласа против нуклеарног наоружања у свету и УК, да се супротстави својој Партији и протестује против агресије и бомбардовања Југославије, Сирије и рата у Ираку. Нити зато што има смелости да се супротстави свим медијима, лабуристичким посланицима,

64 Lajonel Triling, *Iskrenost i autentičnost*, Nolit, Beograd, 1990, str. 152.

65 Исто, стр. 163.

66 Исто, стр. 165.

67 Исто, стр. 165.

68 Mirjana Miočinović, *Surovo pozorište*, Prosveta, Beograd, 1976, str. 359.

69 Rosamund Urwin, „What kind of man wears socks in bed?“, *Evening Standard*, 5. 1. 2018. p. 27.

70 James Mills, „Killing Corbyn and Khan like Lotto Win“, *Sun*, 31.1.2018, p. 8.

као и безбројним тешким непријатељским притисцима.⁷¹ Корбинова храброст је изузетно велика првенствено јер се усудио да буде отворени заговорник социјализма „Корбинове изричите изјаве да ће вратити 4. одредбу лабуристичке партије, односно обавезу друштвеног власништва над средствима за производњу (која је била укинута за време Блерове владавине) и „Не волим што смо у НАТО-у“, биле су неопозиви знак за одстрел осведоченог бунтовника.“⁷² Његов непоколебљиви спољнополитички став да: „Никада британска војска без дозволе УН неће бити ангажована у иностранству“ донела му је још теже дисквалификације. Лабуриста Теркан је, на ББЦ-ју, рекао да је Корбинова ратна доктрина „издаја онога што Британију чини великом“.⁷³ Иако је правдољубива и сасвим оправдана, Корбинова идеја да би Ентони Блер морао да буде оптужен као ратни злочинац спада у домен најхрабријих изјава.⁷⁴ Јер од тог тренутка почели су, и трају и данас, беспштедни напади на њега од стране Блера који покушава да га по сваку цену (чак и спречавања Лабуриста да дођу на власт) заустави да постане премијер УК: „Наравно, најнемилосрднији нападач био је бивши премијер Ентони Блер због чије погубне владавине је Корбин и добио толике присталице. Као и увек, а ми то нажалост знамо на сопственој кожи, Блер је предњачио у лажним, екстремним оптужбама: „Корбин може да убије лабуристичку партију!“; „Ако је ваше срце за Корбина, треба да извршите трансплантацију!“⁷⁵

Правдољубив и непристрастан, закључује се из његових претходних ставова.

Скрман. Никада није ставио личну промоцију испред својих принципа.⁷⁶ Чак се правда за свој велики успех: „Слушајте, ја сам једна сасвим нормална особа, живим у

71 Mike Phipps, "Introduction", in: *For the Many, Preparing Labour for Power* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017, p. 18.

72 Ана Миловановић, „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, 28. 9. 2016, стр. 14.

73 Charlie Kimber, *Jeremy Corbyn, Labour and the fight for socialism*, Socialist Worker Party, London, 2017, p. 42.

74 John Mc Ternan, „Interview with Corbyn“, *Evening Standard*, 30. 6. 2016, p. 31.

75 Ана Миловановић, „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, Београд, 28. 9. 2016, стр. 14-15.

76 Mike Phipps, „Introduction“, in: *For the Many, Preparing Labour for Power* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017, p. 17.

северном Лондону, трудим се да радим најбоље што могу за мој крај и покушавам да прогурам озбиљна партијска питања.⁷⁷ На примедбе новинара да је постао *секс симбол*, искрено каже: „То је дубоко мучно. Мислим да је то у ствари шала.“⁷⁸ Један од новинара који га је интервјуисао, Дилан Џонс, говори о фасцинантној контрадикцији код Корбина који има способност да изведе перформанс пред публиком која га доживљава као рок звезду, а кад га сретнете у јавности, он је тако благ, скроман.⁷⁹

Џеремија Корбина цене и обожавају и због онога што, за разлику од готово свих других политичара, није.

Није: сујетан, охол, самољубив. Свакога је спреман да пажљиво саслуша, и ако је у општем интересу, и да послуша. Кад га је упознала, универзитетска професорка која му је послала неке сугестије поштом, уверила се да их је не само размотрио, већ и уважио. „Ми можемо, само заједно можемо“ нису само његове речи, већ подстицај да са бирачима оствари перформативни идеал „колективног спонтаног стваеања, у којем оно што с ествара и онај ко ствара постају једно те исто.“⁸⁰

Није осветољубив: Овену Смиту, који је био немилосрдан према њему у борби за лидера Лабуриста 2016. године, дао је веома важан положај. „Корбинов је говорио само о политици, никога није лично нападао - тако освежавајуће. Можда ће то увести нови политички стил у Британији?“⁸¹ После свих, често дегутантних, увреда од многобројних противника, он „и даље о свима лепо, па и о Камерону (једино што није могао да не каже нелепу истину о Блеру да је ратни злочинац)“.⁸²

Није извештачен. Као и сваки прави перформер, увек је природан и никада не глуми. Колега Нил Кинок одређује га као „пријатног човека без афектације“.⁸³

Није похлепан, ни грамзив, значи није поткупљив. Корбин,

77 Pippa Crerar, „Corbynomania? It’s a bit odd really... I’m just a very normal person“, *Evening Standard*, London, 5. 8. 2015. p. 9.

78 Исто, стр. 8.

79 Rosamund Urwin, „What kind of man wears socks in bed?“, *Evening Standard*, 5. 1. 2018, p. 26.

80 Mirjana Miočinović, *Surovo pozorište*, Prosveta, Beograd, 1976, str. 364.

81 „Metro Talk ”Good ideas but too much of a dreamer“, *Metro*, 1.10.2015, p. 23.

82 Ана Миловановић, „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, 28. 9. 2016, стр. 14-15.

83 Glyn Fors, „Comrade Corby“, *Tribune*, 5.8.2016, p.19.

као политичар перформер, а не политичар глумац, по томе се радикално разликује од готово свих осталих политичара. Он је много ближи профилу уметника, о чијој узвишеној функцији говори „Томас Ман („Политичар свет одређује у своју корист. Уметник себе у корист целог света.“)⁸⁴ него профилу иједног савременог политичара. На списку Корбинових жеља и тежњи, неопходних да се сматра срећним и оствареним човеком, не налазе се ни новац ни материјална добра. Као и сви пролетери, живи од своје плате у кући која је толико мала да му се Американци искрено подсмевају.

Управо последње наведена, диференцијална Церемијева врлина, представља га као аутентичну претњу за глобални корпоративни капитализам. То подразумева и за корпоративне „елите“: интелектуалце, уметнике и медије који га, као што пише уредница „Црвене паприке“, „окрутно нападају од када је постао лидер Лабуриста“.⁸⁵ „Од почетка су уредници свих националних медија били сложни у оцени да би његова победа у трци за вођу лабуриста, била пропаст за ту партију, а можда и целу Британију.“⁸⁶ Све веће предрасуде у извештавању о Корбину потврдила су и истраживања Коалиције за медијску реформу, односно установљено је да су Корбинови критичари увек много заступљенији у медијима од присталица. Посебно је узнемиравајуће што Би Би Си о њему и његовим присталицама константно говори терминима који подстичу непријатељство, непопустљивост и екстремне позиције, као и што два пута више времена у вечерњим вестина даје његовим противницима.⁸⁷

84 Ана Миловановић, „Политички перформанс у уметности и обрнуто“, *ЛУДУС*, УДУС, Београд, бр. 177-178, 2011, стр. 4.

85 Hilary Wainwright, „Pepper Mill“, *Red Paper*, Socialist Newspaper, London, num. 217, 2018, p. 4.

86 Ана Миловановић, „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, Београд, 28. 9. 2016, стр. 14-15.

87 „Corbyn coverage: BBC was a mouthpiece for right wing press“, *Free Press*, London, 2016, CPBF, 208, p.3.

7. ЗАКЉУЧАК: ЦЕРЕМИ КОРБИН ЈЕ УЗОРНИ ПЕРФОРМЕР СОЦИЈАЛИЗМА У 21. ВЕКУ

Узорни политичар социјализма у двадесет првом веку, чија би политика могла да глобални корпоративни капитализам замени социјализмом као светским процесом, мора да буде политичар у изворном значењу тог појма, односно политичар који учествује у лепоти и доброту и красе га поштење, савршенство и племенитост. Он мора да буде политичар перформер, а не политичар глумац. Политичар социјализма мора да поседује моралне одлике које га радикално разликују од свих осталих савремених политичара, односно да је: идеалиста, поштен, поуздан, доследан, родољубив, искрен, аутентичан, независан, самоникао, храбар, правдољубив, непристрастан, скроман; и да није: сујетан, охол, самољубив, осветољубив, извештачен, похлепан, грамзив, поткупљив.

На основу компаративног проучавања перформативности уметника и политичара и анализе његове политичке каријере, дошло се до закључка да је савремени политичар који у највећој мери поседује перформативне потенцијале да изнесе социјализам као светски процес, односно који је прави политичар перформер - Цереми Корбин, председник британске Лабуристичке партије.

Литература

Андрије Бернар, Боч Жил, *Речник тела*, Службени гласник, Београд, 2010.

Миловановић, Ана "Политички перформанс у уметности и обрнуто", *ЛУДУС*, УДУС, Београд, бр. 177-178/ 2011.

Миловановић, Ана „Што је више клевета и лажи, Корбин им је милији и дражи!“, *Политика*, 28. 9. 2016.

Тишма Андреј „Духовно зрачење перформера“, у зборнику: *Стратегија новог театра*, приредио Симон Грабовац, Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 1998.

Aristotel, *Politika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1988.

Ashton, Emily „Hearing ‘Jez we can’ proves Corbyn is now a hero to the young“, *Evening Standard*, London, 12. 8. 2015.

Controversy of the week, „A brusing electon“, *The Week*, 24.9. 2016.

„Corbyn’s a riot among creatives“, *Evening Standard*, 13.5.2015.

„Corbyn coverage: BBC was a mouthpiece for right wing press“, *Free Press*, London, 2016.

Craig, Edward Gordon *O umjetnosti kazališta*, Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreba, Zagreb, 1980.

Crerar, Pippa „Corbynomania? It’s a bit odd really... I’m just a very normal person“, *Evening Standard*, London, 5. 8. 2015.

Donovan, Paul „The medium is the message, comrades“, *Morning Star*, 14.6.2016.

„Don’t tell my wife... Corbyn’s shinny follows PM’s shimmy“, *Metro*, 5.10.2018.

„Good ideas but too much of a dreamer“(Metro Talk,) *Metro*, 1.10.2015.

Eaton, George „People’s republic of London“, *New Statesman*, 27.4.-3.5. 2018.

Gilbert, Jeremy, „Acid Corbynism“, *Red Papper*, Socialist Newspaper, London, no. 216, 2017.

Godwin, Richard „Interview with Paloma Faith“, *Evening Standard*, London, 5.1.2015.

Goldberg, Rose Lee *Performance Art*, Thames & Hudson, London, 2010.

Fors, Glyn “Comrade Corby”, *Tribune*, 5.8.2016.

Hoffman, Jens, Jonas, Joan *Perform*, Thames & Hudson, London, 2005.

Kimber, Charlie *Jeremy Corbyn, Labour and the fight for socialism*, Socialist Worker Party, London, 2017.

„Labour will buy British to boost manufacturing in UK“, *Metro*, 25.7.2018.

Loach, Ken "Preface", in: *For the Many, Preparing Labour for* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017.

Marinis, Marko de „Glumac je mrtav, živeći glumci!“, *Teatron*, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, proleće/leto 2012.

Mills, James "Killing Corbyn and Khan like Lotto Win", *Sun*, 31.1.2018.

Miočinović, Mirjana *Surovo pozorište*, Prosveta, Beograd, 1976.

Mirphy, Joe „'Busy' Corbyn avoids kneeling before Queen“, *Evening Standard*, 8. 5. 2015.

Mouffe, Chantal „Populism's new frontier“, *Red Papper*, Socialist Newspaper, London, no. 221, 2018.

Pribičević, Branko *Socijalizam svetski proces*, Partizanska knjiga, OOUR Monos, Ljubljana, Beograd, 1979.

Phipps, Mike "Introduction", in: *For the Many, Preparing Labour for Power* (ed. Mike Phipps), OR Books, New York and London, 2017.

Sinclair, Ian "Review of Steve Howell "Game Changer: Eight Weeks That Transformed British Politics“, *Peace News*, London, no. 2620-2621, 2018.

Smith, Erica „Review of Alex Nunns 'The Candidate: Jeremy Corbyn's Improbable Path to Power'“, *Peace News*, London, 2620-2621/ 2018.

Ternan, John Mc „Interview with Corbyn“, *Evening Standard*, 30. 6. 2016.

Triling, Lajonel, *Iskrenost i autentičnost*, Nolit, Beograd, 1990.

Urwin, Rosamund „What kind of man wears socks in bed?“, *Evening Standard*, 5. 1. 2018.

Ana Milovanovic

JEREMY CORBYN AS PERFORMER OF SOCIALISM OF XXI CENTURY

Resume

The papers proceeds from the belief that global corporate capitalism in the twenty-first century must be replaced by socialism as a world process, and that is necessary that politic in the original sense of that word, which would serve the well-being of people and the community, must return to today's post-political societies. It starts with Aristotle's political philosophy according to which a politician must represent the natural blend of the beauty and goodness of human nature and fulfil his basic task - to take care of the integrity and virtues of the people he rules. Noting the phenomenon of the widespread use of the art of performance in public and political life, and the tendency of contemporary political performance to return to its roots and origins, to intervene and radically change not only the view of things, but the order in the world, papers determines politics in the context of contemporary theories of performance. Defining performance as social art, it points to its intertwining with politics. It points out that in the very beginnings the performances in politics and the performance in drama had the same origin and the same social function. Both of them assume the concept of co-existence; honest, direct, no mediated connection between the performer and the audience, which is also an imperative of any real politics and mostly refer to the political ideal. The paper believes that a politician, in order to be able to perform actions which could carry out a politic in its original meaning, must himself be the politician in its original meaning, which means a performer politician. Defining a new term in the science of politics - political performer, the author starts from the differential characteristic of the performer politician, ie the fact that he is never an actor, unlike all other politicians. Referring to contemporary theories of acting, he points out that the performer radically deviates from the traditional concept of acting. The term performer means a performer who never embodies someone else's

opinions and feelings, never pretends to be someone else. The performer represents only what he thinks and feels, he is the rebellious performer, the original actor who returns to true human nature. By opening himself to the audience spontaneously, honestly and suggestively, in a situation of organized representation, he draws the viewer into it, thus achieving a kind of spiritual unity with the viewer. The performative dimension of presence-self-referentiality is most represented in the performances of performance politicians. Based on an analysis of his political career, Jeremy Corbyn, leader of Labour Party, has been selected as the contemporary politician who has the most performative potential and he is the true performer. Comparatively analysing the performativity of performer artists and politicians, the author has found that in Jeremy Corbyn's political activities, performativity is polymorphic and polysemy. It has been successfully represented in the most transparent, performing and spectacular form, as well as through its participatory nature, which is one of the most crucial to the phenomenon of Corbyn's success. Corbyn's political performances, like that of any original socialist politician, are extremely radical and, as such, derive their strength and inspiration from different cultural forms. At the same time, Corbyn himself is an inexhaustible inspiration for grim music, numerous visual publications, works of art, poetry, songs and performances. His use of emotional "narrative codes" is thought to largely explain Labour's transformational supply to the nation, as well as being crucial to victory. The unobtrusive emotionality with which Jeremy captivates the "audience" represents his greatest performative ability and unique political "weapon". Corbyn's media appearance is rarely cultivated: he does not use any exaggerated body language, gestures, is completely natural in both live appearances and on screen. Corbyn's public behavior is the antithesis of celebrity style, which dominates contemporary political discourse. In addition to the formal characteristics of performative skills, the exceptionality of content is necessary for the success and effectiveness of political performance of every politician. Corbyn's performance proved to be extremely effective not only because of his truly humane political vision, but also a clear, authentic message that is radically different from anything offered to UK voters – socialistic and utterly break with the New Labour politic and a milestone in the battle against neoliberalism as model performer of socialism, Corbyn was recommends

by his moral qualities that set him apart from all other politicians. He is an idealist, honest, trustworthy, consistent, patriotic (true, because he is for nationalization). He is sincere and authentic (by these last qualities Corbyn is deeply rooted in the political culture of England in the development of which they have occupied an extremely important place since the sixteenth century.) Independent. Self-growing (not a product of any "civil service"). Courageous (exceptionally because he dared to be an outspoken advocate of socialism and an opponent of NATO). Fair-minded and impartial, humble. Jeremy Corbyn is also revered and worshiped for what he is not, unlike almost all other politicians: vain, arrogant, self-loving, vindictive, vicious, greedy, arrogant, corrupt. It concludes that Jeremy Corbyn could be taken as a role model for socialist politician in the twenty-first century, which politic could replace global corporate capitalism with socialism as a world process, it means a politician who participates in beauty and goodness and is gifted by honesty, perfection and nobility and who could be defined as a performer politician.

Keywords: exemplary politician, political performance, artistic performance, politician performer, socialism, politician actor, theory of performance, theory of acting, performativity, Jeremy Corbyn.

*Милојица М. Шутовић**

МАРКС, ИСТОЧНО ПИТАЊЕ, ПРАВОСЛАВЉЕ И СОЦИЈАЛНА РЕВОЛУЦИЈА

Сажетак

Маркс није оставио целовиту студију о нацији и националној држави. Али је бавећи се анализом структура и процеса капитал односа, као позадином дубинских процеса настанка нације, пролетаризацијом, и национализацијом сељаштва, оставио је много записа о европским нацијама, у виду луцидних фрагмената, скоро да и није било европског народа о коме није писао. Отуда и његове теоријско-аналитичке рефлексије у публицистичкој форми о источном питању, православљу и социјалној револуцији, у контексту односа великих сила (Русија, Запад, Турска) и данас имају велики научни, културолошки значај и актуелност. Као да живимо у Марксово време. О радницима нема ко да брине. Левица је под апсолутном контролом крупног капитала. А живо је поново источно питање, као рецидив (нео)колонијализма.

Кључне речи: Маркс, источно питање, православље, социјална револуција.

Разумети свет за мене значи бити дорастао свету.

Освалд Шпенглер

* Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Катедра за социологију, sutovicm@gmail.com.

Карл Маркс је свакако дорастао свету и разумео кључне проблеме свога времена, као зачетника историје, и није се плашио, без обзира на последице, да погледа њен ток, и лице сурове реалности из духа претходник векова, историјских криза и антиципације будућег друштва. Маркс је имао „чуло за стварност“, и нешто што је много оспоравано, а без претеривања могло би се назвати „чулом за могућност“.¹ То данас, захтева да научимо да га поново читамо, како бисмо разумели његово дело, мисли и идеје које не ћуте о оном што је нужно казивати, и показују своју животну трајност, било да се критички оспоравају и мистификују, или идолатријски глорификују, и догматски митологизују, игноришу и одбацују уз „напомену“, или се вежу за неко „ново божанство“. То се, пре свега, односи на марксизам дијамата као идеолошку демагогију која понавља Марксове станове, и показује своју неспособност за развој и прелаз на антитезу, на опозицију и слободу да се каже „не“, а не само обавезу да се говори „да“; на слободу тезе и антитезе, како би се створила синтеза, без обавезне „идеологије“ којој је у стању да се супростави демократска слобода. У првом плану је аутономија разума и синтеза слободног мишљења, која се налази у основи сваког научног, филозофског, етичког мишљења и истраживања. Отуда поједини карактеришу и читају Маркса, „као беду филозофије Карла Маркса“, који је своје дело против Прудона назвао *Беда Филозофије*.²

Други, и поред неслагања и критике, виде у Марксу незајемљивог читаоца и неуморног радника, ученог човека, генија и пророка, чији поглед обухвата читаве цивилизације и вековна збивања, и бори се страшно са сваком чињеницом и аргументом, залазећи у појединости, у срж сваке ствари, попут *Теорије о вишку вредности* које представљају споменик теоријске ревности и предвиђању чак и оног што у данашњем времену још представља економску теорију могућности, за коју се лагано и брижљиво прикупљају статистичке чињенице и функционалне једначине.³

1 М. М. Шутовић „Карл Маркс: „аутономија социологије“ и парадокс глобализације“, *Култура полиса*, бр. 28, 2015, 136. 21-141.

2 Б. Вишеславцев, *Филозофска беда марксизма*, Логос, Београд, 2014, стр. 19.

3 Ј. Шумпетер, *Капитализам, социјализам и демократија*, Култура, Београд, 1960, стр. 76.

Марксово дело, универзално и енциклопедијског карактера својом социолошком имагинацијом и великом синтезом, а аналитичком рефлексijом, још увек може дати оригиналан допринос критици „духа времена“ названог „постмодернистичим добом“ позне глобализације или (нео)колонијализма. Бит и путоказ његовог разумевања и тумачења иза кога је стајала визија био је *Комунистички манифест*, без кога би Марксово дело, сасвим сигурно, било другачије гледано и вредновано.⁴ Као теоретичар капитализма и историјске еволуције, коју треба откривати, ма колико могле деловати, привидно застарело, Маркс је на један задивљујући начин, формулисао лекцију, коју још (ни) смо научили, да с необузданим индустријским капитализмом (данас тржишним либерализмом, М.Ш.), стварање уставних демократија и суноврат ауторитарних влада, нису довољни за обезбеђење уљудности и једнакости.⁵ Маркс инсистира на томе, како друштвени развој треба бити у складу са људским достојанством и добробити, у контексту моралних и естетских вредности, примеран потпуном развоју људске расе.⁶

Вољи за животом, која је била у средишту Шопенхауерове мисли о стваралачкој животној снази, што је Ниче у *Заратустри* театрално и сјајно формулисао, малтузијанац Дарвин узео за једну зоолошку претпоставку, младохегелијанцу Марксу били су повод за једну национално-економску претпоставку. Неопозимице оне су промениле осећање света код западноевропског човека. Западноевропско саосећање очигледно захтева, да својом властитом појавом супституише неку врсту завршавања.⁷ И Маркс, који није био лишен, како је сам признао „раздражености свакојаким околностима“⁸, припадао је несумњиво западном самоосећању, које би се завршило у *комунизму* као коначном решењу класне загонетке и њему лично „непријатне ствари са новцем“.

4 М. М. Шутовић, „Манифест, радикална демократија или футуристичка алхемија“, *Социолошки преглед*, бр. 2, 2018, стр. 570.

5 R. Hoffeld, *Karl Marks: Biografija*, Karpos, Loznica, 2014, стр. 178.

6 Т. Иглтон, *Зашто је Маркс био у праву*, Плато, Београд, 2016, стр. 221.

7 О. Špengler, *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 1, oblik I stvarnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, стр. 48.

8 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 46, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1979, стр. 478.

То се, како тако, и остварило, али на руском кошмарном и деспотском истоку, што Маркс није предвидео, мада га није искључио, показујући и личну нетрпељивост према царском апсолутизму, и допуштајући неку могућност револуционарног потенцијала. Марксове концепције о друштву омогућене су значајним корпусом социолошког рада, мада није волео да буде социолог, повезане су с историјским излагањем, изузетном обавештеношћу проверених и сигурних извора и големом кореспонденцијом. Јер како је писао Енгелс Аугусту Вебелу, једним од вођа немачког радничког покрета, и Марксовим учеником, нити многих земаља добровољно су се стекле у Марксовој радној соби.⁹ Тако је његова теоријска рефлексивна историјски говорила емпиријским материјалом. Где развијене индустријске земље показују мање развијеним земљама, слику њихове будућности, с обзиром, да европски континентални запад пати од развитка капиталистичке производње, ала, и од њеног недовољног развитка. Отуда „свака нација треба и може да учи од друге.“¹⁰

Маркс није оставио системску студију о нацији, као ни држави (коју је планирао). Али у својим луцидним публицистичким фрагментима, који имају одлике генијалних скица, скоро да нема европске нације, и најзначајнијих азијских народа, (Индија, Кина, Јапан) и Северне Америке, о којима није писао, спајајући теоријско-аналитичку рефлексивну с оригиналном публицистичком формом, као дописник и сарадник и уредник ондашњих новина и часописа, прилозима који и данас изгледају свеже, интуитивно, подстицајно и плодно. Показују нам, да и поред силних промена и „мита“ о друштвеним променама, као да никад нисмо напустили „дуги“ 19. век, национализма и империјализма као „нужни“ облик западњачког мишљења и још увек, живог света, чији је језик историје, са свог хуманистичко-натуралистичког и јудео-хришћанског протестантства, Маркс веома успешно разумео у контексту „светске историје“, која није избор него свеукупност“¹¹, чија велика питања

9 K. Marx, F. Engels, *F. Dela*, том 43, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1978, str. 19.

10 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 46, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1979, str. 14.

11 O. Špengler, *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 2, svetskoistorijske*

времена, не могу се никада довољно схватити као пролазна. Маркс је обдарила чулна машта која му је омогућивала, уз свестрани увид у богат етнографски материјал и друштвену географију, да се приближи тајни њихове појаве у покрету. Пре свега откривањем дубинских структура и процеса дугог трајања, капитал односа, који стаје у позадини стварања модерне нације и државе, као кључних и фундаменталних творевина капиталистичке цивилизације, којој се Маркс неизоставно дивио и беспоштедно је критиковао, али јој није нерасположено окренуо леђа. Држаћи се логике истраживања, које, ипак, није било гадљиво на идеологију, јер је узимало у обзир положај експлоатисаних радника, Маркс је бавећи се капитал односом (односи су главни предмет социологије) у суштини бавио се и процесом настајања нације-државе, пролетаризацијом сељаштва, и њиховом национализацијом у форми националне државе, као природног облика уређења националног друштва, која постоје гарант максимализације профита као основе опстанка капиталистичког поретка, али и клица његовог нестанка, кроз тенденцију опадања профитних стопа. Отуда „глад за профитом“ и репродукцијом капитал односа, терала је националне државе, у борби за контролу што већег тржишта, изазивајући сукобе око поделе интересних сфера, ради глобалног ширења, капитала, разградњом облика који су преживели или се супростављају том ширењу, у коме нација има глобални карактер, док „човечанство“ остаје зоолошки појам или празна, апстрактна реч.¹²

Политичка потреба за новцем, учинила је капитал све већим објектом тражње конкурентних политичких творевина, које се све више користе привредним методама, што је довело до повезивања државотворних власти и потребних привилегованих капиталистичких снага, као чињенице и најважнијег фактора у развоју модерног капитализма.¹³ Кома изгледе на опстанак гарантује, затворена национална држава (подвукао, М.Ш.), и капитализам ће трајати све док она, не уступи место једном светском царству.

perspektive, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. 55.

12 О. Špengler, *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 1, oblik I stvarnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. 49.

13 М. Вебер, *Привреда и друштво*, том I и II, Просвета, Београд, 1976, стр. 292.

Још 1853. године, пишући за њујоршки лист *New York Daily Tribune* о беди британске владавине у Индији, Маркс у буржоаској цивилизацији види дубоко лицемерје и варварство, које се у свој голотињи разоткрива у колонијама, убиствима и проституцијом, људи „власништва, реда, породице и религије“, производње, која почива на централизацији капитала као независне снаге. „Она има разорни утицај на светска тржишта. Открива унутрашње законе политичке економије, која ствара нови свет, развијајући опште међусобне везе засноване на узајамној зависности људи, развитком материјалне производње, господарењем природним силама помоћу науке, на начин на који су геолошке револуција стварале земљину кору. Кад једна велика социјална револуција овлада резултатима буржоаске епохе, светским тржиштем и модерним производним снагама и стави их под контролу најнапреднијих народа, тада ће људски напредак престати да личи на паганског идола који пије нектар само из лобање убијеног.“¹⁴

Кад год се револуционарни оркан у Европи 19.века стишавао, као „жива рана европског легитимитета“, која ни мало не изненађује познаваоца историје, како је запазио Маркс, искрсавало је вечито „источно питање“. Да парафразирамо Маркса, оно је од Француске револуције почивало на аксиому, одржања *status quo* Турске, једне, неспретне и рогобатне творевине која почива на „систему равнотеже (великих) сила“ Европе и њихових интереса. Одржавање *status quo* Турске, Марксу личи на одржавање лешине коња, у оном стању, у ком се нашао у тренутку, пре распадања. Тако се и Турска распада, упркос протоколима, ултиматумима, конгресима и међународним заплетима и попут трулог тела снабдева околину одређеном количином угљоводоника и других миомирисних гасних материја. Остаје увек спорна европска Турска. Кад се потегне питање афричке Турске, она ће по Марксу припасти Енглезима, а кад се разматра азијска Турска, компактна маса муслиманског фанатизма и турске националности, која не изазива да буде освојена. Кад се потеже источно питање овог подручја, узимају се у разматрање само Палестина и

14 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 185-186.

хришћанска долина Либана (Што је и данас актуелно и још увек нерешено питање, М.Ш.).

Проблем европске Турске, великог полуострва јужно од Саве и Дунава, и „дивне територије“, јесте по Марксу несрећа, што преставаља конгломерат различитих раса у народности, у ком је веома тешко идентификовати ко је најмање способан за напредак и цивилизацију трачко-илирског полуострва, чија је препрека присуство турске власти и њени жалосно пропали напори у правцу цивилизације. Односи државних класа и раса су толико измешани, тако да је Марксу било тешко означити Турке као владајућу класу Турске, чија се светина придобива подмићивањем и ласкањем, мада главни извор живота црпи запошљавањем код хришћанских капиталиста и привилегија ислама у односу на хришћане.

Према Марксу, пре или касније, појавиће се апсолутна потреба да се један од најлепших делова Европе, ослободи ове светине. У неколико Маркс помиње, Арнајте, „очеличен, староседеелачки горштакчи народ“, с језиком који изгледа припада заједници индоевропских народа, неприпремљени за цивилизацију, и због пљачкашких навика држан под војном силом суседних влада, све док их индустријски прогрес у суседима не запосли као дрвосече и водоноше. Верски, делимично припадају Грчкој цркви и исламу. Православној цркви припадају Власи и Дакоромани, који говоре изведеним језиком од латинског, у многим сличан италијанском. Живели су на подручју данашње Румуније и Молдавије, номинално под врховном влашћу Турске, а стварно под контролом Русије, придобијана аустријским обећањима и подмићивању. Имали су своје племство и политичке институције, и упркос притисцима Русије очували револуционарни дух, тако да по Марксовом истанчаном увиду могу одиграти важну улогу у распореду своје територије. За разлику од њих Грци, који су претежно словенског порекла и имају „мало праве хеленске крви, и поред Јевреја представљају главне трговце у морским лукама и градовима, али њихов број, компактност и национални дух не дају им никакву политичку тежину као нацији, осим можда у Епиру и Тесалији.

Претежно становништво полуострва чини хришћанско становништво словенске расе, који је у мешању с другим „расама“ показало своју надмоћ, Јужних Словена, који припадају православној и католичкој вери, пишу ћирилицом и латиницом, говоре врло звучним језиком сличном руском. Та верска и језичка различитост доприноси заустављању сваког националног развоја који би обухватио целину југословенског простора. Православни очекују, ма шта се десило, долазак месије и своје ослобођење из Петрограда. Словени, иако под непосредном влашћу Турске, месне власти бирају сами. Понегде су их освојивши преобратили у ислам, као у Босни. Србија, која је раније играла истакнуту улогу у историји региона, поново је уз помоћ Русије освојила политичку самосталност, у оквиру турске врховне власти, остајући под „непосредним руским протекторатом“. Јачање политичке егзистенције, према Марковом увиду, гони Србију, све већем саобраћају са Западном Европом, чија цивилизација пушта све дубље корене у трговини, схватањима, тако да усред тврђаве руског утицаја у словенској и православној Србији, рађа се једна антируска реформистичка напредна странка око министра Илије Гарашанина.¹⁵

Руска дипломатија тражила је од западних сила, протекторат Русије над православним живљем у Турској, што би по Марковом мишљењу Отоманско царство ускоро svelo, као некад Византијско, на владање престоницом, и околином. Док би под потпуним туторством Енглеске и Француске, Турци убрзо изгубили сву власт над европским поседима. Криза Османског царства, показује најзначајнији феномен у историји, који се огледа у чињеници, да ту кризу изазива сукоб између католичке и православне цркве који је некад довео до стварања Османског царства у Европи.¹⁶ Њиме су Османлије, уз толерантни ислам, управљале користећи се византијским искуством и институцијама у коме су страни војни најамници имали привилегован положај, посебно у дворској гарди, која је у дворској палати окруживала византијског цара, уживала његову деражљивост, чувала његов живот, и изводила најважнији

15 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 5-9.

16 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 52-54.

акције, укључив и хапшеће цариградског патријарха, изазивајући стрепњу и страх великаша кад су одуговлачили са славопојкама новом цару, а наручито узурпатора који су се плашили верности најамника законитом цару.¹⁷ Грци су били образовани и срећни, али нису били храбри, већ су попут жена, унајмљивали за војне послове странце, као народ који није био способан да себе заштити, доприносећи брзом опадању моћи царевине, коју је угњетавани осиромашени, и очајни становник Византије невољно све мање бранио, јер му је она постала најљући непријатељ. Легенда о изузетности Ромеја, постала је неуверљива, не само за странце, који су их сматрали подмуклим и гордим, већ и за саме Ромеје, којима је „у крви остао страх од бича.“¹⁸

Све до 16. века, Османлије су вероватно владале над већим бројем хришћана него муслимана, следећу најтрпељивију и најприлагођенију ханафијску школу сунитског закона према немуслиманима. Многе мајке османских султана биле су хришћанке, а главни саветници и генерали често преобраћеници регрутовали из византијских служби, што је многим православним хришћанима стигло као пријатно олакшање, видевши османлије као заштитнике, православља од католика, политичке стабилности, жеље за богатством и положајем, и отворене меритократске владавине. То је изазивало дивљење управљачким способностима османлија, уместо јаловог отпора. Због чега су становници Солуна (а могли су бити и други) били познати као „пријатељи султана“.¹⁹ На западу их доживљавају као револуционаре и отпаднике од хришћанске вере, што су од почетка османлијске власти, били сви њени велики генерали, адмирали, дипломате и министри (Срби, Албанци и други). Ко је упознат с историјом Турске, каже Маркс, то зна и захтева да и Руси смене четрдесет по педесет људи, што су их покуповали широм Европе, који чине руски основни капитал „дипломатске оштроумности, политичке висprenости и војне вештине“.²⁰

17 Г. Литаврин, *Како су живели Византинци*, Академска књига, Нови Сад, 2017, стр. 195.

18 Ибид., стр. 197-199.

19 М. Мазовер, *Солун град духова: хришћани, муслимани и јевреји 1430-1950* (друго издање), Досије студио, Београд, 2017, стр. 23-24.

20 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za међународни раднички pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 42-43.

Овакав широк избор чиновника, њихова најезда на администрацију Османлијског царства, број хришћана који се успињу до врха турске хијерархије, показује на крају, да „ово царство више личи на Византијско него на неко тамо монголско“.²¹ Оно се коначно распало са распадом Османског царства, након Првог светског рата, као кулминација решења источног питања, осујећењем руске експанзије и захтева за само искључиви протекторат над Турском. Маркс прецизно износи податке о померању руске границе освајањем у правцу Берлина, Дрездена и Беча, Цариграда, Стокхолма и Техерана, закључивши да је Русија за последњих шесдесет година (крај 18. и прва половина 19. века) освојила „једнако по територији и важности целој империји који је имала у Европи до тог времена.“²²

Руска религија и цивилизација је византијског порекла. Стога је одмах по оснивању руског царства, како би била ближе Цариграду, престоница из Новгорода премештена у Кијев (11. век) који је у свему подржавао Цариград, чак је и назван *другим Цариградом*. Традиционална политика Русије настојала је да подјарми Византијско царство које је било у опадању, а касније и Османско. То према Марксу, не заслужује дивљење које јој указују европски политичари, већ показује слабост западних сила, стереотипни маниризам њихове политике и „доказује истински варваризам саме Русије“, њену традиционалну уметност, обманама и изговорима. Благодаревши свом географском положају, комерцијалном и војном значају, историјски значај Цариград претвара у предмет раздора између истока и запада. За Маркса је охрабрујућа америчка интервенција која у Европи почиње са отварањем источног питања. Америка је најмлађи али и најснажнији представник Запада (што је остала до данас, М.Ш.) који доживљава Цариград као „вечни град Рим истока“. На том тлу дошао је до мешања западне цивилизације са источним варварством, поготово под Турцима, па се овај центар теократског царства узимао као „озбиљна препрека на путу европског напретка“, коме треба,

21 F. Brodel, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, Geopolitika, Podgorica: CID, Beograd, 2002, str. 29.

22 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 95-96.

да се повинује Византија. „Цариград је златни мост између Запада и Истока, а западна цивилизација не може као сунце обилазити светом, а да не пређе преко тог моста; међутим, она га не може прећи без борбе са Русијом. „Султан“, каже Маркс, „чува Цариград само за револуцију, а садашњи номинални достојанственији западне Европе, који и сами налазе последње упориште свог „сталежа“ на обалама Неве, не могу да учине ништа друго сем да оклевају са одговором док се Русија не суочи са својим стварним непријатељем – револуцијом. Револуција која ће срушити Рим Запада, уништиће и демонски утицај Рима Истока.“²³ Ову Марксову луцидну теоријско-аналитичку визију, шест деценија касније, време и догађаји, само ће потврдити.

Отуда, и не случајно, дебате о источном питању у доњем дому британског парламента за Маркса је било „веома занимљиво позорје“ а држање Русије, није било ни случајно ни привремено, већ део једног великог политичког плана, који су Енглези настојали осујетити раздвајањем велике словенске расе на два дела, као средство заштите Цариграда од Руса. Јер би „утврђивање Грка у Цариграду значило исто што изручивање Турске Русији“.²⁴ Међутим, ствари нису тако једнозначне. Маркс наводи извештај о стању у Турској, који показује заинтересованост грчког клера, за одржавање status quo-а у корист Турске и масовног протеста свештенства против покушаја намештања руског протектората њеном друштвеном доминацијом, потчињавањем источне цркве као мајке, руској цркви.²⁵ (Спора који је и данас јако жив и актуелан).

Након предаје Цариграда и већег дела европске Турске, балкански хришћани су покоривши се османској власти и прихватањем муслиманског протектората, уживали одређене привилегије. На основу тих привилегија њихов духовни вођа Цариградски патријарх, био је истовремено њихов политички преставник и врховни судија, одговоран Порти за понашање својих верника, који своје право преноси на своје митрополите и епископе у оквиру епархија, чије пресуде (глоба, затвор,

23 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 193-194.

24 Ibid., str. 223-227.

25 Ibid., str. 93.

батинање, прогонство) турски чиновници, кадије су обавезни да спроводе.

Архиепископи и епископи, где постоји хришћанска раја, по закону су чланови општинских већа и под руководством патријарха разрезају порезе наметнуте православном живљу. Црква им даје и право на екскомуникације. Осим глоба они примају разне порезе за трговачке и грађанске парнице. Систем како прецизно описује Марксова анализа почива и функционише на системској корупцији. „Сваки ступањ на хијерархијској лествици међу свештенством има своју цену у новцу. Патријарх плаћа дивану велики данак за свој чин, али он са своје стране продаје архиепископска и епископска места свом свештенству. Ови опет надокнађују штету продајом другоразредних чиновна и данком који извлаче од попова. Ови опет продају на мало власт коју су купили од својих претпостављених и тргују свим чиновима своје службе као што су крштења, венчања, развод и тестаменти“ (подвукао, М.Ш.)

Кључни елемент ове теократске владавине и целокупне структуре православних хришћана, према изванредном Марксовом увиду, налази се у покорности раје Курану, који их третира као невернике, нацију само у религиозном смислу, санкционишући духовну и световну власт њиховог свештенства. Ако се грађанском еманципацијом укине покоравање Курану, истовремено би се укинуло њихово покоравање православном свештенству, довело до револуције у њиховим политичким, друштвеним и верским односима. То би их одмах, неслужбено предало у руке Русији (што се и догодило после Другог светског рата, М.Ш.). Али замена Курана грађанским законом, преуредила би целу структуру византијског друштва по западном узору.²⁶

Западне силе стално су притискале Турску да се реформише по том обрасцу, дубоко уверене у важност свог националног идиома који се сматрао најбољим гарантом културног (западног) универзализма, ширен преко приватних школа, курсева језика и библиотека широм света, којима су као у Француској руководиле конгрегације католичких предавача,

26 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 139.

које су одиграле кључну улогу у Османској империји пре 1914. године, када је 100 000 ученика било под њиховом надлежношћу (десетина укупно школоване деце у царству).²⁷

Овај положај можемо боље разумети, узимањем *капитулација*, о којима Маркс пише, као царских диплома, или писма о привилегијама које је Порта издавала разним европским државама, овлашћујући њихове поданике да слободно улазе у мухамеданске земље, мирно обављају послове и врше верске обреде. Капитулације нису били уговори, већ једностране концесије владе, које је Порта могла повући по својој вољи, уништавајући привилегије једне нације, проширујући их на друге, или је одбијала да их продужи, што је било извор дипломатских спорова и жалби, размене нота и фермана на почетку нове владе. Из капитулација потекло је право протектората страних држава, не над хришћанском рајом (чему су све оне тежиле), већ над њиховим једноверницима, који живе у Турској као странци или је посећују. Француска је била прва држава која је у време владавине Сулејмана Величанственог (1535) добила такав протекторат и касније га у неколико наврата обнављала, што је подстицало Наполеона да му у једном уговору (1802) да карактер узајамне обавезе. Русија је била прва држава која је капитулацији 1774. године, угледајући се на Француску, укључила у уговор с Турском.²⁸

Света места као кулминација хришћанства била су предмет протектората над њима око кога су се водиле жестоке расправе за право употребе верских општина основних у Јерусалиму над зградама које поседују у Светој земљи, поготово над црквом Христовог гроба. Поседници немају друге привилегије, осим да држе кључеве, пошто Куран забрањује власништво хришћанима. Претенденти на Света места су католици, православни, Јермени, Абисинци, Сиријсци, Копти, између којих избијају сукоби. У њима европски владари виде могућност свог утицаја на истоку (што чине и данас проглашавајући Јерусалим израелском престоницом, М.Ш.), а похлепним пашама злоупотребу положаја. Порта и њени

27 F. Šobe, M. Loren, *Međunarodni kulturni I odnosi: istorija I kontekst*, Clío, Beograd, 2014, str. 139.

28 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 140.

чиновници, решавајући ово питање, воде политику клацкалице, наизменично „у корист католика, православних и Јермена, тражећи и примајући злато од свих и смејући се свима“, удовољавајући захтевима француске или чинећи уступке Русији. Врата цркве Светог гроба који чувају калуђери дању и ноћу, затворена су. Чувају их Турци, отварају их само за новац и затварају према ћуди и похлепи. Тако се богослужење у светим местима претвара у очајне свађе између различитих верника, који скривају световну битку између држава и народа. Питање протектората над светим местима западу изгледа „смешно“, док је истоку веома важно, као „једна од фаза источног питања које се непрестано појављује, стално пригушује, али“, каже Маркс, „никад не решава“.²⁹

Очигледно да су ове појаве део византијске традиције чији су владари из политичких разлога давали нечувене трговачке олакшице Венецијанцима и Ђеновљанима, понављајући да је „Цариград Нови Рим“ а „Византија владарка других народа“, помпезно примајући стране изасланике, фасцинирајући их величанственошћу царски власти, и удајом својих принцеза за стране владаре, први пут за „варварина“ руског кнеза Владимира (989.), уз еластичност према иноверцима и паганима, верску толеранцију. Која је у недостатку снаге била изнуђена тактика или вешт политички маневар.³⁰

Неки филозофи износе са жаљењем слаб карактер византијских царева, испод нивоа обичних људи, и ништавних скоројевића који су до јуче носили кожух, постављајући понекад свесно на патријаршијски трон своје рођаке или немоћне старце, простодушне, приглупе и ограничене људе, који су претходно брижљиво славили као „светог подвижника“.³¹ Црква је проглашавала идеале братства и хуманости као своје, али фактички је учвршћивала неправду, служила као оруђе владавине над народним масама, сама била сурови експлоататор, сејач раздора и сукоба и прогонитељ незадовољних³², посебно јеретика који су беспоштедно

29 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, стр. 141-143.

30 Г. Литаврин, *Како су живели Византинци*, Академска књига, Нови Сад, 2017, стр. 46, 47, 103.

31 Ибид., стр. 54, 96.

32 Ибид., стр. 106.

истребљивани. Њих су „секли, утапали, вешали, спаљивали, разапињали“.³³

Сукоби су Грцима постали природно стање, чак ни османска опсада Цариграда није прекинула тамошње богословске мржње, а народ је био више забринут „због флорентинског сабора него због турске најезде“.³⁴ Њихова освајања доспела су у Европи све до граница византијског и православног утицаја, што је био и случај с комунизмом. Руски комунисти трошили су огромне своте новца на комунистичку пропаганду у Европи и Америци, субвенционисали су иностране радничке покрете и комунистичке партије, штрајкове, на исти начин као што су раније субвенционисане ситне балканске монархије, стварањем претње отворених сукоба с иностраним државама.³⁵

Суштински, то је наставак (пост)петровског доба који је руској цркви направио тежи ударац од совјетске власти. Катарина II затворила је 80% манастира. Као и пре револуције Русија је остала провинција европске цивилизације, огледно поље за примену ризичног експеримента теорије европских сањара – публициста у који Европљани нису вољни улагати свој скупоцени људски материјал, подсмевајући се „руским дивљацима“, или похвално подржавају руске вође да те дивљаке приведу европској цивилизацији, која тежи обезличењу свих народа света и култура, осим европске.³⁶ Она се узима као слободна и демократска, док се источна дефинише иза „гвоздене завесе“, као тоталитарна и варварска.

Овакав преступ је само наставак деветнаестовековног расцепа национализма с дубоким расцепом хришћанства, који траје вековима. Постоји, како је писао Engels (1853) само зле силе у Европи, „Русија и апсолутизам на једној страни, револуција и демократија на другој страни“. Руско освајање Турске била би несрећа за револуцију. Отуда је очување независности Турске, али спречавање руских планова за

33 Ибид., стр. 131.

34 Š. Monteskije, *Razmatranje o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*, Utopija, Beograd, 2004, str. 158.

35 Н. Трубецкој, *Наслеђе Цингис-Кана: поглед на руску историју са Истока а не са Запада*, Бримо, Београд, 2002, стр. 64.

36 Ибид., стр. 66-67.

анексију у случају могућег распада Османске царевине, је од највећег значаја за револуционарну демократију и Енглеску, које не смеју дозволити да Цариград постане руски главни град, чиме би коначно дошло до стварања словенског царства о коме су сањали неки филозофи и фанатици.³⁷ Тако се вечито источно питање претварало у „руско питање“, питање односа Русије и Европе, уских веза Русије и словенства, руске културне самобитности и европејштва и западњаштва, болести од које пати руско друштвено тело и слаби друштвени дух.

Руски мислилац Николај Ј. Данилевскије је током свог деловања развио теорију културно-историјских типова. Обликујући катахизис и канон словенофилства, Данилевски је написао обимну књигу *Русија и Европа*, чије је писање завршио крајем 1868. године, годину дана после издања првог тома Марксовог *Капитала*. То дело руска цензура није сматрала субверзивним и опасним. Даналевски је јасно видео излечење руског друштвеног тела и духа кроз низ исцелитељских догађаја, борбе познате под називом Источно питање, чија основа лежи дубоко у општем току светског историјског развитка, како би се за кратко време ставио печат на цео историјски период. Неминовност и важност те борбе „приморала“ је Данилевског да се замисли „над примедбама које се упућују за *словенство једином корисном решењу* (подвукао, М.Ш.), потпуном политичком ослобођењу свих словенских народа и стварању словенског савеза под хегемонијом Русије“, (што се како тако с изузетком Југославије, остварило након совјетске победе у Другом светском рату, М.Ш.), „тако и над гаранцијама нашег (руског) успеха у тој борби“.³⁸ Самобитност словенске културе је битна за постизање политичке независности Словена и борбе с германском-романским светом, без које словенска независност, сматра Данилевски, није могућа и „треба да послужи као лек против гнојне ране подражалаштва и ропског односа према Западу, која разједа словенско тело и душу због неких неповољних услова њиховог историјског развитка“.³⁹

37 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, стр. 14.

38 Ј. Н. Данилевски, (2007): *Русија и Европа*, Досије студио, Београд, 2007, стр. 362-363.

39 Ибид., стр. 390.

На основу анализе претходних културно-историјских типова (јеврејски, грчки, римски, европски) и поређења с особеностима словенског света, Данилевски се самопоуздано надао да ће словенски културно-историјски тип, први пут бити синтеза које су развили на историјском попришту његови претходници, одвојено или у слабој вези, као први четвороосновни културно-историјски тип (религија, култура, политика, економија). Његово остварење зависи од васпитног утицаја и догађаја Источног питања, које „преставља чвор и животни центар судбине словенства“, коме нови избор на руској земљи, обезбеђује праведно друштвено-економско уређење, сливањем главних светских токова историје (источни, небески и божански, и западни, земаљски и људски), у „један простран базен“ на пространим равницама словенства.⁴⁰

Али за разлику од Карла Маркса, који је, ипак, допуштао могућност социјалне револуције у Русији, чиме би Словени потпали под руски утицај (што се и остварило), Николај Данилевски, имајући у виду руски народни карактер за кога власт има мало привлачности, и никад није имао политичку револуцију, сматра вероватним да је неће никада ни имати, у смислу ограничења власти, освајања власти од неког сталежа или целе масе грађана, изгнанства законито владајуће династије или њене замене другом.⁴¹ Руска бољшевичка револуција је углавном оповргла ова предвиђања Данилевског у погледу револуције.

Са друге стране, како је писао Енгелс, руски агенти су преплавили Турску, којој „није недостајало руских интрига нити руских пара“, ради ширења међу православним хришћанима, идеје о коначном ослобођењу источне цркве, уједињењем свих грана Јужних Словена од стране императора. Тако се православно свештенство претварало у мрежу завереника који шире ове идеје који подстичу и „руско злато и руски утицај“, док западњаци мозгају о турском питању, а дипломатске свезналице држе се традиције, настале читањем источњачких бајки и допуњују их фантастичним саопштењима која свету даје најкорумпиранија банда грчких користољубаца која је икада постојала“. Захваљујући глупости, доследној

40 Ибид., стр. 391.

41 Ибид., стр. 376.

непостојаности и несналажљивости западних влада, према Енгелсу, Русија на овим просторима остварује једну по једну, намеру чврсто решена да „протера све Турке, преко Босфора и да постави крст Светог Андрије на Босфору“.⁴²

Истовремено грчка и словенска буржоазија у свим турским градовима и трговачким местима чине стварно упориште цивилизације, непрестано се богати, постаје утицајнија и потискује турско становништво све више, у толикој мери, да не поседују монопол војне и цивилне власти, Турци би убрзо ишчезли.⁴³ Маркс је писао о руским интригама у Србији, смени српског министра Илије Гарашанина (који се залагао за уједињење српских земаља, М.Ш.) по руском наређењу и инсистирању на отпуштању српских официра русофоба. При том Русија је подстрекивала амбиције своје супарнице на Балкану Аустрије, изгледима да припоји Босну, Србију и Албанију, што не би изазвало руску суревњивост, јер би јој могућивало, да се дочепа остатака османског царства. То је за Маркса упадљива црта руске политике, традиционално преклапање циљева и средстава којима их остварује. Зато у ондашњем источном питању, непостоји „заплет, преговарање, службена нота, коју човек већ није срео на страницама светске историје“.⁴⁴

Како је Маркс као неоспорни западњак и антикапиталиста запазио, Британска империја, без обзира на њене злочине, као колонијалне силе, представља несвесно оруђе историје у остварењу револуције. Њена мисија, посебно у Индији, коју Енглеска држи у ропству, помоћу војске који издржава Индија, јесте двострука: 1) рушилачка, уништавање старог азијског друштва, 2) стваралачка, постављање материјалне основе западњачког друштва у Азији. Британија као освајачка цивилизација, разрушили су све домородачке институције, домаћу радиност, ни нивелишући све што је велико и истицало се у индијском друштву (и цивилизацији). Стваралачки рад, једва се назирао од гомиле рушевина, али је по Марксу, ипак

42 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 19.

43 Ibid., str. 22.

44 Ibid., str. 191-192.

отпочео.⁴⁵ Сличан процес се одвијао и у Турској после распада Османског царства, као директне последице кумулативног процеса решавања источног питања, након Првог светског рата и реформе језика и државе Турске, по секуларном обрасцу запада, из кога је на један период, захваљујући, управо револуцији, Русија била избачена из игре истока и запада.

Тако се вечито источно питање налазило у својеврсној мрежи триангулације великих сила Запада, Русије, Турске, у којој су православни хришћани поданици Турске инструментализовани у корист интереса великих сила, чија је суштина сукоба, покушај успоставе протектората над хришћанима, поданицима и Турске и контроле „златног моста“ на Босфору, у чему је посебну улогу имала управо Енглеска и САД, као нова империја и „владарка народима“. Све три стране као „уговорно изабрани“, мисионарски народи“, посвећени „истинској вери“, покушавали су да је шире, мењајући свет својим примером, убеђивањем или силом. Стога се источно питање, тешко може разумети ван контекста, оног што се у теорији сукоба анализира, узимањем доктрине Москве као „Трећег Рима“ и настојања западних нација да „белу цивилизацију“ наметну народима Азије и Африке,⁴⁶ па и народима Источне Европе, Балкана и Русије (М.Ш).

Свакако изузетно значајно и импозантно у теоријско-аналитичком и прогностичком смислу представља „коначно решење“ источног питања стварањем тзв. версајске Југославије, управо готово онако како су пре шестипо деценија предвидели Маркс и Енгелс, „нужношћу стварања слободне и независне хришћанске државе на рушевинама муслиманског царства“, с посебном улогом Енглеске ради одбране запада од руског утицаја (Енгелс), или „федералне републике словенских земаља“ (Маркс).⁴⁷ Марксово свакодневно читање новина и писање о источном питању, омогућило је увид у збивања, припрему за упоређивање и генерализације, тако да се његови публицистички извештаји, данас могу читати као луцидни синтетичко аналитички научни акти. Као да смо се поново

45 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 110, 182.

46 С. Шљукић, М. Шљукић, *Друштво и сукоб*, Завод за уџбенике, Београд, 2018, стр. 175.

47 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 29, 178-179.

„вратили“ у Марксово време, кад о радницима нема ко да брине. Жива су национална питања, иза којих стоје односи капитала и глобализација капитализма, процес који је и данас актуелан.

Рушењем Берлинског зида, који је ипак, био гаранција безбедности и мира подељеног света, и распадом Југославије, борбом за њено наслеђе између ново формираних банадржавица, поново је оживео вечито источно питање чији је парадигматичан пример „косовско питање“ као рецидив источног питања и наслеђе (нео)колонијализације балканских народа под протекторатом глобалне банкарске хоботнице, у коме се старо/нове империје (Запад и САД, Русија и Турска) поново боре за расподелу сфера утицаја, доминације и успоставе протектората, на балканском простору. Демократија и реформе само су изговори, који никако не смеју помоћи ионако мртвој левици, која је ништа мање, него у Марксово доба, под апсолутном контролом капитала и амнезије класичне марксистичке теорије која „преставља центалну снагу у развоју савремене социологије“. А Марксу даје запањујућу релевантност, не само о процесу капиталистичке глобализације, већ и релевантност о источном питању и православљу, које је и данас толико прецизно као и пре шестдесет година. Његови (Енгелсови) текстови о источном питању, биће вредни читања све док буде опстајао исток и запад, дајући Марксу на величини и значају, луцидности и проницљивости.

Литература

Вебер М., *Привреда и друштво*, том I и II, Просвета, Београд, 1976.

Вишеславцев Б., *Филозофска беда марксизма*, Логос, Београд, 2014.

Данилевски Н. Ј., *Русија и Европа*, Досије студио, Београд, 2007.

Иглтон Т. (2016): *Зашто је Маркс био управу*, Плато, Београд, 2016.

Литаврин Г., *Како су живели Византинци*, Академска књига, Нови Сад 2017.

Мазовер М., *Солун град духова: хришћани, муслимани и јевреји 1430-1950* (друго издање), Досије студио, Београд, 2017.

Трубецкој Н., *Наслеђе Џингис-Кана: поглед на руску историју са Истока а не са Запада*, Бримо, Београд, 2002.

Шљукић С., Шљукић М., *Друштво и сукоб*, Завод за уџбенике, Београд, 2018.

Шумпетер Ј., *Капитализам, социјализам и демократија*, Култура, Београд, 1960.

Шутовић М. М., „Манифест, радикална демократија или футуристичка алхемија“, *Социолошки преглед*, бр. 2, 2018, 559-585.

Шутовић М. М., „Карл Маркс: „аутономија социологије“ и парадокс глобализације“, *Култура полиса*, бр. 28, 2015, 121-141.

Brodel F., *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, Geopolitika, Podgorica: CID. Beograd, 2001.

Hosfeld R., *Karl Marks: Biografija*, Karpos, Loznica, 2014.

Marx K., *Kapital*, Prosveta, Beograd, 1979.

Marx K., Engels, F., *Dela*, том 46, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1979.

Marx K., Engels F., *Dela*, том 43, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1978.

Marx K., Engels F., *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta Beograd, 1976.

Marx K., Engels F., *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975.

Monteskje Š., *Razmatranje o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*, Utopija, Beograd, 2004.

Šobe F., Loren M., *Međunarodni kulturni I odnosi: istorija I kontekst*, Clio, Beograd, 2014.

Špengler O., *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 1, oblik I stvarnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.

Špengler O., *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 2, svetskoistorijske perspektive*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.

Milojica Sutovic**MARKS, EASTERN QUESTIONS, ORTHODOXY AND
SOCIAL REVOLUTION****Resume**

Clearly distinguishing the grotesque from the tragedy of nations, Karl Marx, a lucid compound of sociological imagination and theoretical-analytical reflection, based on extensive historical empirical material, with the form of engaged publicist, left a series of fragments of the eternal Eastern question, Orthodoxy and the social revolution. In the geostrategic triangle of the great powers of the West, Russia and Turkey, the eastern question was constantly appearing, constantly concealed and in no way solved. Western plutocracy and Russian absolutism, paradoxically, and in fear of each other, in essence, under excuse of the protection of Orthodoxy, want the establishment of a protectorate, over Orthodox Slovenes to Turkey's subjects, on the ruins of the Ottoman Empire. The Western powers are afraid of the Russian conquest of Constantinople, forcing Turkey to make concessions from the fear of a general war from which the general revolution would emerge. They are trying to maintain a state of rotteness, which prevents Turkey from resisting Russian absolutism, and the Slovenes to liberate the Ottomans. As Marks explained, they are too powerless to undertake the reconstruction of the Ottoman Empire, the creation of the Greek Empire or the Federal Republic of the Slovenian Peoples. Civil emancipation by the abolition of submission to the Quran, at the same time, he would abolish subjection to his clergy, and cause a revolution in religious, social and political relations, and inevitably Orthodox Slovenes handed over to Russian hands, happened after the Second World War. However, if the Quran is replaced by civil law, the structure of the Byzantine society, according to Marx, would have to be rearranged according to the Western model. This was achieved by the destruction of the Ottoman Empire, and the creation of Yugoslavia, after the First World War, under the protectorate of the West (primarily Britain) as the "final" solution of the Eastern issue. With the dissolution of Yugoslavia, the "eastern

issue” was revived as a rezidiv (neo) colonialism. Relations of Eurointegration and the “Kosovo Question”: New phenomena manifest themselves as old phenomena, “confirming the character of Marks’ thought.

Владимир Криљанин

ПРАВОСЛАВЉЕ И СОЦИЈАЛИЗАМ - ЗАЈЕДНИЧКА ВРЕДНОСНА И МОРАЛНА УТЕМЕЉЕЊА

Сажетак

Постзападни свет у који улазимо и у којем војно-политичку, економску и моралну алтернативу опадајућем Западу предводи православна Русија, омогућава нам да јасно сагледамо дихотомију, посебно у Европи, између православног цивилизацијског кода, и западног, као његове антитезе, током 2000 година – од највеће духовне револуције у људској историји, до данас. Духовне и моралне вредности те револуције, произашле из универзалног закона, обезбеђују смисао, опстанак, стваралаштво и благостање људске врсте. Православна Русија и Србија поседују и конкретно искуство у изградњи социјализма, што има велики значај због системске, леталне кризе капитализма, као најконцентрованије форме антихришћанског Запада.

Кључне речи: Православље, социјализам, цивилизација, револуција, Запад, Европа, Русија, Србија.

После краткотрајног периода западног унилатерализма, чија смо и ми били једна од жртава, али и «тврди орах», наступио је период свеобухватне кризе Запада, у којем не само да је англоамерички фактор изгубио способност да огромној већини човечанства намеће своју вољу, већ су се појавили реални савези моћних држава («Велика Евроазија», РИК,

ШОС, БРИКС, ОДКБ...) који постају моћнији (економски, популацијски, политички, морално) од «евроатлантског» Запада предвођеног англоамеричким фактором. Приметимо да водећа улога у свим од Запада независним савезима припада Русији (и Кини). Све ово је било довољно да у политичку теорију и праксу уђе термин «постзападни свет»¹, који је у својим иступањима почео да користи и одмерени руски МСП Сергеј Лавров².

Краткотрајни западни унилатерализам био је последица краха социјализма у Русији и Источној Европи. Али, увод у «постзападни свет», била је на први поглед парадоксална појава – да је водеће место у новим од Запада независним савезима, заузела – капиталистичка Русија, док је улогу «тврдог ораха» одиграла, у почетку постсоцијалистичка, а затим и капиталистичка Србија. Притом, ове земље су на себе навлачиле већи или бар исти гнев и пропагандну канонаду Запада, него док су биле социјалистичке. Који је то фактор Запад за себе оценио опаснијим од социјализма, односно комунизма? То је – Православље. Притом, не смемо губити из вида да је најаутентичније и најснажније социјалистичко искуство у савременој Европи («западном свету») остварено баш у православним – Русији и Србији.

Намеће се закључак да су Православље и Запад, концептуално, чак цивилизацијски, супротстављени.

Трагична контроверза између позитивних и негативних димензија Југославије, уништене у агресивном погледу западног унилатерализма, а о којима смо расправљали поводом стогодишњице њеног оснивања, потиче од непомирљивих супротности (које су дошле до изражаја у безброј историјских ситуација, а најјасније у 20. и 21. веку) између православног цивилизацијског кода, и западног, као његове антитезе.

ПРАВОСЛАВНИ цивилизацијски (оригинални европски, вредносно-морални) код је утемељен на две основне

1 Oliver Stuenkel: *Post-Western World: How Emerging Powers Are Remaking Global Order*, Polity Press, Cambridge, Malden MA, 2016, pp.1-251.

2 Интервью Министра иностранных дел России С.В.Лаврова британскому телеканалу «Канал 4», Москва, 29 июня 2018 года http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3285972.

хришћанске заповести, на љубави и искрености, на људској заједници, сарадњи, стваралаштву и друштвеној правди. Човеков живот треба да пролази у добрим делима, као тежњи ка спасењу, а спасење ни један људски ауторитет човеку не може гарантовати.

ЗАПАДНИ квазицивилизацијски, односно антицивилизацијски код је утемељен на тобожњим хришћанским темељима, а у ствари на завери да се хришћанска вера злоупотреби ради људске себичности и похлепе, које хришћанство негира. Стубови западног кода су јавно рационализам, индивидуализам и приватна својина, а полујавно похлепа, конкуренција и социјал-дарвинизам. Спасење се може купити (католичка варијанта) или је гарантовано свима који поштују поредак (протестантска варијанта).

Ове две цивилизацијске антитезе се међусобно у потпуности искључују. Постојање једне искључује постојање друге. Њихово мешање је доктринарно непожељно, чак и забрањено, а пример Југославије показује да ни компромис није могућ, јер је Православни код искрен и мирољубив, а западни лукав и агресиван³. То је довело до усташког геноцида над Србима, који је у коначном билансу уништио Југославију, заувек осуђујући њене противнике и китећи венцем мученика њене браниоце.

Иако је социјал-дарвинистичку подвалу Запада раскринкао још Кропоткин 1902⁴, доказујући да је чак и у животињском свету „узајамна помоћ“ – фактор значајнији од конкуренције, западни „принципи“ („човек је човеку вук“) обележили су читав 20. век.

„Рат Запада против Балкана почео је у 4. веку“, говорио је наш водећи православни мислилац и историчар цивилизације, Жарко Видовић. И заиста, (Источно) Римско царство, односно источно-медитерански регион, коме и ми припадамо, је прихватањем хришћанства као званичне религије, постало и по културним, развојним и државним дOMETИМА, и по дужини трајања, очигледни и неупоредиви темељац Европе и њеног

3 Владимир Кршљанин: *Југославија и (не)могућност цивилизацијског компромиса*, Национални интерес, Вол. 33, 3/2018, стр. 65-74.

4 Peter Kropotkin: *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, Dover, Mineola, New York, 2012, pp.1-336

стваралаштва. А престоница Ромејског царства се налази на Балкану.

Шта је хришћанство донело Европи и свету? У верском и есхатолошком смислу – пут спасења, а гледано из научног угла – највећу духовну и концептуалну револуцију свих времена.

Нови закон, односно у хришћанском смислу је боље рећи Нови Завет (Господа нашега Исуса Христа)⁵ садржи две основне заповести:

«Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, и свом снагом својом, и свим умом својим; и ближњега свога као самога себе.» (Лк. 10.27)

Поред тога, јеванђеља⁶ мало о чему говоре тако експлицитно као о дистанцирању од богатства, похлепе, новца и зеленаштва:

Мт

4.4. А он одговори и рече: Писано је: Не живи човјек о самом хљебу, но о свакој ријечи која излази из уста Божијих.

5.6. Блажени гладни и жедни правде, јер ће се наситити;

5.9. Блажени миротворци, јер ће се синови Божији назвати;

5.10. Блажени прогнани правде ради, јер је њихово Царство небеско.

5.11. Блажени сте када вас срамоте и прогоне и лажући говоре против вас свакојакe рђаве ријечи, због мене.

5.12. Радујте се и веселите се, јер је велика плата ваша на небесима, јер су тако прогонили и пророке прије вас.

5.20. Јер вам кажем да, ако не буде правда ваша већа него правда књижевника и фарисеја, нећете ући у Царство небеско.

⁵ Нови Завет Господа нашег Исуса Христа, Издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1997. стр.1-506.

⁶ Исто.

5.48. Будите ви, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески.

6.24. Нико не може два господара служити; јер или ће једнога мрзити, а другог љубити; или ће се једнога држати, а другог презирати. **Не можете служити Богу и мамону.**

6.31. Не брините се, дакле, говорећи: Шта ћемо јести, или шта ћемо пити, или чиме ћемо се одјенути?

6.32. Јер све ово незнабошци ишту; а зна и Отац ваш небески да вама треба све ово.

6.33. Него иштите најприје Царство Божије и правду његову, и ово ће вам се све додати.

10.34. Не мислите да сам дошао да донесем мир на земљу; нисам дошао да донесем мир него мач.

12.25. А Исус, знајући мисли њихове, рече им: Свако царство које се раздијели само у себи, опустјеће; и сваки град или дом који се раздијели сам у себи, неће се одржати.

19.18. Рече му: Које? А Исус рече: Не убиј; не учини прељубу; не укради; не свједочи лажно;

19.19. Поштуј оца и матер; и љуби ближњег својега као себе самога.

19.23. А Исус рече ученицима својим: Заиста вам кажем да је тешко богатоме ући у Царство небеско.

19.24. И опет вам кажем: **Лакше је камили проћи кроз иглене уши неголи богатоме ући у Царство Божије.**

22.36. Учитељу, која је заповијест највећа у Закону?

22.37. А Исус му рече: Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, и свим умом својим.

22.38. Ово је прва и највећа заповијест.

22.39. А друга је као и ова: Љуби ближњег свога као самога себе.

22.40. *О овим дјвјема заповијестима виси сав Закон и Пророци.*

Мк

10.42. *А Исус дозавиши их рече им: Знате да они који се сматрају владарима народа угњетавају их, и великаши њихови злостављају их.*

10.43. *Али међу вама да не буде тако; него који хоће да буде међу вама велики, нека вам служи:*

Лк

6.31. *И како хоћете да вама чине људи, чините тако и ви њима.*

14.33. *Тако, дакле, сваки од вас који се не одрече свега што има, не може бити мој ученик.*

17.20. *А упитан од фарисеја, када ће доћи Царство Божије, он им одговори и рече: Царство Божије не долази на видљив начин.*

17.21. *Нити ће се рећи: Ево га оvdје, или: ево га ондје; јер где, Царство Божије унутра је у вама.*

19.45. *И ушавши у храм, стаде изгонити оне што продаваху у њему и куповаху,*

19.46. *Говорећи им: Написано је: Дом мој, дом је молитве, а ви начинисте од њега пећину разбојничку.*

Јн

15.12. *Ово је заповијест моја: да љубите једни друге као што ја вас љубим.*

15.13. *Од ове љубави нико нема веће, да ко живот свој положи за пријатеље своје.*

То је дакле и божански и природни (биолошки) и људски (друштвени и морални) закон у коме је основни појам – љубав, који са једне стране најбоље одражава људску природу, а са друге, даје хомо сапиенсу универзални коректив неопходан за опстанак врсте (животињама инстинкт обезбеђује одржање врсте, а човек сваку одлуку мора свесно да донесе) –

неопходност САРАДЊЕ (и солидарности), односно узајамне помоћи, јер је једино у сарадњи људи могућ стваралачки рад (тј. стваралаштво је колективни чин), који (а то нам јасно показује напредак технологије) може да омогући не само преживљавање, него и благостање за цело човечанство, без обзира на његов раст.

Овакав закон, ако би постао општеважећи, искључује могућност да се у свету очува поредак заснован на насиљу, пљачки и експлоатацији. Зато се истовремено са хришћанством рађа и његова контрапозиција, која до данас настоји да хришћанство извитопери и злоупотреби за очување ПРИВАТНОГ ВЛАСНИШТВА ПОЈЕДИНАЦА над светом, што укључује и животе већине. Запад нас упорно обмањује да се његово фетишизирање приватне својине и слобода и права појединца темељи на хришћанству. У Новом завету о томе нема ни помена. А као што смо видели, постоје експлицитне одредбе које искључују могућност да капитализам може бити у складу са хришћанством, односно православљем. А управо због ових суштинских одступања, западне јеретичке, квази-хришћанске доктрине (католицизам, протестантизам) су изгубиле право да се сматрају хришћанским.

Улогу Катехона, односно силе која задржава продор антихришћанства, после РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА (и краткотрајног Душановог) је преузела Русија. А „западни рат“ се, не напуштајући Балкан као мету, проширује на Русију у којој добија главног, цивилизацијског противника. Крсташки ратови, подршка Турској, Први и Други светски рат...

Најбеспощеднију критику јеретичке, антихришћанске, западне Европе дао је Свети Николај Жички у своме делу „Кроз тамнички прозор“⁷. Иако се ради о једном од најзначајнијих и најталентованијих хришћанских мислилаца савремености, није случајно да ово његово дело још није преведено на енглески језик.

Да бисмо сагледали место левице (и социјалистичких идеја) у данашњем свету, а поготову њихову перспективу, марксистички историјско-материјалистички дискурс, са својом сменом друштвено-историјских формација (робовласништво,

7 Николај Велимировић: *Кроз тамнички прозор*, Evro Giunti, Београд, 1995, стр.1-177.

феудализам, капитализам...) нам није довољан. Маркс је дао бриљантан опис и критику функционисања капитализма, али је „историјски материјализам“ само једна сликовита екстраполација политичке историје Запада. Оне земље у којима није било могуће ове формације јасно препознати (пре свега Русија, али и већина земаља Истока и некадашњих колонија), олако су називане „заосталим“.

Иторија залагања за праведно друштво траје откако је света и века и може се пратити у разним традицијама, а у нашој од старозаветних времена.

Један од отаца утопијског социјализма масон Сен-Симон, одрицао је могућност остварења социјализма без хришћанства и до краја живота је настојао да их теоријски уједини. Сам термин ‘социјализам’ је увео његов ученик, такође масон, Пјер Леру, објављујући 1834. своју књигу „Индивидуализам и социјализам“⁸. Потребу за овим појмом наметнула је потпуна суровост капитализма, који је уништавао милионе људских живота. Са становишта науке и политике, људима је требало понудити другачији поредак.

Дакле и појам, и теорија социјализма настале су, у односу на цивилизацијску противречност Православље-Запад, сасвим недавно, и то у окриљу Запада. Стога је марксистичко-лењинистичка, или класична комунистичка револуционарна доктрина била, на основу западног искуства, а) потпуно материјалистичка и б) потпуно антиклерикална, што је ову доктрину осудило на пропаст, без обзира на значајна достигнућа у изградњи социјализма. Љубав, без које је немогућ хуманизам, је најважније људско осећање, а тиме и најважнија одлика човека. Као таква, она спада у сферу духовног. Запад и материјализам искључују љубав из теорије и друштвеног живота, па људи лишени љубави и духовности, као својих основних одлика, остају заробљеници капитализма. Западни капитализам, у чијем се окриљу родио комунизам, као његова антитеза, био је безгранично суров и насилан. Стога делује логично мисао да се такав поредак може не само савладати

8 Валентин Катасонов: «Православный социализм» в эпоху всеобщего «синтеза», Круглый стол молодежной секции Русского Экономического Общества им. С. Ф. Шарапова, <http://reosh.ru/valentin-katasonov-pravoslavnyj-socializm-v-epoxu-vseobshhego-sinteza.html>.

једино насиљем, него се и његова алтернатива мора одржавати – диктатуром и терором.

Русија (и Србија) 19. – почетка 20. века биле су заплућноте западним идејама. Ни Православна Црква није налазила начин да им се ефикасно супротстави, него се и она прилагођавала. А међу православно васпитаним становништвом, осећала се потреба за добрим делима, подвижништвом и саможртвовањем. На такав начин су се безобзирности капитализма супротстављали једино комунисти. И зато је њихова револуција најдубље корене пустила баш у Русији и Србији. Нажалост, на западном искуству заснован и сурово примењен антиклерикализам, али и „црвени терор“, створио је непотребне и до данас незалечене ране у друштву, које су довеле и до делимичне реторзије после пада социјализма. Делимичну рехабилитацију положаја Православља у Русији спровео је током Другог светског рата Стаљин, али је она успорена и заустављена после његове смрти.

Данас се на челу Русије налази оцрковљени православни верник Владимир Путин. Због свог православног карактера и православног вође, иако има исти уставни, економски и финансијски систем као западне земље, данашња Русија се у свету понаша битно другачије од западних земаља, то је свима очигледно и буди наде остатку света и људима на самом Западу. Важно је приметити да је и лидер Комунистичке партије Руске Федерације (која се налази у конструктивној опозицији) Генадиј Зјуганов – декларисани православни верник.

Дакле, може се закључити да се комунистички револуционарни покрет у Русији (и Србији) у историји појавио као „негација негације“ у односу на Западни капитализам неприродно наметнут православној Русији (и Србији). Тиме је он као такав на крају сам себе поништио, отварајући пут за хармонично православно друштво. А пошто такво друштво по дефиницији не може бити капиталистичко, на значају добија руско (и српско) конкретно историјско искуство у изградњи социјализма.

Летална криза Запада којој смо сведоци, је и летална криза капитализма. Осим духовних, постоје и два јака рационална разлога да капитализам буде замењен социјализмом, а оба

се своде на већу ефикасност социјализма. Прво, живимо у свету у коме технологија може да обезбеди благостање за све, а у свету је много гладних, болесних и убијених. Друго, данашњи компјутери нам омогућују да планска привреда буде ефикаснија од тржишне. А са православног становишта могли бисмо довести у питање и постојање приватне својине и новца, о каматама да и не говоримо.

Да се овај процес већ одвија и у пракси, показује пример државотворства на подручју најмлађих, самопрокламованих држава – Доњецке и Луганске Народне Републике, које за своје темељне, општеприхваћене идеје проглашавају – Православље и социјализам, блиске на моралном и вредносном плану⁹. Потребно је даље разрадити и јединствену друштвену и политичку теорију, засновану на овим темељима и тако превазићи конфликтну друштвену распоућеност (укључујући и ону „лево“ – „десно“), која је последица западног антицивилизацијског кода.

Литература

Велимировић Николај, Кроз тамнички прозор, *Evro Giunti*, Београд, 1995, стр.1-177

Губарев Павел, ФАКЕЛ НОВОРОССИИ, *Питер*, Москва, 2016, стр.1-490.

Интервью Министра иностранных дел России С.В.Лаврова британскому телеканалу

«Канал 4», Москва, 29 июня 2018 года http://www.mid.ru/foreign_policy/news/

[/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3285972](http://www.mid.ru/foreign_policy/news/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3285972).

Катасонов Валентин, «ПРАВОСЛАВНЫЙ СОЦИАЛИЗМ» В ЭПОХУ ВСЕОБЩЕГО «СИНТЕЗА», Круглый стол молодежной секции Русского Экономического Общества им. С. Ф. Шарапова, <http://reosh.ru/valentin-katasonov-pravoslavnyj-socializm-v-epochu-vseobshhego-sinteza.html>.

⁹ Павел Губарев: *Факел Новороссии*, Питер, Москва, 2016, стр.1-490.

Кршљанин Владимир, *Југославија и (не)могућност цивилизацијског компромиса*, Национални интерес, Вол. 33, 3/2018, стр. 65-74.

Нови Завјет Господа Нашег Исуса Христа, Издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1997. стр.1-506.

Kropotkin Peter, *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, *Dover*, Mineola, New York, 2012, pp.1-336

Stuenkel Oliver, *Post-Western World: How Emerging Powers are Remaking Global Order*, *Polity Press*, Cambridge, Malden MA, 2016, pp. 1-251.

Vladimir Krsljanin

**ORTHODOX CHRISTIANITY AND SOCIALISM:
COMMON VALUE AND MORAL FOUNDATIONS**

Resume

The Post-Western World we are entering, with the military-political, economic and moral alternative to the declining West, led by Orthodox Christian Russia, enables us to see clearly the existing dichotomy, especially in Europe, between the Orthodox Christian Civilization code and its antithesis – the Western one, during 2000 years – since the greatest spiritual revolution in the human history, until now. Spiritual and moral values of that revolution, emerged from the universal law, guarantee the sense, survival, creativity and well-being of the human species. The Orthodox Christian Russia and Serbia inherit also the concrete experience in building the socialism, which is very important in the time of the system, lethal crisis of the capitalism, as the most concentrated form of the anti-Christian West.

Keywords: Orthodox Christianity, socialism, civilization, revolution, West, Europe, Russia, Serbia.

Зоран Милошевић*

Институт за политичке студије у Београду

МАРКС И ЕНГЕЛС О СЛОВЕНИМА**

Сажетак

О Марксовој и Енгелсовој мржњи према Словенима постојало је мноштво података и то од људи који су лично познавали творце марксизма, али су током постојања СССР-а и СФР Југославије скривани од јавности. Ради се, углавном, о искуствима руских револуционара који су се скривали од прогона царске владе на територији Западне Европе и истовремено били следбеници Маркса и Енгелса. Такав је био, на пример, Александар Херцен, али и лидер и теоретичар светског анархистичког покрета, Михаил Бакуњин који је у више наврата хтео „да почупа браду Марксу“, када је овај на сусретима, посебно на различитим социјалистичким конгресима, настојао, не само да оспори његове ставове, него да га и омаловажи као човека због његовог националног порекла (називао га је „презреним и проклетим Словеном“).

Бројни историчари сматрају да се извори расизма Маркса према Русима и Словенима налазе у његовом пореклу. Наиме, право име Маркса, који се родио у богатој породици јеврејског адвоката Хенриха Маркса, који је живео у Рајнској области Немачке јесте Мордехај Леви. Његови преци су у Немачку дошли «негде из Русије» и имали су хазарско порекло. Хазарима је Русија уништила државу (Хазарски каганат), због њихове

* Научни саветник, редовни професор теоријске социологије

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

невероватне агресивности и сталних напада ради пљачке и одвођења Руса у робље, које су продавали на пијацама робова у Централној Азији и на Блиском истоку. Хазари су се разбежали по Русији, али од тада гаје невероватну и систематску мржњу према Русима. Мржњу су одржавали и ширили рабини међу Хазарима-Јеврејима, а немачки историчари су дошли до доказа да је Марксова породица такође била „носилац хазарских митова о Русији“, као злобној антисемитској држави, где се погроми над Јеврејима догађају скоро сваки дан. Према тим схватањима, Руси и Русија нису имали право на постојање.

Највише злобе према Русима Маркс је сконцентрисао у свом познатом раду „Тајна дипломатска историја XVIII века“, који је у Русији објављен тек у време перестројке 1989. године. Књига је утемељена на миту да постоји тајни план Петра Великог (кога је овај добио од Џингис-кана) да Русија освоји свет. Наука је доказала да такав план не постоји, као и то да је овај мит изградио Наполеон да би оправдао свој напад на Русију. У време писања поменуте антируске књиге, Маркс је ово знао, али је ипак користио ову пропаганду за свој рад.

У том контексту, Маркс је пружио допринос развоју расизма теоријом о «контрареволуционарним и неисторијским народима» која је постала као део идеологије «марксистичке револуционарне нетрпељивости», а која је била усмерена и према Јужним Словенима, а нарочито Србима, због доприноса у спасавању Аустро-Угарске империје, револуционарне 1848. године.

Кључне речи: Карл Маркс, Фридрих Енгелс, марксизам, словенофобија, русофобија, србофобија, комунизам, Словени.

Култ Маркса и Енгелса је још до недавно био жив у свим словенским државама, док је њихова теорија узета од комунистичких партија (прво Русије, а потом и других) за извођење социјалистичких револуција. Поред тога, прва револуција на основу учења Маркса и Енгелса извршена је 1917. у највећој словенској држави, а потом је на различите начина допрла и до Јужних Словена. У време (пост)револуције

тежиште је било на социјалним питањима и правима радника. И заиста, када се покуша вредновати поредак настао у СССР-у на основама учења марксизма можемо констатовати значајан поправак социјалног положаја становништва, при чему се испред свих социјалних мера без оградe може поставити ознака «први пут у људској историји». Совјетски режим је био пример брзе и успешне модернизације, а она је послужила и другим државама и народима као образац.¹ Омогућена је вертикална мобилност, тј. човек из најнижих слојева могао је се попне до врха социјалне лествице, остварен је невероватан економски раст, уведено осмочасовно радно време, бесплатно и обавезно школовање, бесплатно лечење, годишњи одмор итд., што је све срушено разбијањем прве социјалистичке државе 26. децембра 1991. године. Од тада сви Закони о раду бележе тенденцију смањења права радника.²

1. ХАЗАРСКО ПОРЕКЛО МАРКСА И ФОРМУЛИСАЊЕ «РЕВОЛУЦИОНАРНЕ НЕТРПЕЉИВОСТИ ПРЕМА СЛОВЕНИМА»

Међутим, претходно речено, представља само један у низу аспеката марксизма. Следећи је однос оснивача марксизма (Маркса и Енгелса) према Словенима. Да иронија буде већа, најбројнији и први следбеници њиховог учења су били словенски народи о којима Маркс и Енгелс не само да нису имали лепо мишљење, него су их буквално речено – мрзели! Посебно Русе и Србе.³ Према Ивану Миладиновићу творци научног социјализма патолошки су били опседнути панславизмом, делећи народе у Европи на две врсте. Наш народ убрајали су у мале, револуционарно «нужно закржљале», и то без праве историје.⁴ Неки аутори ову чињеницу доводе

1 Борис Юльевич Кагарлицкий, *Марксизм*, Введение в социальную и политическую теорию, URSS, Москва, 2017, стр. 205.

2 Опширније: Зоран Милошевић, Шта је СССР дао својим грађанима?, *Печат*, бр. 449, 9. Децембар 2016, стр. 36 – 38.; Упор. Рустем Вахитов, Национална држава или држава-цивилизација, у зборнику *Где ти је држава, Каине?*, Центар академске речи, Шабац, 2015, стр. 253 – 262.

3 Карл Маркс: «СЛАВЯНЕ - РАКОВАЯ ОПУХОЛЬ ЕВРОПЫ». Nov. 5th, 2017, <https://lunin812.livejournal.com/609369.html>.

4 Иван Миладиновић, Зашто Маркс и Енгелс нису волели Србе?, *Вечерње новости*, 22. март 2015.

у везу са Марксовим хазарско-јеврејским пореклом. Током постојања СССР-а и СФР Југославије ова чињеница је скривана и уклањана из њихових сабраних дела, односно посебних књига. Бројни западни историчари сматрају да је мржња према Словенима (посебно Русима) која је манифестована код Адолфа Хитлера позајмљена од Маркса.⁵

О Марксовој и Енгелсовој мржњи према Словенима постојало је мноштво података и то од људи који су лично познавали творце марксизма, али су током трајања СССР-а и СФР Југославије скривани од јавности. Ради се, углавном, о искуствима руских револуционара који су се скривали од прогона царске владе на територији Западне Европе и истовремено били следбеници Маркса и Енгелса. Такав је био Александар Херцен, творац опозиционог часописа «Колоколъ» („Звоно“). Херцен је био позван на један митинг посвећен међународном радничком покрету, али се томе супротставио лично Карл Маркс. О овом догађају сам Херцен пише: „Маркс је рекао да ме не познаје, тако да он према мени нема никакав лични однос, али је сматрао довољним то што сам Рус и да ће, на крају, ако Организациони комитет не искључи мене, он, сам Маркс, иступити из њега. Сва та мржња Маркса била је чисто платонистичка...“⁶ У Сабраним делима Маркса могу се наћи чланци у којима Херцена назива „Гадни Московљанин“ и човек са „отровном руско-калмишком крвљу“. Из других иступања оснивача марксизма (њих такође спомиње Херцен) јасно је да су они мрзели Русе због свог „дивљаштва и заосталости“ и одрицали су им права да чак размишљају о социјалистичком учењу.⁷ Када је Херцен у свом револуционарном часопису објавио превод знаменитог „Манифеста Комунистичке партије“ Маркса и Енгелса, поступак је изазвао неверицу и презир, а Енгелс је овај чин (под)ценио као „пуку књижевну радозналост“.

Понашање Маркса и Енгелса према словенским револуционарима неретко је изазивало забуну код руских револуционара. Знаменити лидера и теоретичара светског

5 Карл Маркс: «СЛАВЯНЕ - РАКОВАЯ ОПУХОЛЬ ЕВРОПЫ». Nov. 5th, 2017, <https://lunin812.livejournal.com/609369.html>.

6 Исто.

7 Исто.

анархистичког покрета, Михаила Бакуњина, који је у више хтео „да почупа браду Марксу“, када је овај на сусретима, посебно на различитим социјалистичким конгресима, настојао, не само да оспори његове ставове, него да га и омаловажи као човека због његовог националног порекла (називао га је „презреним и проклетим Словеном“).

Бројни историчари сматрају да извори расизма Маркса према Русима и Русији леже у његовом пореклу. Наиме, право име Маркса, који се родио у богатој породици јеврејског адвоката Хенриха Маркса, који је живео у Рајнској области Немачке, јесте Мордехај Леви.⁸ Међутим, његови преци су у Немачку дошли «негде из Русије» и имали су хазарско порекло.⁹ Хазарима је Русија уништила државу (Хазариски каганат), због њихове невероватне агресивности и сталних напада ради пљачке и одвођења Руса у робље, које су продавали на пијацама робова у Централној Азији и Блиском истоку.¹⁰ Хазари су се разбежали по Русији, али од тада гаје невероватну и систематску мржњу према Русима.¹¹ Мржњу су одржавали и ширили рабини међу Хазарима-Јеврејима, а немачки историчари су дошли до доказа да је Марксова породица такође била „носилац хазарских митова о Русији“, као злобној антисемитској држави, где се погроми над Јеврејима догађају скоро сваки дан. Према тим схватањима, Руси и Русија нису имали право на постојање.¹²

Додатни подстицај словенофобији (русофобији и србофобији) Маркс и Енгелс су добили после 1848. године када је Европу захватио талас револуција, које замало нису

8 Сатанизам Карла Маркса. «Тайна» комунизма. <https://nampuom-rycu.livejournal.com/149449.html>

9 О оцу Маркса на руској википедији може се наћи, између осталог, следеће: Хенрих Маркс родио се као Хершел Леви Мордехај (Herschel Levi Mordechai) у породици Маркса Леви Мордехаја (Marx Levi Mordechai, 1746—1804, родио се у Постолопрти) и Еве Лвов (Eva Lwow, 1757—1823). Његов отац био је трирски рабин, а то су касније постали и његов старији брат Самуел (1775—1828). Његова мајка је такође била из рабинске породице. Види: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%81_%D0%93%D0%B5%D0%BD%D1%80%D0%B8%D1%85

10 Године 964. Нове ере, руски кнез Свјатослав разбио је Хазарски каганат.

11 О овој теми одлично расуђује и Татјана Грачова, *Невидимая хазария*, Издательство «Зерна», Рязань, 2008. стр. 63, 176. Татјана Грачева, *Света Русија против Хазарије*, Алгоритми геополитике и стратегије тајних ратова светске закулисе, «Света Русија», Београд, 2009.

12 Карл Маркс: «СЛАВЯНЕ - РАКОВАЯ ОПУХОЛЬ ЕВРОПЫ». Nov. 5th, 2017, <https://lunin812.livejournal.com/609369.html>.

унишtile Аустро-Угарску империју, у којој су метеж изазвали револуционарни Мађари. У помоћ Аустрији су дошли Јужни Словени (Срби) који су повели борбу са мађарским националистима, али и војска царске Русије (имали су савезнички уговор о помоћи у случају било каквих револуција).

У писму од 20. маја 1863. године Енгелс обавештава Маркса да марљиво учи српски и чита «сабране песме Вука Стеф. Караџића», те да му је српски лакши од било ког другог словенског језика. Читање тих истих српских народних песама подстакло је чувеног немачког писца Хердера на закључке о великој вредности народне културе и народног духа који је у њима садржан и изазвало одушевљење великог Гетеа и славне браће Грим. То одушевљење пренело се и на сав културни свет и за Србе и српску ствар придобило европско јавно мњење. Међутим, код Енгелса - ништа од свега тога. Иако је добро познавао српску историју и знао колико Срби упорно чувају своју историјску свест, он је у свему томе видео, готово исто као и данашња немарксистичка Европа, само продужену руску руку и ништа више. Зато ће, заједно са Марксом, Србе убрајати у мале, закржљале, «нужно контрареволуционарне» народе, без историје и историјске свести, чија је једина историјска мисија да нестану у олуји светске револуције, коју су њих двојица проповедали.¹³

Мало је рећи да су Маркс и Енгелс били бесни због свега тога. Маркс је тада написао чланак пун мржње у коме је Словене назвао „контрареволуционарном расом и рак раном Европе“. О Јужним Словенима написао је следеће: „Балкан је прелепа територија и има несрећу да је насељена различитим расама и националностима о којима је тешко рећи која је од њих најспособнија за прогрес и цивилизацију“. Но, Маркс и Енгелс су се више устремили на Русију као центар словенског света. Енгелс је поетски клицао: „У Европи има само једна алтернатива: да се потчинимо варварским оковима Словена

13 Иван Миладиновић, Зашто Маркс и Енгелс нису волели Србе?, Вечерње новости, 22. март 2015. Кнеза Михаила Маркс и Енгелс презриво су називали «обичном руском креатуром», а књаз Милош за њих је био «стари штићеник аустријских реакционара». Срби су спадали у народе које је «ток историје немилосрдно згазио», па су за њих били пре «отпадак народа» него права нација. Енгелс је чак једном приликом ускликнуо да са Словенима (који су издали револуцију) треба да буде «неумољива борба на живот и смрт» и то борба «до истраге» која подразумева и «безобзирни тероризам». Ова Енгелсов позив тако ће претходити Хитлеровој наредби «сто за једно»!

или да дефинитивно порушимо центар ове непријатељске снаге – Русију“.¹⁴

Када су оснивачи марксизма 1849. прешли у Лондон стекли су одличну могућност да изразе своје словенофобске погледе и идеје. Осниваче марксизма у Лондону је издржавао лист „Слободна штампа“, заправо труст који је организован новцем енглеске владе за вођење тоталног информативног рата са непријатељима Британске империје. Русија је, наравно, заузимала почасно место међу британским непријатељима. Русофобија је достигла врхунац код оснивача марксизма током Кримског рата (1854 – 1856) када је на Русију напала читава коалиција западних држава на челу са Енглеском и Француском (плус Османска империја).¹⁵ Маркс и Енгелс су у чланцима писаним са препознатљивом страшћу позивали да се овај рат преобрати у „свету борбу европских нација против Русије“ (интересантно је да је под истом паролом и Хитлер ратовао против Совјетског Савеза). Маркс је буквално заклињао Европљане: „Кронштад и Петербург неопходно је уништити... Без Одесе, Кронштада, Риге и Севастопоља, са еманципованом Финском и непријатељском армијом на капијама престонице... шта ће бити са Русијом? Гигант без руку, без очију, који има могућност да порази своје противнике тежином свог трупа“.

2. КОРИШЋЕЊЕ НАПОЛЕОНОВЕ ПРОПАГАНДЕ ПРОТИВ РУСИЈЕ ОД СТРАНЕ МАРКСА

Управо у ово време, на страницама британске штампе, Маркс је иступио са објавом његовог познатог рада „Тајна дипломатска историја 18. века“, која је у Русији објављена тек у време перестројке 1989. године. Може се рећи да је то био прави русофобски историјски манифест. Међу првим пасусима је и овај: «Московија је васпитана и израсла из

14 Карл Маркс: «СЛАВЈАНЕ - РАКОВАЯ ОПУХОЛЬ ЕВРОПЫ». Nov. 5th, 2017, <https://lunin812.livejournal.com/609369.html>

15 После пораза Русије на Париској конференцији 1856. победници су приморали Моксву да прихвати стварање Румуније, од Влашке и дела Молдавије, „ради геополитичког раздвајања Јужних и Источних Словена“. О овоме видети у: Зоран Милошевић, Извори румунске политике, у зборнику: *Анатомија румунске политике*, Приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2017, стр. 13 . 27.; Такође чланке Свјатослав Мазур, Румунија – држава – паразит створена по канонима древног Рима, у зборнику *Румунија и румунизација Срба*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018, стр.. 70 – 76.

ужасне и гнусне школе монголског ропства. Чак и после свог ослобођења Московија је наставила да игра улогу роба који је постао господин. На крају, Петар Велики је искомбиновао политичко искуство монголског роба са гордим стремљењем монголског властелина, којему је Џингис-кан поверио план освајања света». Данас знамо да је идеју о Петру Првом као «наследнику» монголских ханова Маркс позајмио из једног историјског фалсификата званог «Завештање Петра Великог», где је наводно изложен тајни план Руса о освајању света. Још за време Марксовог живота било је познато да је ово «Завештање» фалсификат који су написали саветници Наполеона Бонапарте 1811. године, који су тражили разлог да нападну на Русију, али да све изгледа као «заштита европске цивилизације». О овом (не)делу Маркса имамо (и) сведочанство Владимира Мединског, који је у библиотеци «Митови о Русији», објавио књигу «О руској опасности и тајном плану Петра I»¹⁶ са намером да укаже на Наполеона као творца савремене русофобије. Поглавље „Митологија Наполеона Бонапарте“ почиње следећом анегдотом из 60-их година XX века: „Карл XII, Хитлер и Наполеон посматрају војну параду на Црвеном тргу. – Да сам имао ове ракете, говори Хитлер, ал’ бих потпрашио Русе испод Стаљинграда. – Да сам имао овакве тенкове, говори Карл, ал’ бих потпрашио Петра испод Полтаве. – А да сам ја имао „Правду“, говори Наполеон“ нико у Европи не би знао да сам побегао из Русије“.

Анегдота је врло умесна, јер сведочи да је Наполеон заправо зачетник политичко-војне пропаганде у савременом смислу. Наполеон је свакодневно међу својим војницима спроводио политичку агитацију и у ту сврху је у почетку издавао билтене (недељно) у форми новина. Након тога је седмично објављивање билтена свео на мањи број, тачније само пред важне битке, али се, ипак, брзо формирала читава серија, тј, накупио се значајан број ових билтена. Ова пракса је имала велики успех, тако да имамо серије из 1804, 1806-1807, 1809, 1812. и чак и из 1813. године.

Наполеон је по правилу сам диктирао текстове билтена, које су касније уређивали његов секретар или начелник штаба.

16 Владимир Мединский, *О русской угрозе и секретном плане Петра I*, ОЛМА, Медиа групп, Москва, 2015, стр. 60 – 114.

Најуспешнији билтени су потом прерађивани у плакате који су лепљени по зидовима градова и села. Године 1811. Наполеон је наредио Александру Бертјеу да сакупи све билтене и објави их као књигу. У билтенима је тумачена историја и актуелни догађају у интересу Француске и Наполеона. У сваком случају, у Наполеоновим рукама се нашао моћан пропагандни апарат.¹⁷ Апарат који је сам смислио и створио и који је од њега створио живу легенду.

Између осталог, Наполеонова пропаганда је Французима наметала идеју посебне мисије и непобедивости француске армије са њим на челу. У Наполеоново време само су му две армије наносиле поразе – Британска и Руска. Уз то, ове две државе су градиле све боље односе.¹⁸ Управо 1812. Наполеон је добио неочекиваноог савезника – САД-е, које су 18. јуна 1812. објавиле рат Великој Британији, тако да ова није могла помоћи Русији. Да би оправдао свој поход на Русију Наполеон је формирао „мит о примитивној и агресивној Русији која жели да покори свет“. Срж антируске пропаганде, тј. теза да је Џингис-кан оставио Петру Великом план о освајању света први је формулисао аустријски дипломата Јохан Корб,¹⁹ али је главне идеје своје пропаганде Наполеон позајмио од пољских русофоба и терористе М. Сокољницког, који је творац овог «Завештања», које је 1797. објавио као брошуру, а у њој је пропагирао идеју да Русија мрзи Европу. На његову брошуру тада нико није обратио пажњу, али када је Наполеон испланирао напад на Русију било му је потребно оправдање. Поновним објављивањем ове брошуре Наполеон је започео припрему европског јавног мњења за напад на Русију.²⁰ Наука је овај период расветлила и доказала је да није постојао никакав план Џингис-кана, као ни Петра Великог о освајању света, па тако ни Европе. Међутим, Марксу то није сметало да настави тамо где је Наполеон стао. Другим речима, Маркс се никада није оградио од своје русофобске књиге, нити било ког антисловенског и антируског текста и до краја живота је исповедао русофобију.²¹

17 Исто, стр. 64.

18 Исто, стр. 81.

19 Иоганн Корб, *Дневник путовања у Московљу (1698-1699)*. Санкт Петербург, 1906.

20 Владимир Мединский, *О русској угрози и секретном плане Петра I*, стр. 85.

21 Кристијан Ј. Раковски, *Црвена симфонија*, Београд (1987), стр. 45. Наводи да су не само

Интересантно је да у сабраним делима Карла Маркса објављиваним у Совјетском Савезу није било ове књиге, књиге у којој је заправо анализирао руску историју. Марксова «Тајна дипломатија XVIII века» је у Русији објављена тек 1989. Наравно, одмах се поставља питање шта је написао да су у СССР-у избегли да је објаве? У овој књизи Маркс је свео Русију на «Московију, која је крваво блато монголског ропства, а не сурова слава епохе Нормана». Према Марксу, Русија није водила сопствену политику, него монголске Хорде. У четвртом поглављу споменуте књиге Маркс пише: «Московија је васпитана и израсла у ужасној и гнусној школи монголског ропства. Она је ојачала захваљујући томе што је постала виртуоз у подношењу ропства. После свог ослобођења Московија је наставила да буде роб, који је постао господин. После свега, Петар Велики је ујединио искуство монголског ропства са поносним тежњама монголског властелина, коме је Џингис-кан поверио свој план освајања света... На исти начин како је поступила са Златном хордом, сада Русија поступа са Западом. Да би завладала над Монголима Московија је морала да се татаризује. Да би постала владар над Западом, мора да се цивилизује... оставши робом, тј. суштина ове политике је у томе да Русима даје спољни изглед цивилизованости да би украли технику западних народа, али да се притом не заразе њиховим идејама».

Маркс је, у том контексту, дао свој допринос развоју расизма теоријом о «контрареволуционарним и неисторијским народима», која је постала део идеологије «револуционарне нетрпељивости». Смолин не види разлику између марксистичке русофобије и револуционарног расизма од идеологије национал-социјалиста (нациста), јер је резултат и једне и друге идеологије био исти.

Године 1865., предлажући Лондонској конференцији нацрт програма за Женевски конгрес Интернационале (Међународног другарства радника), Маркс је у делу «Међународна политика» поставио само једно питање: «О неопходности уништења московијског утицаја у Европи путем остварења права нација на самоопредељење и обнову Пољске на демократским и социјалним основама». Јасно се види да је

Маркс, него и Херцен и Хајне контролисани од Ротшилда.

говорећи о праву на самоопредељење Маркс имао у виду само Пољску, али не ради ње, већ ради уништења «московитског утицаја у Европи» (како много говори тај подругливи појам «московитски»). На Конгресу је поменуто питање усвојено као тачка 9: «Московијска опасност за Европу и обнова независности Пољске».

3. ЕНГЕЛСОВА СЛОВЕНОФОБИЈА

Ни Енгелс није заостајао за својим другом Марксом у словенофобији. У чланку «Револуција у Мађарској» пише: «У приближавајућем светском рату са лица земље ће ишчезнути, не само реакционарне класе и династије, него и цели реакционарни народи. И то ће бити прогрес». У чланку «Демократски панславизам» Енгелс даље пише: «На сентименталне фразе о братству, које нама стижу од најконтрареволуционарних нација Европе ми одговарамо: мржња према Русима била је и наставља бити њихова прва револуционарна страст, са временом револуција ова мржња се проширила на Чехе и Хрвате и само уз помоћ најодлучнијег тероризма против ових словенских народа можемо заједно са Пољацима и Мађарима заштити револуцију од опасности. Ми сада знамо где су сконцентрисани непријатељи револуције: у Русији и у словенским областима Аустрије. И никакве фразе или приче о недефинисаној демократској будућности ових држава не требају да нас спрече да се према нашим непријатељима односимо као према непријатељима».

Енгелс је чак покушао да заснује теорију војног похода на Москву, која би омогућила европским савезницима да избегну грешке Наполеона током рата 1812. године. Оба оснивача марксизма имала су пријатељску преписку са пољским терористом Теофилом Лапинским, који је јавно позивао на истребљење руског народа: појединачним убиствима или да се протера „као дивља звер“ иза Урала у сибирски снег.

4. ЗАКЉУЧАК

На крају, можемо рећи да су оснивачи марксизма били отворени апологети русофобије и словенофобије, о чему

сведоче и чланци Маркса о Русији: «Ослонац светске реакције», Претња слободном човечанству», «Јединствени узрок постојања милитаризма у Европи» и «Последње резерве и становита леђа уједињеног деспотизма у Европи». Када су за време Балканског рата 1877-1878. Турци почели да беспопштедно убијају Бугаре и када је чак и премијер Велике Британије Вилијам Гледстон протестовао против ових зверстава, Маркс, који је у то време живео у Лондону, прогласио је Гледстона руским агентом, а турска зверства «руском измишљотином».²² «Само име Руси је узурпирано од Московљана. Руси нису Словени, не припадају чак ни индоевропској раси. Они су дошљаци, које треба протерати иза Дњепра... Ја бих желео да овај поглед постане преовладавајући међу Словенима».²³

Комунистичке партије су доследно примениле главне идеје Маркса и Енгелса, па су и Руси и Срби из комунизма изашли не само државотворно осакаћени (са умањеним територијама и асимилованим делом становништва), него и са дубоким поремећајем система (политичких, религиозних и других) вредности које ови народи немају, а чије враћање на стазе ових истинских вредности захтева поприлично време. Нарочито код Срба код којих су Маркс и Енгелс имали статус полубогова, у небеса су их узносили и они који их никада нису читали. Певало се: «Не верујем у небеса но у Маркса и Енгелса». А оно што су они писали о Србима гурано је под тепих. Просто је несхватљиво да Срби тако некритички «заволе» оне који су отворено писали о њима с омаловажавањем и пакошћу, констатује, с правом, Иван Миладиновић.²⁴

Литература

Вахитов Рустем, Национална држава или државацивилизација, у зборнику: *Где ти је држава, Каине?*, Центар академске речи, Шабац, 2015.

Грачева Татьяна, Невидимая хазария, Издательство «Зерна», Рязань, 2008.

22 Александр Николаевич Крутов, «Русский Дом», №11, 2016 г.

23 К. Маркс, Ф. Энгелс, Сочинения, том 31, Москва, 1963.

24 Иван Миладиновић, Зашто Маркс и Енгелс нису волели Србе?, Вечерње новости, 22. март 2015.

Грачова Татјана, Света Русија против Хазарије, Алгоритми геополитике и стратегије тајних ратова светске закулисе, «Света Русија», Београд, 2009.

Кагарлицкий Борис Юльевич, *Марксизм, Введение в социальную и политическую теорию*, URSS, Москва, 2017.

Корб Иоганн, Дневник путешествия в Московию (1698-1699). Санкт Петербург, 1906.

Крутов Александр Николаевич, «Русский Дом», №11, 2016 г.

Маркс Карл, «СЛАВЯНЕ - РАКОВАЯ ОПУХОЛЬ ЕВРОПЫ». Nov. 5th, 2017, <https://lunin812.livejournal.com/609369.html>

Маркс К. Энгелс, Ф., Сочинения, том 31, Москва, 1963.

Мединский Владимир, О русской угрозе и секретном плане Петра I, ОЛМА, Медиа групп, Москва, 2015.

Милошевић Зоран, Шта је СССР дао својим грађанима?, *Печат*, бр. 449, 9. децембар 2016.

Милошевић Зоран, Извори румунске политике, у зборнику: *Анатомија румунске политике*, Приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2017.

Миладиновић Иван, Зашто Маркс и Енгелс нису волели Србе?, *Вечерње новости*, 22. март 2015.

Раковски Кристијан Ј., *Црвена симфонија*, Београд (1987).

Свјатослав Мазур, Румунија – држава – паразит створена по канонима древног Рима, у зборнику: *Румунија и румунизација Срба*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018.

Сатанизм Карла Маркса, «Тайна» комунизма. <https://namruom-rycu.livejournal.com/149449.html>.

Zoran Milosevic

MARX AND ENGELS ABOUT SLAVS

Resume

Marx and Engels's hatred against Slavs has been documented in numerous cases by the people who personally knew the founders of Marxism, but they were hidden from the public during the existence of the USSR and the SFR Yugoslavia. These documents consists mostly of the experiences of Russian revolutionaries who were hiding from the persecution of the imperial government in the territory of Western Europe and who were, at the same time, followers of Marx and Engels. For example, such was the case with Alexander Herzen, but also with Mikhail Bakunin, the leader and theoretician of the world anarchist movement, who repeatedly wanted to "pluck the beard out of Marx's face", when Marx, at the meetings of the First International and at various socialist congresses, tried not only to dispute his viewpoints, but also to disparage him as a person because of his national origin (Marx called him "a despised and damned Slav").

Numerous historians find the roots and reasons for Marx's racism against the Russians, as well as the Slavs in general, in Marx's origin. Namely, the real name of Karl Marx, who was born into a wealthy Jewish family to Heinrich Marx, a Jewish lawyer who lived in the Rheinland area of Germany, was Mordecai Levy. His ancestors came to Germany "somewhere from Russia" and were of Khazar origin. Russia destroyed the Khazar state (Khazar Khanate), because of their straining aggression and constant attacks for robbery and abduction of Russians into slavery, which they sold at slave markets in Central Asia and the Middle East. Hazaras were scattered throughout Russia, but have, since then, grown an incredible and systematic hatred of Russians. Their hatred was maintained and spread among the Khazar Jews by their rabbis, and German historians came to the conclusion that Marx's family was also "the bearer of Khazar myths about Russia", as a malicious anti-Semitic country, where pogroms against Jews occurred almost every day. According to such viewpoints of

the Khazar Jews, the Russians and Russia did not have the right to exist.

Most of his malice towards the Russians, Marx comprised in his famous work “The Secret Diplomatic History of the 18th Century”, which have not been published in Russia until the time of Perestroika in 1989. The book is based on the myth that there is a secret plan of Peter the Great (which rests on the ideas of Genghis Khan), according to which Russia should conquer the world. Scientific studies have proved that such plan does not exist, and that this plan was actually a myth created by Napoleon to justify his attack on Russia. At the time of writing this anti-Russian book, Marx knew this, but, nevertheless, decided to use it for propaganda purposes of his work.

In this context, Marx gave his contribution to the development of racist ideas by his theory of “counterrevolutionary and non-historical nations”, which became part of the ideology of “Marxist revolutionary intolerance” that was directed towards the South Slavs, especially against the Serbs for their contribution in the preservation of the Austro-Hungarian Empire, during the revolutionary 1948.

Keywords: Karl Marx, Friedrich Engels, Marxism, Slavophobia, Russophobia, Serbophobia, communism, Slavs.

Дејан Мировић

Правни факултет, Универзитет у Косовској Митровици

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ И СРПСКО-РУСКИ ОДНОСИ

Сажетак

Светозар Марковић је имао огроман утицај на српску интелектуалну мисао и друштво половином XIX века. За читаве генерације српских интелектуалаца и политичара без обзира да ли су заступали леве или десне политичке идеје, он је био својеврстан учитељ. Најпознатији примери су Јован Скрелић и Никола Пашић. Марковић је био и главни идеолошки противник Милана Обреновића и прозападних владајућих елита. Међутим, оно што се често занемарује када се анализира дело Светозара Марковића је његова улога у популаризовању и прихватању руске културе и идеја у Србији. Он је био први српски интелектуалац који је пропагирао учење руског језика у Србији. Преводио је руску књижевност, укључујући и класике попут Гогоља, Тургенјева и Љермонтова. У правном и социолошком сислу, Марковић је сматрао да код Срба и Руса постоји солидарност и хуманост која не постоји на Западу. У „апсолутистичкој Русији“ коју он као атеиста и социјалиста критикује, независност судства је била на вишем нивоу него у Србији коју су водили чиновници школовани на Западу. Марковић види позитивне утицаје Русије у унутрашњој српској политици и правном систему. Русија која је била апсолутистичка држава је морала да подсећа српске кнезове да узму у обзир и интересе народа и демократије. Када анализира међународне односе Марковић истиче да су Руси гарантовали аутономију у односу на Турску и народна права

Акерманском конвенцијом из 1826. године. Марковић прави јасну дистинкцију између западних вредности и политике. Када пише о енглеској политици он истиче да је лицемерна и неморална и сматра да се енглески закони не могу аутоматски применити на све народе.

Кључне речи: Светозар Марковић, Русија, Србија, Никола Пашић.

1. КРИТИКА ПРАВНОГ И ДРУШТВЕНОГ СИСТЕМА

Светозар Марковић је имао огроман утицај на српску интелектуалну мисао и друштво. За читаве генерације српских интелектуалаца и политичара у другој половини XIX века он је био својеврстан „учитељ“ без обзира да ли су они заступали леве или десне политичке идеје. Марковић је сматран за „непогрешивог, славног и идеолошког“ учитеља¹ (Марковић узвраћа својим ученицима пред смрт па, на пример, види Пашића као свог наследника).² У том периоду, Марковић је био и главни идеолошки противник Милана Обреновића и прозападних владајућих елита. Марковић се разликује од кнеза Милана и његових министара и по томе што не презире сопствени народ. Напротив, Срби нису „тупи и неосетљиви“ као западни радници које уништава аутоматизам једног посла, пише Марковић. Он сматра да је српски народ бољи од своје елите коју види као „паразитску“.³

Марковић је био изузетак у српској елити и по свом личном поштењу, што је посебно видљиво када се упореди са кнезом Миланом, предводником прозападне елите. Реч „закон“ је Милана доводила у „раздражење“, мрзео је сваку дужност и часно поступање.⁴ Штавише, како пишу његови сарадници,

1 Шемякин А. Л., *Идеологија Николе Пашича: Формирање и еволуција (1868–1891)*, Институт славјановедения РАН Москва, 1998, стр. 53, 93–95.

2 Шемякин А. Л., *Идеологија Николе Пашича: Формирање и еволуција (1868–1891)*. Институт славјановедения РАН Москва, 1998, стр. 53.

3 Народ је зато отишао у другу крајност и тражио је на Петровској скуштини да се протерају сви прозападни чиновници осима лекара и професора, пише Марковић.

4 Пироћанац М., *Белешке*, приредила Сузана Рајић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр. 469–470.

уживао је када је у складу са својом „лажном и кукавичом природом“ могао да уништава слабије од себе. У јавном и приватном животу је био „блесаста распикућа, а дозлабога лакоуман“. Није имао „никаква знања“.

Светозар Марковић је био сушта супротност кнезу Милану. Није имао никаквог економског интереса у свом јавном и приватном животу. Своје имање преписује маћехи и оставља својим политичким сарадницима. Према женама се понашао као прави центлмен. Први се у Србији борио за њихова права у политичком и друштвеном животу.⁵ Он није био ни популиста.⁶ Такође, Марковић, иако лево оријентисан, не жели „ништа да забрањује“. Нову странку (коју ће Пашић предводити после његове смрти као Народну радикалну странку) је замишљао као социјалистичку, али у оквиру демократског система.⁷ Скерлић зато назива Марковића „духовним оцем српске демократије“, новим Доситејом Обрадовићем и најбољим мислиоцем на југоистоку Европе, као и „апостолом демократије“.⁸

Са оваквим уверењима, Марковић долази у жесток сукоб са властима. Он дословно гладује када бива протеран из Србије, али се не одриче својих уверења. Он не одступа од својих принципа чак ни када је, смртно болестан, упућен у затвор.⁹ Спреман је, као Чернишевски, да умре за своја уверења или да упропасти своје здравље фанатичним радом као Доброљубов.

За разлику од прозападне елите, Марковић, такође, прави јасну дистинкцију између западних вредности и политике. Када пише о енглеској политици, он истиче да је „лицемерна и неморална“ и сматра да се „енглески закони“ једноставно не могу применити на све народе.¹⁰ Он види јасну разлику између

5 Марковић се у том ставу слаже и са руским дипломатама у Србији који захтевају побољшање положаја српских жена.

6 Скерлић Ј., *Светозар Марковић: његов живот, рад и идеје*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига једанаеста, Просвета, Београд, 1966, стр. 200.

7 *Исто*, стр. 203.

8 *Исто*, стр. 292.

9 Режим хапси Марковића и оптужује га на основу новинарских текстова. Један од судија одбио је да осуди Марковића. Лекари су саветовали и да се Марковић не упућује у затвор јер неће преживети.

10 Майков А., *Замѣтки по вѣгшинимъ дѣламъ*, Русская Мысль, No 12, 1882. <http://az.lib>.

прокламованог народног суверенитета на Западу и владајуће партократије и олигархије.

Марковић дефинише главне негативне карактеристике српске елите.¹¹ Опсесивно бављење сплеткама, које је и Достојевски приметио код српске елите, Марковић објашњава сарадњом са турским властима (као примере наводи убиство Карађорђа, борбу Милоша и Петра Николајевића Молера и његово убиство по налогу Марашли Али-паше). Ова борба за власт у којој су врховни арбитри били Турци је „унаказила“ и изопачила српску политичку елиту и њен дух. У том периоду почиње и политика „седења на две столице“.¹²

Осим турског негативног утицаја, Марковић види још један узрок за деформисаност српске елите. Марковић пише да у Србију долазе чиновници са Запада (запад овде представља, пре свега, Аустрију и Угарску). Они, по Марковићу, доносе хладан бирократски дух без осећања патријархалног васпитања карактеристичног за Србију. Они су уображени и користе бирократске фразе и стране обичаје. Сујетни су и слуге су странаца, имају лакејски и интригантски дух. То су корумпиране ћифте, бирократе које већином ништа не раде, а навикли су на западне угодности. Они су учинили да је наука у Србији постала ништа, а спремање за чиновника главна ствар. То су полуобразовани чиновници који нису били у стању да створе ново друштво на патријархалном темељу јер га нису ни разумели. Нови српски чиновници су преузели и секташку затвореност западне бирократије која не дозвољава отвореност идеја и мисли између ње и простог народа. Прозападни чиновници су умислили да треба да „цивилизирају варварску Србију“, иако се нису либили да за своју неограничену власт над непросвећеним народом траже ослонац у азијатској Турској. То су опортунисти који се нуде сваком поретку због личне

ru/m/majkow_a_a/text_1882_12_zametki_po_vneshnim_delam-oldorfoshtml.shtml (поцењено 28.7. 2017.)

11 Ово су ставови из његовог најпознатијег дела „Србија на Истоку“, Марковић С., *Певање и мишљење*, Рад, Београд, 1984, стр. 68, 75, 85, 90, 84, 129, 137-138, 144-152, 154, 156-159, 164, 167, 172-173, 180-183, 193, 195-200, 205-210.

12 Елита, наводи Марковић, сарађује са Турском, а највише се богате они који имају највећу власт. Овај период у којем су странци или Турци имали улогу врховног арбитра је трајао, према Марковићу, од 1815-1833 године, тј. скоро 20 година. Српску елиту је више интересовала борба за власт него борба против Турака. Зато не учествују у побунама у Јањини и Босни, и 1848. године док Европа гори „ништа не предузимају“ против Турака.

користи, људи без морала и начела. Прозападна чиновничка елита је увела правило да је бити полтрон врлина, пише Марковић, и истиче да су прозападни чиновници у Србији сами себе постављали на посланичка места у Народној скупштини (тако је попуњена $\frac{1}{4}$ посланичких места).

Чиновници су неправди и корупцији дали „законити облик“, посебно у правосуђу, јер су „правили будале“ од српских сељака. Српска прозападна елита уопште не жели да сарађује са својим народом и јача полицију уместо да решава, просветне социјалне и политичке проблеме. Таква српска елита уопште није разумела да је Запад под утицајем „особених фактора“ и да мањина има власт и снагу у западним друштвима. Они, према Марковићу, нису разумели да 1789. године, и поред веома прогресивних начела и идеја, није победио народ већ богаташи.

Марковић, као пример незнања и површности прозападне елите, наводи случај Димитрија Давидовића, Милошевог секретара и несвршеног студента медицине, творца Сретењског устава. Давидовић није знао да у Србији нема цариника између локалних области па је правну одредбу о границама између региона дословно превео из француског монархистичког и постреволуционарног устава (Луја XVIII, који је по Марковићу био „један од најгорих устава који су игда постојали у Европи“).¹³ Остали творци првог српског устава су, по Марковићу, били још далеко неспособнији од Давидовића.

Истовремено, у српским паланкама се под утицајем Запада развија малограђански дух. То доводи до „лењости“ у народном духу. Јавља се и оскудица због зеленашња, великих камата и задуживања.¹⁴

2. СРПСКО – РУСКИ ОДНОСИ

Марковић у истом периоду има особене ставове о Русији српско-руским односима. Јован Скерлић га након повратка из Петербурга (школовао се 1863.–1866.) описује као „Србина са руском душом“, идеалисту који се бори сам против свију,

¹³ Давидовић је себе унапредио после доношења Сретењског устава у министра полиције, други узор за српски устав му је био белгијски устав реакционарног Карла X.

¹⁴ Марковић С., *Левање и мишљење*, Рад, Београд, 1984, стр. 98, 111–113, 116, 218, 223.

до краја, без обзира на цену коју ће платити.¹⁵ На Марковића пресудно утичу руски леви мислиоци, пре свега „велика тројка“ - Чернишевски, Доброљубов и Писарев.¹⁶ Руски извори чак наводе да је Марковићу током школовања у Петербургу била блиска Сморгонская академия у Петербургу - тајно револуционарно удружење од око 50 чланова које је планирало ослобођење Чернишевског.¹⁷

Руси и Срби нису Запад, сматра Марковић. Код Срба и Руса постоји солидарност и хуманост која не постоји на Западу. У апсолутистичкој Русији (коју он као атеиста и социјалиста критикује) је постојала, према Марковићу, већа независност судства него у Србији коју су водили чиновници школовани на Западу. Он наводи пример локалних судова у Русији који су били транспарентнији и независнији од власти него они у Србији. Процеси су „краће“ трајали, штампа је боље контролисала рад судова, судије су се бирале на три године. Локална власт је могла да бира судије у првом степену. Такође, у Русији је самоуправа на вишем нивоу него у Србији, пише он. Болнице, путеви и школе су под контролом локалних органа - „земстава“ која одређују приоритете њиховог рада.

Анализирајући правну норму из члана 110 српског Устава из 1869. године, Марковић као супротне наводи примере из руских губернија у којима су грађани могли без икакве дозволе да подносе притужбе суду против управних органа.¹⁸

Марковић види позитивне утицаје Русије у унутрашњој српској политици. Русија која је била апсолутистичка држава је морала да „подсећа“ српске кнезове (подједнако Обреновиће и Карађорђевиће) да узму у обзир и интересе народа и

15 Скерлић Ј., *Светозар Марковић: његов живот, рад и идеје*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига једанаеста, Просвета, Београд, 1966, стр. 34.

16 Николај Чернишевски (1828–1889). Маркс и Енгелс га нису волели али су морали да признају да је он био идејни вођа опозиције у царској Русији. Његов роман написан у затвору *Что делать? (Шта да се ради?)* је постао, по речима П. А. Кропоткина, програм целе једне младе генерације у Русији. На Марковића утиче и Николај Доброљубов (1836–1861), као и Димитриј Писарев (1840–1860), који је сматран „трећим“ великим револуционар-демократом.

17 У СССР-у је зато Марковић дефинисан не као комуниста већ као социјал-демократата. Види: *Большая Советская энциклопедия* http://enc-dic.com/enc_sovet/Markovich-svetozar-36215.html (посећено 28. 7. 2017).

18 Према члану 110 Устава из 1869. године судови нису могли поступати по притужбама грађана против управних органа без дозволе самих управних органа.

демократије. Марковић наводи пример кнеза Александра Карађорђевића и руских интервенција код њега.

Када анализира међународне односе Марковић истиче да су Руси гарантовали аутономију у односу на Турску и „народна права“ Акерманском конвенцијом 1826. године.

Оно што посебно смета прозападним елитама је то што Марковић након повратака из Русије популаризује руску културу и окупља младе људе (попут Пашића) око себе. Скерлић наводи да је управо он био први српски интелектуалац који је пропагирао учење руског језика у Србији. За разлику од Вука Караџића (који је, како примећује Скерлић, за своје замисли о удаљавању српског од руског језика имао подршку и заштиту аустроугарског цензора Јернеја Копитара) Марковић нема никог ко му помаже. Сам популаризује и преводи руску књижевност, укључујући и класике попут Гогоља, Тургенева и Љермонтова. Тако је, као што тврди Скерлић, Марковић „истерео угарски дух“ из Србије и упознао Србију са руском културом.

Наравно и Руси „узвраћају“ Марковићу за ову оданост њиховом духу. Аполон Мајков пише да је Марковић био велики интелектуалац, руски студент, образован и утицајан човек чија је књига *Србија на Истоку* несумњиво доказала да је погрешна спољна и унутрашња политика Србије.¹⁹

3. УТИЦАЈ НА НИКОЛУ ПАШИЋА

Након смрти Светозара Марковића 1875. године Пашић постаје вођа опозиције. Велику политичку каријеру почиње 1878. године као народни посланик, убрзо постаје и председник Главног одбора НРС, која под његовим вођством на изборима септембра 1883. осваја преко 50% гласова. Након одбијања краља Милана да уважи такву вољу народа, избија Тимочка буна и Пашић је приморан да бежи у Бугарску.

Руски амбасадор у Софији је у разговору са Пашићем приметио да је он те 1883. године био под утицајем идеја

¹⁹ *Сербія на Востоку*, въ которой доказывается полная непригодность внутренней и внѣшней политики Сербіи, руководимой ея правительствомъ, не разъ смѣнявшимся и все-таки неисправимымъ.

Светозара Марковића.²⁰ Пашић озбиљне контакте са званичном Русијом успоставља тек касније и то уз помоћ митрополита београдског Михаила (1826–1898).²¹ Митрополит је Пашићу дао препоруке које Чернишевски или Бакуњин никада нису могли да пруже Светозару Марковићу.²² И поред тога Пашић никада није одбацио Марковићеве идеје о руско-српским разликама у односу на Запад, недемократском и анационалном режиму краља Милана и популарисању руске културе у Србији.

У том контексту, за Пашића Русија добија посебно место у историји српског народа. Сматра да су Руси помогли Србији да се ослободи турског ропства (тај његов став није последица само његових уверења већ и сазнања, јер без Русије – писао је и Стојан Новаковић – не би ни било Србије). У писму Платону Андрејевичу Кулаковском (1848.–1913.), руском просветитељу и првом професору Катедре за руски језик и књижевност београдске Велике школе у периоду од 1878.–1882.,²³ Пашић истиче да је Русија за њега савезница са којом Србија, чак и да нема крвне и верске везе, треба да везује своју судбину јер има заједничку културу. У писму начелнику Азијског одељења Зиновљеву, Србију у великом словенском савезу види одмах после Русије.

Пашић, као и Марковић, има јасан и формиран став према Западу. Пашић сматра да је Србија цивилизацијски, религиозно и културно ближа Русији него Западу. Између Русије и Запада никада не може бити сагласја. Запад не користи само војна средства, већ и трговачко-културна да би покорио мале земље попут Србије. То су, по њему, нови крсташки походи или заразе. Посредник тих идеја у Србији је управо одиозни краљ. Зато Пашић сматра да су Немци (Аустријанци)

20 НРС је „неприхватљива“ за Русију због својих левих уверења: Шемякин А. Л., *Идеологија Николе Пашића: Формирање и еволуција (1868–1891)*, Институтт славјановедения РАН Москва, 1998, стр. 237, 355.

21 Који је такође био протеран из Србије - Јовановић С., *Моји савременици – Никола Пашић*, објављено као додаток Пашић Н., *Моја политичка исповест*, Политика, Београд, 2006, стр. 135.

22 О томе види више Шемякин А., *Никола Пашић* на <http://istorija.ru/forums/topic/2621-nikola-pashich/> (посећено 28. 7. 2017).

23 Живановић Ђорђе (1908–1995), познати српски слависта, високо цени рад Кулаковског у Београду - Живановић Ђ., *Сто година славистике у Србији*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 7 (1978), 7–14. <http://old.fil.bg.ac.rs/katedre/slavistika/stari%20stari%20sajt/resursi/stogodslav.htm> (посећено 28/ 7/2017).

за Србију већа опасност од Турака. Западњаци ломе душе за разлику од Турака који су користили само голу силу.

Коначно, Пашић као и Марковић разуме значај народног легитимитета. Поштовање начела легитимитета увек доводи до проруске политике у Србији, сматрао је Пашић. Зато истиче да свака отворена прозападна политика у Србији (пре свега проаустријска) доводи до реакција и буне у народу и до мањинских влада које нису стабилне.

Пашић за време своје власти просветитељску и културну идеју Марковића претвара у дела. У писму секретару Петербуршког славенског комитета Аристову од 24. септембра 1891. године Пашић истиче да ће руски лекари имати првенство над западним, српски официри ће се школовати у Русији и обећава да ће се старати „да руска култура дубље у нашу отаџбину уђе“.

Пашић се не одриче Русије ни у најтежем искушењу. Већ 1897. због једне изјаве је осуђен на казну затвора, а године 1899. се суочава са најопаснијим оптужбама у свом животу (и смртном казном) због наводног учешћа у Ивањдањском атентату. Пашић не крије да се није најбоље понашао пред преким судом након Ивањданског атентата. Међутим, износи интересантна запажања о односу Русији према њему у време суђења. Било му је јасно да Русија неће ратовати са Србијом да би га довела на власт.²⁴ Такође, Руси га не могу јавно подржати јер је био оптужен за заверу. Зато закључује да га Руси могу евентуално тајно помоћи, али никада се јавно неће умештати у преврат у Србији.²⁵ Пашићу ипак не пада памет да под претњом смртне казне пристане да лажно оптужи Русе и тако спаси своју главу. Напротив, Пашић пише да је „Русија спора као Бог“, али да никада не заборавља.

Такво стрпљење и необично рационално разумевање српско-руских односа му је омогућило да постане државник и политичар светског ранга само десетак година касније.²⁶ Као председник Владе Краљевине Србије у периоду 1912.–1918.

24 Пашић Н., *Моја политичка исповест*, Политика, Београд, 2006. стр. 55.

25 *Исто*, стр. 11–15.

26 Слободан Јовановић наводи да је он успео чак да натера краља Петра I на абдикацију 1914. године, Јовановић С., *Моји савременици – Никола Пашић*, објављено као додатак Пашић Н. *Моја политичка исповест*, Политика, 2006, стр. 131–211.

године он је био *de facto* најзначајнији и најутицајнији српски политичар, често утицајнији и од самог монарха (страни извештачи су сматрали да је он био прави владар Србије, а не краљ.)²⁷

4. НАСЛЕЂЕ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА

Претходно изнете чињенице показују да је Светозар Марковић остварио велики утицај на српско друштво и политичаре упркос чињеници да је живео само 29. година. У свом кратком животу он је урадио више за развој српско-руских односа него читави институти и словенска друштва. Он је то постигао пре свега личним примером али и оргиналним идејама које су имале утицај на највећег српског модерног државника Николу Пашића. Пашићева необична посвећеност руско-српским везама није била само последица његових веза са митрополитом Михаилом и руском дипломатијом након Тимочке буне и егзила у Бугарској. Он је годинама пре тога формирао став о приоритетном руском правцу српске културе и друштва. На формирање таковог става је несумњиво утицало пријатељство и сарадња са Марковићем. Пашићево касније заузимање десних позиција у политици и друштвеном животу јесте било у супротности са социјалистичким идејама Марковића, то се не може оспорити. Међутим, оно што је је било заједничко за Марковића и Пашића је уверење да су Срби и Руси два веома слична народа, посебно када се ради о идејама солидарности и социјалне правде. Заједнички су им били и ставови о Западу, преузимању западних правних тековина, прозападној и отуђеној бирократији у Србији, судству и уставном систему у Србији, о коруптивном и пропазапном настројеном краљу Милану и о Аустрији. Основна разлика између Пашића и Марковића је била у њиховом односу према монархистичкој и конзервативној Русији, односно у чињеници да је Пашић као државник подржавао власт у Петербургу, а Марковић као опозиционар и левичар опозиционе кругове у Русији попут оних који су предводили Чернишевски, Доброљубов и Писарев.

27 «А в Белграде все политические разговоры вертятся вокруг личности Пашича. Про короля Петра вспоминают только в исключительных случаях и по чисто внешним поводам, когда, напр., австрияки осветят из Землина прожектором королевский дворец», Троцки Л., *Киевская Мысль*, NN 346 и 349, 14. и 17. децембра 1912. г.

Оно што, такође, спаја Пашића и Марковића је уважавање демократских принципа и легитимног избора српског народа., што их истовремено разликује од прозападне елите окупљене око краља Милана која је отворено презирала свој народ. Ту велику Марковићеву заслугу за развитак демократије признаје и прозападно настројени Јован Скерлић.²⁸ Скерлић зато назива Марковића „духовним оцем српске демократије“, новим Доситејом Обрадовићем и најбољим мислиоцем на југоистоку Европе и „апостолом демократије. Тврдње да су само реакционарне идеје долазиле у Србију из Русије није тачна. Дело и идеје Светозара Марковића и њихов утицај на српску демократију, културу и политику то јасно показују. Овај Србин са руском душом веома је допринео развоју српске културе, политике и демократије.

Литература

Большая Советская энциклопедия на: http://enc-dic.com/enc_sovet/Markovich-svetozar-36215.html (посећено 28.7.2017).

Майков А., *Замѣтки по внѣшнимъ дѣламъ*, Русская Мысль, No 12, 1882. на: http://az.lib.ru/m/majkow_a_a/text_1882_12_zametki_po_vneshnim_delam-oldorfoshtml.shtml (посећено 28.7.2017).

Марковић С., *Певање и мишљење*, Рад, Београд, 1984.

Мирковић Д., *Русфобија код Срба 1878-2017*, Catena mundi, Београд, 2017.

Пашић Н., *Моја политичка исповест*, Политика, Београд, 2006.

Пироћанац М., *Белешке*, приредила Сузана Рајић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.

Скерлић Ј., *Светозар Марковић: његов живот, рад и идеје*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига једанеста, Просвета, Београд, 1966.

²⁸ Колико је био прозападно настројен Скерлић види у: Скерлић Ј., *Јавно мњење у Француској*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига осма, Просвета, Београд, 1966. Да се радило често о русофобским ставовима Скерлића види: Мирковић Д., *Русфобија код Срба 1878-2017*, Catena mundi, 2017, Београд, стр. 76-84.

Скрелић Ј., *Јавно мњење у Француској*, Сабрана дела Јована Скрелића, књига осма, Просвета, Београд, 1966.

Троцки Л., *Киевская Мысль*, NN 346 и 349, Кијев, 1912.

Шемякин А. Л., *Идеология Николая Пашича: Формирование и эволюция (1868–1891)*. Институтт славяноведения РАН, Москва, 1998.

Dejan Mirovic**SVETOZAR MARKOVIĆ AND SERBIAN-RUSSIAN
RELATIONS****Resume**

Svetozar Marković had an enormous impact on the Serbian philosophical thought and society in the mid-19th century. Regardless of their future political stands in the sense of leaning to either left or right political wing, generations of Serbian intellectuals and politicians considered him to be their “teacher”. The most famous among them were Jovan Skerlić and Nikola Pašić. Svetozar Marković was also the main ideological opponent to Milan Obrenović and the West-oriented ruling elite. However, what is frequently overlooked when analyzing the activities of Svetozar Marković is the crucial role he played in the reception of the Russian culture and intellectual thought in Serbia. Having returned from Russia, Svetozar Marković was very active in popularizing the Russian culture and attracting young people for his cause. He was also the first Serbian intellectual who promoted the Russian language learning in Serbia. He translated Russian literature, including the works of the Russian classics, such as Gogol, Turgenev and Lermontov. According to Jovan Skerlić, Svetozar Marković managed to “expel the Hungarian spirit” from Serbia and “introduce” the Russian culture into Serbia. Marković believed that the Russians and Serbs did not belong to the Western cultures. Namely, he stated that these nations were characterized by the feelings of solidarity and humanity, not so typical of the Western cultures. Being an atheist and socialist by conviction, Svetozar Marković criticized the “absolutist Russia” but emphasized that its legislature was even more independent than that of Serbia, ruled by the bureaucrats educated in the West. Moreover, he believed that Russia had a positive influence on the Serbian home affairs. An absolutist state at the time, Russia had to “remind” Serbian rulers and princes (the Obrenovići and the Karađorđevići alike) that the interests of the people and democracy had to be considered. Svetozar Marković mentioned the example of prince Alexander Karađorđević

*and the Russian intervention during his reign. In his analysis of the international relations, Svetozar Marković emphasized that the Russians guaranteed the autonomy from Turkey and “national rights” by the Akkerman Convention signed in 1826. Contrary to the pro-Western elite, Svetozar Marković made a clear distinction between the Western values and Western politics. He wrote of the English politics as being “hypocritical and amoral” and believed that the “English laws” could not be applied in all other states. The Russians “paid tribute” to Svetozar Marković for his being loyal to their culture. Therefore, Apollon Maykov wrote about Svetozar Marković as a great intellectual, Russian student, an educated and influential person whose book *Serbia in the East* “undoubtedly” proved that the Serbian foreign and internal politics were wrong.*

Keywords: Svetozar Marković, Russia, Serbia, Nikola Pašić.

Владан Станковић

Институт за политичке студије, Београд

МАРКСИЗАМ И КАТОЛИЦИЗАМ – КАТОЛИЧКО ВИЂЕЊЕ МАРКСИЗМА

Сажетак

Научни рад који је пред нама бавиће се односом марксизма и католицизма. Предмет истраживања рада је нешто ужи, а истраживачки оквир се своди на: католичко виђење марксизма као друштва филозофије, идеологије и погледа на свет. Истраживање обухвата временски период од настанка марксизма као доктрине па све до данашњих дана, просторно оивичен нечим што би колоквијално именовали са „католичке земље“ (односно, на једно, глобално, „Католичко друштво“). Проблемска ситуација намеће потребу да се разсветли феномен марксизма из католичког ракурса, не само кроз укрштања и сучељавања: доктрине спрам филозофије, друштвеног учења спрам идеологије., него и конкретних политика на терену друштвених, економских и политичких укрштања. Стога истраживачко питање рада гласи: Какво је католичко сагледавање марксистичког феномена? Да бисмо добили одговоре на ово питање, необходимо је да поставимо извесне предпоставке које ће нам помоћи у добијању резултата. Полазна предпоставка је да су марксизам и католицизам два тоталитетна погледа на свет која настоје да пруже одговоре на већину земаљских (друштвених) питања. Ову основну примесу подкрепљују и неке споредне или посебне хипотезе: да су им есхатологије значајно супростављене; да је једна доктрина материјалистичка и дијабolistичка (марксизам), да је друга идеационистичка и монистичка (католицизам);

да обе имају претензије у пољу политичког, и слично... Из укрштених налаза добиће се резултати који ће указивати и на извесну симбиозу супростављених учења и политичких деловања. Овај простор међуделовања оцртаће, на самом крају рада, извесне контуре односа. Да би се до те тачке стигло аутор је определио следеће методе из друштвених наука: анализа садржаја (докумената, грађе, текстова), метод посматрања, упоредни метод; од логичких метода: аналитички приступ, индукција, дедуција, синтетичко образлагање; међу правним методским средствима: дословно или догматско тумачење, циљно тумачење и правна аналогија.

Кључне речи: марксизам, католицизам, друштвени сукоби, Теологија ослобођења

Однос између марксизма и католицизма је веома сложен. Реч је о феномену и процесу који захтева сагледавање из неколико научних углова које треба подробно размотрити како би се добила скица њихових историјских релација. Из тих разлога овај ће рад бити састављен из неколико одређујућих целина: 1) марксизам о религији; 2) католичка критика класног угњетавања; 3) католичко сагледавање марксизма, и 4) политичка укрштања марксиста и католика. Тек на основу овако сагледаних перспектива можемо добити јасну слику о карактеру њихових међусобних односа.

1. МАРКСИЗАМ О РЕЛИГИЈИ

Карл Маркс (*Karl Marx*, 1818-1883) се у својој друштвеној теорији, и друштвеној филозофији, није превише бавио питањем религије. Религија је за њега до краја живота остала „питање од периферног значаја“. Са друге стране, проблему слободе Маркс придаје онтолошки значај. Када је реч о слободи Маркс је хегелијанац. И за Маркса слобода је идеја – она се задобија у дијалектичким процесима еманципације-од-нечега.¹ Ипак, за разлику од својих предходника, колега-филозофа, који проблему слободе приступају из угла идеализма, Маркс

¹ На ову тему у најновијој студији: Russell Rockwell, *Hegel, Marx and the Necessity and Freedom Dialectic*, Springer International Publishing, 2018.

чак и неспорно идеалистичком одређењу слободе приступа материјалистички. Он се поводи за гледиштем дијалектичког материјализма према коме је све на овом свету једна вечна материја и вечно гibaње – гibaње урођено у материју²: то је материја која израња из једног облика и у своју супротности порађа нешто ново као последицу синтезе два опозита.³ Пошто Маркс слободу премешта из онтолошког сопства у човеково окружење, то он дијалектичке промене материјалног света преводи у друштвене и социјалне промене, те их дефинише као „нужну законитост друштвеног детерминизма“ и означава синтагмом: *револуција*. Управо из револуције проистичу све незадрживе покретачке силе друштвених промена.⁴

Враћајући се на питање (не)слободе човека долазимо до закључка да Маркс (не)слободи приступа из угла друштвене филозофије и изводи закључак да је слобода условљена напорима да се појединци и друштвене групе непрестано ослобођају ланаца економских и друштвених зависности.⁵ На марксистичку мисао, а на Маркса посебно, пре свега утичу природњаци, Фојербах пре свих: човек и његова материјална природа су онтика свега бивствујућег.⁶ Маркс и рани маркнисти су толико под утицајем Фојербаховог огољеног материјализма и физиолошког биологизма да верују да су мисли и идеје само „излучевине чак секретије, мозга“.⁷ Управо због таквог угла

2 О антиципацији дијалектике у свет материје у: Slavoj Žižek, *Absolute Recoil – Towards a New Foundation of Dialectical Materialism*, Verso Books, 2014, p.72-73.

3 „Dijalektika dokazuje da svaka stvar, svaka ustanova, svaka misao propada, preobraćajući se u svoju suprotnost. Dijalektika ne zastaje ni pred čim. Ništa joj nije sveto, ništa joj nije nepovredivo .. . Dijalektika je najopćenitija formula revolucije...“ (Karlo Grimm, „Materijalizam ili katolicizam?“, *Obnovljeni život* – časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 16, № 5: 193-210, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1935, str. 206).

4 Тако се Маркс обрачунава са заступницима непроменљивости поретка називајући их реакцијом. (О овоме у: Vincent Gouysson, „Le matérialisme dialectique – une méthode scientifique“, *Contre-offensive idéologique*, 201-204, pour l’OCF/ Editions „Lulu.com“, Paris, 2014, p. 203: „La façon de concevoir le monde livrée par la philosophie matérialiste-dialectique est évidemment à l’opposé de la philosophie des classes possédantes réactionnaires qui cherchent à empêcher la roue de l’Histoire de tourner.“

5 Михаил Егорович Тарасов, „Проблемы использования методологии Карла Маркса в сравнительной экономической науке – О Марковом наследии и современной экономической науке“, *Проблемы современной экономики*, Vol. 25, № 1, Евразийский международный научно-аналитический журнал, Санкт-Петербург, 2008.

6 Bob Jessop, Russell Wheatley, *Karl Marx’s Social and Political Thought*, Volume 8, Taylor & Francis, 1999, p.435.

7 Dimitrije Birač, „Kritika Misesove kritike Marxa“, *Ekonomski pregled*, Vol. 65, № 6: 614-634, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 2014, str.617.

сагледавања стварности Маркс је у религији видео нешто што не проистиче из човекове суштине. За Маркса „човек ствара религију, а не религија човека. Стога: човек чини религију, а не религија човека.“⁸ Он на религију гледа као на конструкт – нешто што залази у подручје надљудског, нешто што га култивише.⁹ По Марксу је свака надградња процес губљења сопства, своје суштине и природе, а тиме и себе самог. Зато је религија „самосвест и самоосећај“. Она је пут да се човек одметне од своје суштине, да се отуђи од себе самог.¹⁰ Религија тако постаје средство отуђења човека од сопствене суштине.

Већ Марксов савременик Фридрих Енгелс (*Friedrich Engels*, 1820-1895) религији поклања знатно више пажње. За разлику од Маркса који религију сагледава из угла самоодређења (не)слободног човека, Енгелс религији даје енититетски статус и важну друштвену функцију.¹¹ Енгелс тврди да религија настаје у покушају да примитиван човек себи објасни природне и друштвене силе које надилазе способности његове чулне или разумске и умне перцепције. Он те силе смешта у имагинарно, трансцендентирајући их и дајући им персонификован, митски значај.¹² Религија тако постаје изобличени одраз или рефлекс природних и друштвених сила. Она је нешто што је, устврдиће Енгелс, атавизам: израз немоћног човека да објасни парадоксе сопственог постојања у материјалном свету.¹³

Вођ руске и совјетске револуције Владимир Иљич Лењин је устврдио да је религија „опијум за народ“, што би значило да религију нису створили сиромашни из протеста против свог несносног стања и израбљивања, него да су религију створиле владајуће класе да би угњетаване и израбљиване

8 Željko Pavić, „Marxova rana kritika religije“, *Studia lexicographica*, Vol. 15, № 2/2014: 33-53, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2015, str.45-46.

9 На ову тему у: Lü Daji, Gong Xuezheng, *Marxism and Religion*, Brill, 2014.

10 Željko Pavić, „Marxova rana kritika religije“, *Studia lexicographica*, Vol. 15, № 2/2014: 33-53, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2015, str.36.

11 Марксово поље истраживања је филозофија, пре свега друштвена филозофија и социологија економских односа. Енгелсове студије су више у равни антропологије, чак са елементима етнологије и филозофије друштва.

12 Božo Norac-Kljajo, „Marksizam i religija – kritika marksističkoga poimanja religije“, *Crkva u svijetu*, Vol. 46, № 4: 466-488, Katoličko-bogoslovski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, 2011, str.475.

13 Delos McKown, *The Classical Marxist Critiques of Religion: Marx, Engels, Lenin, Kautsky*, Springer Science & Business Media, 1975, p. 68.

држали у стању вечне покорности.¹⁴ За разлику од Енгелса и Маркса који су сматрали да је религију створио народ, пук или гомила, према Лењиновом виђењу религија је изум владајуће класе. Она је снажна полуга класне неједнакости.¹⁵ Њен је циљ да одржи непромењено стање поретка, и стога је, као таква, ретроградна.

Руски марксиста и револуционар Плеханов (*Георгий Валентинович Плеханов*, 1856-1918) подпуно негира садржаје религије, али не и очишћене садржаје религиозне свести: он пише и агитује за „ентузијастичку веру у прогрес, у бољу и светлију будућност“.¹⁶ Тако је код руских марксиста дошло до замене православног пута у хришћанску веру вером у прогрес совјетског друштва.¹⁷ Завршни израз овакве религиозне политике осведочава владавина Јосифа Висарионовича Стаљина, који кроз стаљинизам спроводи практичну димензију плехановљевог погледа-на-свет. Била је то вера у: индустријализацију, у нарастајућу војну моћ СССР, у космичке пројекте, челичане, социјалну правду, укидање пољопривредних газдинастава, у домете у култури и спорту... Вредносни орјентери спуштени су на ниво биолошког преживљавања, и воље да се побољша секуларизовани рај на земљи. Нигде ту Бога није било. Обездушено друштво.¹⁸

14 Božo Norac-Kljajo, „Marksizam i religija – kritika marksističkoga poimanja religije“, *Crkva u svijetu*, Vol. 46, № 4: 466-488, Katoličko-bogoslovski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, 2011, str. 481.

15 Владимир Ильич Ленин, „Социализм и религия“, *Новая Жизнь*, №28, 3. декабря 1905 г, стр.5: „Было бы буржуазной ограниченностью забывать о том, что гнет религии над человечеством есть лишь продукт и отражение экономического гнета внутри общества.“

16 Владимир Дмитриевич Жукоцкий, *Русский марксизм в религиозном измерении*, Институт философии и права УрО РАН, Екатеринбург, 2000, стр. 31: „Однако эта радикальная антирелигиозность ортодоксов русского марксизма столкнулась с парадоксальной логикой российской секуляризации. Именно этой воинственно атеистической политической группе выпало встать во главе мощного социального движения, несущего в себе не только остатки старой религиозности, но и активно продуцирующего новую, совершенно неведомую и до поры едва различимую религиозность нового типа: *энтузиастической веры в светлое будущее на земле*.“

17 О овоме у: Георгий Валентинович Плеханов, *Об атеизме и религии в истории общества и культуры*, Мысль, Москва, 1977.

18 Андрей Кураев, „Православный сталинизм“, *Правда ГУЛАГа*, Vol.31, №10, от 02.08.2010: „Сталинизм был создан (не Сталиным, конечно), чтобы стать геенной духа, геноцидом души. Система была задумана ради построения громадного, до небес достигающего термитника за счет подавления или *сталнизации* человека изнутри. Памятники, воздвигнутые вождем самому себе, в этом строительстве были неотделимы от заводов и детских садов. (...) Они составляли единое совокупное материально-мысленное целое.“

2. КАТОЛИЧКА КРИТИКА КЛАСНОГ УГЊЕТАВАЊА

Потребно је напоменути да је Католичка социјална мисао знатно старија од марксизма, и да сеже до почетака XIX века. Ова се мисао везује за угледне католичке великодостојнике француске цркве, али и за верујућу аристократију која је често боравећи на (британском) „Острву“, била запрепашћена положајем радника, а понајвише стањем у којем су се нашла малолетна деца у фабрикама и мануфактурним халама, на тзв. „производној траци“.

Лионски надбискуп, и француски кардинал, монсињор де Боланд (*Louis Gabriel Ambroise vicomte de Bonald*, 1754†1840) још је 1840. године захтевао да се „да се са радником поступа као са човеком, а не као са стварима“.¹⁹ Други француски кардинал де Крој (*Gustave Maximilien Juste cardinal de Croÿ-Solre*, 1773†1844) 1838. године у Руану узпротивио се „убијању деце радом“ и инсистирао је да се „то зло мора спречити Законом“. Још пре захтева католичких архиепископа и кардинала један племић имена, Албан де Вилнев Баржмó (*vicomte, Alban de Villeneuve Bargemont*, 1789†1850), путујући по енглеским индустријским градовима, навукао је мржњу према „енглеском индустријском систему“ при чему се уверио да: „богатство малобројних поседника производи страховиту беду радника“.²⁰ Бержмó се до данас сматра „зачетником социјалног католицизма конзервативаца“. Филозоф Филип Буше (*Philippe Bûchez*, 1796†1865), преобраћеник на католичанство, не само да критикује капиталистички систем производних односа, већ предлаже стварање „ланаца производних удружења“ (*associations ouvrières de production*), тзв. самоуправљача.²¹

У Немачкој филозоф Адам Милер (*Adam Müller*, 1779†1829), обраћеник са протестантизма, оштро је подрвгао

19 О овоме у: Michael Coulter, Richard Myers, Joseph Varacalli, *Encyclopedia of Catholic Social Thought, Social Science, and Social Policy – Supplement*, Scarecrow Press, 2012, p.171.

20 Tomo Vareš, „Razgovori o Crkvi i Marxu“, *Obnovljeni život*, Vol. 33, N° 5: 397-419, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Jordanovac/Zagreb, 1978, str. 404.

21 Jean Jacques Meusy, *La Bellevilloise – une page de l'histoire de la coopération et du mouvement ouvrier français*, Creaphis editions, 2001, p. 15: „Avec le projet des *Bijoutiers en doré*, Bûchez apparaît comme le véritable fondateur de la *coopération de production*. Dans les jachères du capitalisme industriel naissant vont progressivement apparaître en France d'autres *associations ouvrières de production*.“

критици либерални економски систем Адама Смита.²² Сличних је погледа био и баварски мислилац и публициста Франц фон Бадер (*Franz von Baader*, 1765†1841).²³ Бадер је након боравка у сиротињским париским четвртима, и посебно у енглеским индустријским градовима, упознао бездане моралне беде и друштвене запуштености у којима мали број људи увећава богатство на рачун живота и рада великог броја људи. Бадер долази до закључка да: „рад пролетера постаје обична роба (*Waare*), па што више један радник производи, то је у укупном обиму његова зарада мања, а самим тим је и његово постојање неизвесније, док се истовремено доходак и вишак гомилају на страни мањине оних који уживају благодети поседништва“.²⁴

Магистрални правац католичког виђења радничких питања и односа Западне цркве спрам класног угњетавања, понудио је 1891. године папа Лав XIII (*Leon XIII*, рођен као *Gioacchino Vincenzo Pecci*, понтификат 1878-1903). Овај папа полази од потребе заштите радника од несносног положаја који дугују нечовечном поступању послодаваца у амбијенту необуздане предузетничке конкуренција *lessez faire*-а. Међутим, папа Лав XIII се не окреће социјализму, већ га осуђује – за њега је социјализам „криви лијек“.²⁵ Централно место у друштвеним питањима, па и у друштвеним односима, папа препушта својинском власништву које, „по божијим законима“, припада приватним уживаоцима.²⁶ Ипак приватно власништво није самосвојно – оно трпи извесна, и понекад чак, значајна ограничења – па, папа Лав XIII наводи: „Људи су несавршена бића. Стога им приватну својину ваља ограничити општим, хришћанским моралом.“²⁷ Тако индивидуална својина *plena in*

22 Hiroshi Mizuta, *A Critical Bibliography of Adam Smith*, Routledge, 2016, p. 135-petit.

23 „Independently of Müller, Baader, taking his stand upon a genuinely organic conception of economic life, refuted the atomistic and individualist economics of Adam Smith.“ (Roger Backhouse, *Early Histories of Economic Thought, 1824-1914 – Types of economic theory*, Taylor & Francis, 2000, p. 170)

24 Tomo Vareš, „Razgovori o Crkvi i Marxu“, *Obnovljeni život*, Vol. 33, № 5: 397-419, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Jordanovac/Zagreb, 1978, str. 407.

25 Papa Lav XIII, *Rerum novarum*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Rim, 1891, str. 2: „(...) socijalisti raspiruju zavist siromašnih prema imućnima. Oni zahtijevaju da se dokine privatno vlasništvo te mjesto njega uvede zajedničko vlasništvo pod općinskom ili državnom upravom.“

26 „Privatno vlasništvo je naravnog prava.“ (Ibidem, str. 3)

27 Francesco Viola, *L'identità della dottrina sociale Della chiesa e I suoi valori Fondamentali*, Scuola diocesana di formazione Sociale e politica, Palermo, 1995, p. 10-11: „Queste scelte implicano infatti sia restrizioni delle libertà degli individui sia direttive di azione sociale. Solo se la politica

re potestas прераста у заједничку својину која „омеђава простор уживања приватног власништва“.

Ирац америчког порекла, професор, Јован Риан (*John Ryan*) у периоду од 1920-1945. године казуистички је агитовао за: забрану рада деце, законску минималну плату, опште стручно усавршавање, радничко управљање у предузећима, осигурање против незапослених и оболелих, прогресивно опорезивање...²⁸ У САД су посебно ревносни били исусовци (језуите), попут Едмунда Волша (Fr. *Edmund Aloysius Walsh*, S.J, 1885†1956), који је помагао отпуштене раднике, и био на мети америчких обавештајних служби које су га држале под сталним мерама надзора, са оптужбом да: „ради за Русе“ и да је финансиран лично од Стаљина.²⁹ Волш се обрушавао на „нељудски концепт америчког сна“, који се и данас своди на: безглаву потрагу за послом, непрестану бригу и зебњу због неизвесне зараде, кредитну оптерећеност и промоцију среће као алеаторног чиниоца.³⁰

Сређином XX века посебу улогу у критици класног угњетавања има *Теологија ослобођења*. Њу је покренула група латиноамеричких теолога и свештеника окупљених око перуанца Густава Гутијереза (*Gustavo Gutiérrez Merino*, 1928-) и бразилца Леонарда Бофа (*Genézio Darci Boff*, 1938-). Темељна вредност од које полази Боф је потреба да се католичанство, као „жива вера“, утеловљује у реалност.³¹ Реалност је, очевидно, препуна сиромаштва и социјалне неправде. „Теологија ослобођења идентификовала је битку против сиромаштва и неразвијености са антиимперијалистичком и антикапиталистичком борбом.“³² Она је у осуди либералног

si presenta come morale sociale può pretendere di avere la meglio sulle morali personali.“

28 Roy Domenico, Mark Hanley, *Encyclopedia of Modern Christian Politics*, Greenwood Publishing Group, 2006, p. 401.

29 На ову тему нпр. у: „Josef Stalin and Jesuit Fr. Edmund Walsh of Georgetown Connected at the Hip?“, <https://greganthonyjournal.wordpress.com/2012/06/24/josef-stalin-and-jesuit-fr-edmund-walsh-of-georgetown-connected-at-hip/>, од 24.12.2012.

30 Peter McDonough, *Men Astutely Trained – A History of the Jesuits in the American Century*, Simon and Schuster, 2008, p.177.

31 Leonardo Boff, *Crkva, karizma i vlast*, Stvarnost, Zagreb, 1987, str. 98: „Jevandelje živi u povjesti i dopire do čovjeka utjelovljenog u stvarnosti koja ima raznovrsne oblike.“

32 Malik Tahar Chaouch, „La teología de la liberación en América Latina – una relectura sociológica“, *Revista mexicana de Sociología*, Vol. 69, N° 3: 427-456, Instituto de Investigaciones Sociales, Ciudad de México, 2007, p. 429: „En ese contexto, la teología de la liberación identificó la lucha contra la pobreza y el subdesarrollo con la lucha antiimperialista y anticapitalista.“

капитализма користила марксистичку анализу пребогату практичних и прагматичних искустава социјалне аналитике.³³

Теологија ослобођења полази од идеје да прави Исусови следбеници морају имати само један циљ: да делују у смеру праведног друштва, да доприносе друштвеним и политичким променама како би се остварила права потлачених, пре свих радничке класе и прекаријата. „Исус, који је сам био сиромашан, усредоточио се на сиромашне и потлачене, и свака легитимна црква дат ће предност онима који су кроз повијест били маргинализовани или лишени својих права.“³⁴ Тако Теологија ослобођења форсира идеју о потреби друштвене ангажованости цркве на страни пауперизоване сиротиње и пролетаризованих маса. Ове друштвене групе често не добијају прилику чак ни да уђу у процес рада у либерално омеђеној економији где је рад само роба која се излаже на тржишту понуде и тражње.

3. КАТОЛИЧКО САГЛЕДАВАЊЕ МАРКСИЗМА

Званично, Католичка црква се тек на посредан начин бавила марксизмом, као филозофијом друштва и социјалном филозофијом. Доктринарни католицизам је понајвише и понајчешће о марксизму изрицао суд *ex cathedra* кроз папске енциклике.

33 Emilio Serrano Villafaña, „Cristianismo y marxismo – Liberación marxista y liberación cristiana“, *Revista de estudios políticos*, Nº 206-207: 137-168, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1976, p. 153-154: „Examen objetivo y diálogo; esto pide monseñor López Trujillo cuando en su libro Liberación marxista y liberación cristiana entabla un diálogo positivo con el análisis marxista. Un segundo nivel de diálogo es el de las experiencias concretas del marxismo. Sabido es que el marxismo no se limita a un análisis de la realidad, sino que quiere ser una praxis, una teoría convertida en acción, destinada no sólo a interpretar el mundo, sino también a transformarlo. Siendo así, es muy importante tener en cuenta las experiencias del marxismo, y éstas no son, que digamos, muy halagadoras para la propaganda de los seguidores marxistas.“

34 „Ovo je primjer kako teologija oslobođenja gleda Bibliju kroz prizmu onih koji su siromašni i u oskudici: u Luki 1,52-53, Marija slavi Gospodina, govoreći: *Silnike zbaci s prijestolja, a poniznike uzvisi. Gladne napuni dobrima, a bogate odasla prazne*. Prema teologiji oslobođenja, Marija izražava radost zbog toga što Bog oslobađa one koji su materijalno siromašni i hrani one koji su tjelesno gladni, a oduzima onima koji su materijalno bogati. (...) Isusove riječi u Luki 4,18 pokazuju Njegovo suosjećanje prema potlačenima: *Duh Gospodnji na meni je, jer me pomaza da naviještam evanđelje siromasima. Posla me da iscijelim one srca slomljena, da proglasim sužnjima oslobođenje i slijepima vraćanje vida, da na slobodu pustim potlačene*.“ (<https://www.gotquestions.org/Hrvatski/teologija-oslobođenja.html>).

Тако папа Лав XIII, крајем XIX века, оспорава марксистички есхатолошки идеал: „радити према могућностима, трошити по потребама“. Несавршена природа човека, сматрао је папа Лав XIII, његова: похлепа, сујета и завист, само би убрзали хаос у друштву уколико би се људи држали овог идеала. Оно што поменути папа посебно замера марксизму и социјализму, може се груписати у неколико запримерених ентитета: 1) Марксизам и социјализам оспоравају право раднику да плату штеди и да је инвестира како би увећао породично имање. 2) Марксизам и социјализам докидају приватно власништво, то природно право човека које се стиче рођењем. 3) Они се мешају у породичне односе, и пенетрирају вештачку творевину, каква је држава, у природну породичну заједницу и друштво произашло из братствених веза. 4) Докида се приватна иницијатива и марљивост, укидају разлике међу људима, што води у ураниловку. 5) Марксизам инсистира на класним сукобима, уместо на функционалној сарадњи класа: капитала и рада.³⁵ Стога енциклика *Rerum novarum* изводи следеће закључке: 1) за радника, „потпуно и вјерно извршавати оно што је с обзиром на рад слободно и праведно уговорио. Не смије нипошто уништавати сировину ни вријеђати особу власника.“ 2) за послодавца, капиталисту: „не смије с радницима поступати као с робовима. Морају у њима поштовати достојанство људске особе која је оплемењена кршћанским обилежјем.“³⁶ Због залагања да направи равнотежу између начела слободе и принципа социјалне једнакости концепција папе Лава XIII послужиће као основа за изградњу политичко-економског система *социјалног тржишта* у делимично или претежно католичким земаља попут: Немачке, Аустрије, Белгије..., током XX века.³⁷ Ваља истаћи да је папа Лав

35 Ево шта о томе каже Томо Вареш, можда и најпозванији мислилац на тему односа католицизма и марксизма на просторима јужних склавинија: „Кршћанство ће uvijek odbaciti teorije i pothvate što zaoštavaju postojeće sukobe te nameću svijetu zakon međusobne mržnje i potiču ga na apokaliptička razračunavanja. U narav kршћанства spada da uklanja opreke i pomiruje suprotnosti u ljubavi, istini i pravедности. Ono je nužno sabirateljsko...“ (Томо Вареш, „Razgovori o Crkvi i Marxu“, *Obnovljeni život*, Vol. 33, № 5: 397-419, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Jordanovac/Zagreb, 1978, str. 402).

36 Papa Lav XIII, *Rerum novarum*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Rim, 1891, str. 8.

37 На ову тему у: Lothar Roos, „Catholic social doctrines“, edit by Rolf Hasse, Hermann Schneider & Klaus Weigelt, *Social Market Economy History, Principles and Implementation – From A to Z*: 100-103, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2008, p. 100-101: „Instead of liberalism, Leo XIII demands ‘fair wages’ and a modification of the pure market principle, and proclaims the freedom of

ХИИ марксизам квалификовао као: „фаталну болест улагивања масама кроз саму срж људског друштва, која може довести до његовог краха“.³⁸

Како је само четрдест година након енциклике *Rerum novarum* свет загазио у озбиљне класне сукобе, како је створена прва бољшевичка држава у свету на готово шестини земаљске кугле, и како су бољшевичке револуције почеле да ничу диљем Европе, а израбљивање радника у систему империјалног капитализма се заоштрило, тако је Римокатоличка црква већ 1931. године изашла са новом енцикликом, имена: *Quadragesimo anno* (или „Четрдесет година касније“). Водећи се смерницама папе Лава ХИИ о потреби остварења „класне сагласности“ ова енциклика настоји да понуди решење за класне сукоба између рада и капитала на новим, корпоративним, основама.³⁹ Енциклика је представљала темељ корпоративног устројства фашистичке, међуратне, Италије.⁴⁰ Она је настојала да кроз државна већа, корпорације, мири интересе рада и капитала, синдиката и привредних комора. Нешто касније исти папа, Пио ХИ, доноси окружну посланицу: *Divini Redemptoris* („Божански спаситељ“), у којој стидљиво признаје идеолошку доследност марксиста, али и богоборачку фанатичност комуниста. „Разлог успеха марксистичке идеологије овај папа види у идејама месијанства и псеудоидеалу правде, једнакости и братства. Комунизму се замерају: конфликтност која избија из дубина основног методолошког приступа позивањем на дијалектички материјализам, радикални секуларизам до великих ограничења верских слобода, уништавање црквеног и монашког организма,

coalition (freedom of association) of the worker as a ‘natural right’. He demands a national →social policy in favour of the workers. He thus saw the possibility of combining the related concepts of liberty as a fundamental value and the institution of the market with the idea of →social justice in such a way that they were in a state of equilibrium, which would be able to ‘carry’ the economic system and thus to ‘tolerate’ the tension between liberty and social equality.“

38 Владан Станковић, *Katoličko društvo*, NeoPress Publishing/ Institut za političke studije, Beograd, 2017, str. 310.

39 На ову тему у: John Pollard, „Corporatism and Political Catholicism – the impact of Catholic corporatism in inter-war Europe“, ed. Antonio Costa Pinto in: *Corporatism and Fascism – the corporatist Wave in Europe*, 42-59, Taylor & Francis, 2017.

40 Владан Станковић, „Политички систем међуратне Италије“, *Политичка ревија*, Vol. 29, № 3: 145-160, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 149: „Свега неколико година касније папска енциклика *Quadragesimo anno* постаће основна смерница корпоративног устројства италијанске државе.“

негативно конотирање религије као *опијума за народ*...⁴¹ Стога Пио XI закључује: „Јест, марксистички социјализам хоће друштво, које се одриче и раја на небу, само да дође до некакова раја на земљи, а католицизам је спреман одрећи се и раја на земљи (мучеништво, прогонство!), само да постигне рај на небу“.⁴²

Услед оваквих ставова следиле су отворене осуде марксизма од стране Католичке цркве нарочито након: Велике бољшевичке револуције у Русији,⁴³ Републиканске побуне у Мексику⁴⁴ и социјалистичког преврата пред грађански рат у Шпанији.⁴⁵ Врхунац идеолошког заоштравања између доктринарног католицизма и марксизма десиће се у јеку Хладног рата, управо у моменту када прети опасност да Комунистичка партија Италије преузме власт у земљи која је након фашизма постала плен Западних савезника („англоамеричких капиталистичких империјалиста“). Управо у то време марксифобни папа Пије XII доноси 1949. године акт *La scomunica ai comunisti* којим оспорава доступност светих тајни члановима комунистичке партије или онима који је подржавају: „због тога што је комунизам материјалистички и антихришћански“ (*Communismum enim est materialisticus et antichristianus*).⁴⁶

Међутим, готово у истом раздобљу, било је и супротних, знатно помирљивијих гледања на вредности, домаћаје и значај марксизма у друштвеним односима. Непосредно након изласка из Другог светског рата, 1949. године, француски доминиканац Анри Дерош (*Henry Desroche*, 1914†1994) разматрао је марксизам из позиције хршћанског персонализма. Он је доследно стајао на становишту да између тих двају светоназора нема већих размимоилажења, јер је атеизам у

41 Vladan Stanković, *Katoličko društvo*, NeoPress Publishing/ Institut za političke studije, Beograd, 2017, str. 311.

42 Karlo Grimm, „Marksizam ili katolicizam?“, *Obnovljeni život* – časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 16, №5: 193-210, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1935, str. 212.

43 *Caritate Christi* (May 3, 1932: A. A. S., Vol. XXIV, 1932, p. 177-194).

44 *Acerba Animi* (Sept. 29, 1932: A. A. S., Vol. XXIV, 1932, p. 321-332).

45 *Dilectissima Nobis* (June 3, 1933: A. A. S., Vol. XXV, 1933, p. 261-274).

46 „Communismum enim est materialisticus et antichristianus; communistarum autem duces, etsi verbis quandoque profitentur se religionem non oppugnare, se tamen, sive doctrina sive actione, Deo veraeque religioni et Ecclesia Christi sere infensos esse ostendunt.“ (*L'Osservatore Romano*, 15. Luglio, Roma, 1948).

марксизму само привидан и погрешно изчитаван, пошто се марксизам, заправо, и не бави религијским питањима.⁴⁷ Ово ће дати слободу неким каснијим католичким интерпретаторима марксизма, да у марксизму виде повољан алат за тумачење друштвене стварности. Тако је рођена Теологија ослобођења.

Теологија ослобођења не негира да је марксизам: материјалистичка, колективистичка, конфликтна идеологија која нарушава људско достојанство,⁴⁸ али, и поред тога, из ње преузима извесна практична и прагматична искуства (средства) која сада постају алати за хришћанско-католичко тумачење света класних подвојености.⁴⁹ Заступници Теологије ослобођења одабрали су страну: да буду уз народ и сиротињу у свету полуколонијалног капитализма и латиноамеричких латифундиста. Овај покрет не задовољава се само тумачењем постојећих друштвених (не)прилика већ позива морални ауторитет Цркве да подржи оне који истрајавају у борби за еманципацију сиротиње од ланаца економске и социјалне зависности. Заступници овог покрета стварног Исуса виде изкључиво као живог Исуса, а стварну веру католичку у „живу веру Исусову“, „који је присутан овде и сада, међу нама, у овој долини суза (*valle lacrymarum*)“.⁵⁰ Стога бразилски теолог Леонардо Боф позива на разликовање католицизма (као система светих тајни, догми и теолошких нацрта) од католичанства (које је жива вера присутна у народу). Према Бофу вера живи тек када се католицизам спусти у временску и просторну перспективу, када хришћанство задобије пуноћу у својој историчности.⁵¹

47 Henri Desroche, *Signification du marxisme*, Éditions Ouvrières, Paris, 1949, p. 395.

48 Теологија ослобођења коначно профилише однос према марксизму десет година након неформалног настанка покрета у Меделину (Колумбија) 1968. управо на бискупској конференцији латиноамеричких земаља у Пуебли (Мексико) 1979. године. (На ову тему у: Ema Vesley, „Teologija oslobođenja – postanak, razvoj, dvojbe“, *Obnovljeni život*, Vol. 41, № 1: 18-41, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Jordanovac/ Zagreb, 1986, str. 25).

49 Ову тезу заступа: Emilio Serrano Villafaña, „Cristianismo y marxismo – Liberación marxista y liberación cristiana“, *Revista de estudios políticos*, № 206-207: 137-168, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1976. Са друге стране има аутора, нарочито у новије доба, који оспоравају марксистичку методикку Теологије ослобођења, попут: Otto Axel Maduro, „La desacralización del marxismo en la Teología de la liberación Latinoamericana“, *Social Compass*, Vol. 35, № 2-3: 371-385, Sage Journals, 1988.

50 Leonardo Boff, *Crkva, karizma i vlast, Stvarnost*, Zagreb, 1987, str. 110: „Katoličanstvo naglašava utjelovljenu povjest, te hrabrost za privremeno...“

51 „Тврди се да је Исус Бог, али се одмах додаје да је истинити и једини Бог онај који открива себе историјски.“ (Наведено из: Јосиф Рацингер, „Инструкције о неким аспектима

Кардинал Јосиф Рацингер своја гледишта према марксизму профилисао је кроз критику Теологије ослобођења. Он излаже критици оштру поделу Леонарда Бофа на католицизам клера и католичанство народа. Потом оспорава темељну вредност марксизма: њену хуманистичку природу и марксистичку идеју слободе која се профилише у дијалектичком процесу: зачињање → сучељавање → самоодређење. Рацингер је становишта да је марксистичка еманципација у својој анализи материјалистичка: она провлачи човека „кроз блато економских условљености“ да би човек, на крају циклуса, преко револуције, стигао до слободе. Овакав хуманизам је инструментални, а не безусловни.⁵² Хришћанска слобода није спољашња-самоодређујућа, већ је то безкрајно царство унутрашње слободе у коме се бира између Добра и зла.⁵³ Избор за Добро је избор за пунину Пуноће; избор за зло је избор за недостатке, за *perpetuum mobile* кружења материјалних енергија, за свакојаке облике несавршености... Са друге стране, мишљења је велики теолог и папа Рацингер, Пунина је љубав, а у додиру пунине са Пуноћом зачиње се живот. Рацингер закључује: „у инструменталном хуманизму нема истинске љубави, па ни живота“,⁵⁴ те је такав хуманизам несавршен, неваљан и недовољан.

Ђорђе Марио Бергољо, садашњи папа Фрања, наставља се на Рацингерову мисао која оспорава марксистичко схватање слободе: слобода се, по њему, не може заснивати на „самоодређујућем човеку у процесима еманципације дијалектичког материјализма“, већ на „заштити достојанства личности“.⁵⁵ Ипак његова гледишта, као језуите, су знатно

Теологије ослобођења“, 1983, сепарат из Инструкција у упутствима Конгрегације за верску чистоћу, Рим, 1984, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19840806_theology-liberation_en.html).

52 О детерминизму тржишта код Јосифа Рацингера нпр. у: Joseph (cardinal) Ratzinger, „The future of the world economy“, *Communio – International Catholic Review*, Vol. 13, N°3: 199-204, Roma, 1986, p. 200.

53 Peter John McGregor, *Heart to Heart – The Spiritual Christology of Joseph Ratzinger*, Wipf and Stock Publishers, 2016.

54 Vito Mancuso, „Le ragioni di Benedetto XVI su ateismo e nichilismo“, *La Repubblica*, 14 agosto 2009, Gedi Gruppo Editoriale S.p.A, Roma, 2009.

55 Иако није декларисани присталица Теологије ослобођења папа Фрања има потребу да потврди свој однос према марксистичким стајалиштима подцртаним на латиноамеричкој бискупској конференцији у Пуебли (1979. године) где су се бискупи јасно одредили према марксистичкој идеологији. (На ову тему у: Robert Whaples, „The economics of Pope Francis“,

социјалнија и солидаристичкија, од његовог предходника папе Бенедикта, који је настојао да изтраје на позицијама доминиканског томизма. Папа Фрања излази пред *Urbi et Orbi* са еколошком посланицом *Laudato si'*, у којој позива на „потребу заштите људског окружења.“ Разматрајући свет и друштво око себе из еколошког угла папа Фрања се осврће на стање прозроковано законитостима разуданог тржишта,⁵⁶ и закључује: последица масовне производње и хиперпотрошње је материјални одпад свуда-око-нас исто онако као што се из чежње за профитом јавља јагма за доминацијом, подчињавањем и похлепом.⁵⁷ Насупрот материјалном одпаду којим је човек у свакодневном свету затрпан, јавља се духовни одпад. Тако је *култура одпада*, последица демоније тржишта: присутна свуда око нас како у материјалном, тако и у духовно-моралном смислу.⁵⁸ Диктат тржишта умножава егоизам и похлепу, гради ланце зависности (доминације и подчињености), инструментализује човека и своди га на искључиво употребну вредност, те тако повређује његово достојанство.⁵⁹ Управо у потреби да се човеку врати дигнитет лежи католичка борба за слободног човека који ће правити непрестане изборе ка пунини и љубави, и тако стално стремити срећи.

The Independent Review, Vol. 21, № 3: 325-345, The Independent Institute, Oakland California, 2017).

56 Saverio Gaeta, *Papa Franjo – život i izazovi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013, str. 69.

57 Matteo Mascia, „La pastorale tra impegno sociale e cura dell’ambiente alla luce della *Laudato Si’*“, 3° seminario nazionale di pastorale sociale: *Cantieri di lavoro nei territori ed ecologia integrale Secondo la *laudato si'**, Salerno, 28. febbraio – 3. marzo 2018, separato, p. 5: „Secondo papa Francesco il consumismo ossessivo è il riflesso soggettivo del paradigma tecno-economico. Tale paradigma fa credere a tutti che sono liberi finché conservano una pretesa libertà di consumare, quando in realtà coloro che possiedono la libertà sono quelli che fanno parte della minoranza che detiene il potere economico e finanziario.“

58 „La encíclica resalta el cambio climático como un problema moral, señalando que los pobres son los que más sufren las consecuencias de no cuidar al medioambiente, a pesar de que ellos fueron los que menos contribuyeron con el cambio climático.“ („Encíclica del papa francisco – kit de acción de la fe por el clima“, *Interfaith Power & Light*: 1-12, Alianza Católica por el Clima, San Francisco, 2015, p. 2).

59 Vladan Stanković, *Katoličko društvo*, NeoPress Publishing/ Institut za političke studije, Beograd, 2017, str. 269-270: „Egoističan položaj čoveka u savremenom društvu dovodi do instrumentalizacije drugih kroz odnose dominacije i potčinjavanja, gde se ljudi poput iskorišćene i potrošene robe pretvaraju u otpatke.“

4. ПОЛИТИЧКА УКРШТАЊА МАРКСИСТА И КАТОЛИКА

Остаје нам, на самом крају, да сведемо односе католика и марксиста у раван политичког, како би нам постала јаснија слика овог сложеног феномена.

Односи су структурисани око визија папе Лава XIII који је објавио инструкције према којима радник мора бити заштићен у раду, али и да: послодавац мора уживати пуно заштиту своје имовине. Из овако постављеног концепта, почетком XX века, никли су католички синдикати који су штитили католичке раднике од експлоатације капиталиста. На том плану велику улогу је имао и салезијански ред, који се посебно обраћао младима, са њима радио и штитио их, нарочито у урбаним средиштима католичке Европе.⁶⁰

Већ почетком XX века социјалистички и католички синдикати, поред повремене сарадње, улазе и у честе сукобе. Ситуација се додатно радикализује након бољшевичке револуције у Русији, и још више током социјалистичких револуција у Баварској, Аустрији, Пољској... Републикански режим у Шпанији отворено је богоборачки, а грађански рат и уплив социјалистичке Интернационале учврстиће антимарксистичко опредељење клера. Управо у Шпанији израста десни, реакционарни, покрет католика који предводи харизматични свештеник Јосиф-Марија Ескрива де Балагуер (*Josemaría Escrivá de Balaguer y Albás*, 1902†1975). Балагуер своје учење заснива на: католичком фундаментализму, католичком интегрizmu, антимарксизму и протестантизацији радне етике католика.⁶¹ Његов ред, а заправо папска прелатура, *Opus Dei* („Дело божије“), биће интелектуално вођство франкистичког режима. У хладноратовском периоду „Дело божије“ подржавало је, и чак подстрекивало, хладноратовску политику колаборације католика са антикомунистичким

60 Peter Gonsalves, *Don Bosco's Way*, Don Bosco Institute of Technology, Kurla/Mumbai, 2011, p. 13: „John saw in this dream a divine commission to work for young people especially... those who were poor and abandoned. He decided to become a priest – in imitation of Jesus, the Good Shepherd, totally dedicated to caring for underprivileged youth. Everywhere in the rapidly industrialising city of Turin, he saw the urgency of his call.“

61 О овоме у: Владан Станковић, „*Opus Dei*, слуга или господар?“, *Српска слободарска мисао*, Vol.58, N° 2: 197-226, СРС, Земун, 2007.

англоамеричким чиниоцима међу конзервативцима у Великобританији и републиканцима у САД.⁶² Реакционарни набој *Opus Dei* отвориће сукоб против марксистичких устаника у централној и јужној Америци. Свештеници који су припадали *Opus Dei*, и антимарксистички сарадници-лаици „Дела божијег“, подржавали су ауторитарне режиме по Латинској Америци.⁶³ Њихови противници и жртве нарочито су били припадници Теологије ослобођења, а посебно исусовци (језуите). Посебно је живо било у Риму где је при крају понтификата папе Павла VI (понтификат: 1963-1978) покушана елиминација Дружбе Исусове из централних кругова у Курији.⁶⁴ Ваља истаћи да су језуите неговале традицију заједница и гајили велике вишевековне симпатије према *редукацијама* – првим социјалистичким заједницама које су оформили у приобаљу реке Паране на тремеђи: Парагваја, Аргентине и Бразила. Епископи и свештенство, који су се отворено сврстали на страну сиротиње (осуђујући сурову експлоатацију беду и занемареност пауперизованих маса) подржавали су Теологију ослобођења, па ће од стране компрадорских елита бити означени као: „комунистички, црвени клер“.⁶⁵ Сукоб је ескалирао 1980. године када, на миси у саборној цркви у Сан Салвадору, бива убијен надбискуп Оскар Ромеро (*Oscar Armulfo Romero y Galdámez*, 1917†1980), борац за права сиромашних и обезправљених. На врхунцу хладног рата *Opus Dei* галопирајуће

62 John Allen, *Opus Dei – secrets and power inside the Catholic Church*, Allen Lane, 2005.

63 Пучистички и неолиберални режими у Аргентини, Чилеу и Перуу биће подржани од црквених ауторитета из редова *Opus Dei*. (Тако нпр: „A Primer on Opus Dei in Latin America“, *Opposition Notes*: 1-27, Catholics for Choice, Washington, DC, 2011, p.10: „It is worth noting that Cardinal Cipriani Thorne, the main director of Opus Dei in the Peruvian clergy, has been much questioned for his support of the Fujimori regime and the disdain he has expressed for human rights. He has been called: a representative of Catholic totalitarianism that allied itself with the delinquent dictatorship of Fujimori.“)

64 Robert Hačinson, *Opus Dei – njihovo carstvo dolazi*, Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 1998, str. 127: „Pri kraju vladavine Pavla VI pojavila se najveća kriza postkoncilске Crkve – pokušaj rušenja Družbe Isusove. (...) Beneli je hteo da jezuiti ostanu nedirnuti, jer su predstavljali jedinu protivtežu Opusu. (...) bila je poznata Beneljeva netrpeljivost prema merkantilnom moralu biskupa Pola Marčinkusa.“

65 Ова оцена долази, и данас, са либералистичке деснице у Латинској Америци. „Десничари“ оптужују поједине бискупе да су допринели победи радикалне левнице у Парагвају и Бразилу. (О овоме у: Juan José Tamayo Acosta, Edgardo Rodríguez Gómez, *Aportación de la teología de la liberación a los derechos humanos*, Librería-Editorial Dykinson, 2011, p. 21.) Слично и када је Колумбија у питању. (Тако нпр у: Antonio José Echeverry Pérez, *Teología de la liberación en Colombia – un problema de continuidades en la tradición evangélica de opción por los pobres*, Universidad del Valle, 2007, p. 137).

напредају кроз римску Курију, осведочава савез Ватикана и Западних савезника, поспешује утицај католика у САД... Кардинал Рацингер осудиће новотарије Теологије ослобођења која је у друштвену аналитику увела марксистички метод. Биће потребно неколико деценија да Теологија ослобођења доживи рехабилитацију: тек након папе Јована Павла II, и пензионисања папе Бенедикта XVI. Са папом Фрањом настала је нова ера у односима католика према капитализму, али и марксизму. Папа Фрања одаје признање Теологији ослобођења и канонизује Оскара Ромера који крајем 2018. године постаје један од светаца Римске цркве.⁶⁶ Ипак, ове промене нису драстичне, већ поступне.

У теолошкој сфери остаје осуда инструменталног хуманизма марксистичке идеологије дијалектичког материјализма, која кроз друштвене сукобе и револуционарни набој настоји да изазове друштвене промене које ће омогућити еманципацију појединца и омогућити му хегелијански обрт ка осећају унутарње слободе. Насупрот оваквом виђењу стоји становиште црквеног учења да је слобода непрестано унутрашње одабирање између „Добра“ и „зâла“. Код папе Рацингера слобода се остварује кроз тежњу човека „ка→пунини“, „упадом у Биће“ – у „пуноћу“, чиме се остварује „саобитавање у Царству љубави“, преко кога једино и може бити зачет живот. И папа Фрања осуђује инструментални хуманизам марксиста, иако се залаже за друштвени активизам који би водио поправљању социјалног положаја сиромашних маса обезправљеног света. Нови папа изтиче потребу заштите достојанства сваке особе понаособ, као мере минималног друштвеног активизма, који би водио остварењу спољашње слободе човекове, и омогућио му трагање за унутрашњом слободом. Појава једног новог Маркса у врховима Курије и симболички је отворила врата за пропитивање заједничких именитеља марксизма и католицизма. Реч је о баварском кардиналу Рајнхарду Марксу (*Reinhard Marx*, 1953-) који је одао признање свом претку, Карлу Марксу и његовој заоставштини која је радикално подвргла критици тржишни капитализам. Ипак овај нови Маркс докторирао је на тези да

66 Vincenzo Paglia, „Defensore dei poveri – L'arcivescovo Óscar Arnulfo Romero Galdámez“, *L'Osservatore Romano*, Roma, 11. ottobre 2018.

је марксистичка методска аналитика неспојива са званични учењем цркве, те је тако католички хуманизам оставила у предсобљу тумачења која га вежу за идеализам, солипсизам и индивидуалну есхалтологију.

5. ЗАКЉУЧАК

Католичка друштвена доктрина осведочена је у *Социјалном учењу Католичке цркве* чије је темеље поставио папа Лав XIII кроз својинско-економско-социјалну енциклику *Rerum novarum* из 1891. године. Ова енциклика подцртава разлику између католицизма и марксизма у својинским питањима ставом да приватна својина има природноправни смисао и обележје. Католицизам одбацује државну и друштвену својину подупирући, истовремено, заједничку својину и акционарство које се заснива на солидаризму и супстидијарности. Енциклика *Quadragesimo anno* папе Пија XI из 1931. године, скројена је тако да ефикасно елиминише друштвене сукобе у капиталичким привредама, уводећи трећи, помирителски, чинилац: корпорације – неку врсту еснафских удружења рада и капитала, иза којих стоји државна принуда као гарант функционалности система и стабилости. Исти папа, Пије XI, у низу енциклика из друге половине 30-тих година XX века подвргава марксизам и „марксистичке идеолошке деривате“ осудама због учења о: онтолошком материјализму, социјалној дијалектици, безбожништву, nihilizmu, друштвеним сукобима, револуционарним подстрекавањима... Врхунац осуда стиже када папа Пије XII обзнањује акт којим оспорава доступност светих тајни члановима комунистичке партије. Грозничави период идеолошких сукоба одиграваће се све до 60-тих година XX века када конфликти бивају замењени неком врстом симбиозе католицизма и марксизма преко Теологије ослобођења која је из марксизма позајмљивала аналитичке приступе у методологији који су окомито подржавали критици либерални, неоколонијални капитализам латиноамеричких земаља. У накнадним сукобима владајућих елита против левичарских побуна латиноамеричког света значајну улогу играју размимоилажења појединих редова. Тако су „опусовци“ попунили упражњене жупе у којима су дотле

столовали махом језуите и по који фрањевац, деконструишући и деполитизујући „неугодна питања“ из области социјалне политике и очувања поредка. Током дуготрајног понтификата Јована Павла II (1978-2005) црква ће прећутно преузети поруке Јосифа-Марије Балагуера и његових посвећеника из прелатуре „Дела божијег“ који су агитовали да је послање верника да свакодневно остварују светост у стицању малих, обичних активности: да марљиво раде и стрпљиво изграђују свој положај, и да ће за то, на крају крајева, стећи праведну плату још сада и овде на земљи. Оваква перспектива односа рада и капитала држаће горућа економска и социјална питања на јако ниском нивоу друштвене конфликтности током читавог понтификата папе Војтиле (Јована Павла II).

До извесних промена на овом пољу доћи ће већ под понтификатом папе Бенедикта XVI (понтификат: 2005-2013), али праве размере унапређења у овој области одиграће се тек са новим папом, језуитом Фрањом, који је не само благословио жртву Оскара Ромера канонизујући га, већ и рехабилитујући читав низ питања које је покренула Теологија ослобођења.

Литература

Жукоцкий, Владимир Дмитриевич: *Русский марксизм в религиозном измерении*, Институт философии и права УРО РАН, Екатеринбург, 2000.

Кураев Андрей: „Православный сталинизм“, *Правда ГУЛАГа*, Vol.31, №10, от 02.08.2010.

Ленин Владимир Ильич: „Социализм и религия“, *Новая Жизнь*, № 28, 3. декабря 1905.

Плеханов Георгий Валентинович: *Об атеизме и религии в истории общества и культуры*, Мысль, Москва, 1977.

Станковић Владан: „*Opus Dei*, слуга или господар?“, *Српска слободарска мисао*, Vol. 58, № 2: 197-226, СРС, Земун, 2007.

Станковић Владан: „Политички систем међуратне Италије“, *Политичка ревија*, Vol. 29, № 3: 145-160, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

Тарасов Михаил Егорович: „Проблемы использования методологии Карла Маркса в сравнительной экономической науке – О Марксовом наследии и современной экономической науке“, *Проблемы современной экономики*, Vol. 25, N° 1, Евразийский международный научно-аналитический журнал, Санкт-Петербург, 2008.

„A Primer on Opus Dei in Latin America“, *Oposition Notes: 1-27*, Catholics for Choice, Washington, 2011.

Acerba Animi, A. A. S, Vol. XXIV, Sept. 29, 1932.

Acosta, Juan José Tamayo, Gómez Edgardo Rodríguez: *Aportación de la teología de la liberación a los derechos humanos*, Librería-Editorial Dykinson, 2011.

Allen John: *Opus Dei – secrets and power inside the Catholic Church*, Allen Lane, 2005.

Backhouse Roger: *Early Histories of Economic Thought, 1824-1914 – Types of economic theory*, Taylor & Francis, 2000.

Birač Dimitrije: „Kritika Misesove kritike Marxa“, *Ekonomski pregled*, Vol. 65, N° 6: 614-634, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 2014.

Boff Leonardo: *Crkva, karizma i vlast*, Stvarnost, Zagreb, 1987.

Caritate Christi, A. A. S, Vol. XXIV, May 3, 1932.

Chaouch Malik Tahar: „La teología de la liberación en América Latina – una relectura sociológica“, *Revista mexicana de Sociología*, Vol.69, N°3: 427-456, Instituto de Investigaciones Sociales, Ciudad de México, 2007.

Coulter Michael, Myers Richard, Varacalli Joseph: *Encyclopedia of Catholic Social Thought, Social Science, and Social Policy – Supplement*, Scarecrow Press, 2012.

Daji Lü, Xuezheng Gong: *Marxism and Religion*, Brill, 2014.

Desroche Henri: *Signification du marxisme*, Éditions Ouvrières, Paris, 1949.

Dilectissima Nobis, A. A. S, Vol. XXV, June 3, 1933.

Domenico Roy, Hanley Mark: *Encyclopedia of Modern Christian Politics*, Greenwood Publishing, 2006.

„Encíclica del papa francisco – kit de acción de la fe por el clima“, *Interfaith Power & Light*: 1-12, Alianza Católica por el Clima, San Francisco, 2015.

Gaeta Saverio: *Papa Franjo – život i izazovi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013.

Gonsalves Peter: *Don Bosco's Way*, Don Bosco Institute of Technology, Kurla/Mumbai, 2011.

Gouysse Vincent: „Le matérialisme dialectique – une méthode scientifique“, *Contre-offensive idéologique*, 201-204, pour l'OCF/ Editions „Lulu.com“, Paris, 2014.

Grimm Karlo: „Marksizam ili katolicizam?“, *Obnovljeni život – časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol.16, N° 5: 193-210, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1935.

Hačinson Robert: *Opus Dei – njihovo carstvo dolazi*, Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 1998.

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19840806_theology-liberation_en.html

<https://greganthonysjournal.wordpress.com/2012/06/24/josef-stalin-and-jesuit-fr-edmund-walsh-of-georgetown-connected-at-hip/>

<https://www.gotquestions.org/Hrvatski/teologija-oslobodjenja.html>

Jessop Bob, Wheatley Russell: *Karl Marx's Social and Political Thought*, Vol. 8, Taylor & Francis, 1999.

L'Osservatore Romano, 15. Luglio, Roma, 1948.

Mancuso Vito: „Le ragioni di Benedetto XVI su ateismo e nichilismo“, *La Repubblica*, 14 agosto 2009, Gedi Gruppo Editoriale S.p.A, Roma, 2009.

Mascia Matteo: „La pastorale tra impegno sociale e cura dell’ambiente alla luce della Laudato Si’“, 3° seminario nazionale di pastorale sociale: *Cantieri di lavoro nei territori ed ecologia integrale Secondo la laudato si’*, Salerno, 28. febbraio – 3. marzo 2018.

McDonough Peter: *Men Astutely Trained – A History of the Jesuits in the American Century*, Simon and Schuster, 2008.

McGregor, Peter John: *Heart to Heart – The Spiritual Christology of Joseph Ratzinger*, Wipf and Stock Publishers, 2016.

McKown Delos: *The Classical Marxist Critiques of Religion: Marx, Engels, Lenin, Kautsky*, Springer Science & Business Media, 1975.

Meusy, Jean Jacques: *La Bellevilloise – une page de l’histoire de la coopération et du mouvement ouvrier français*, Creaphis editions, 2001.

Mizuta Hiroshi: *A Critical Bibliography of Adam Smith*, Routledge, 2016.

Norac-Kljajo, Božo: „Marksizam i religija – kritika marksističkoga poimanja religije“, *Crkva u svijetu*, Vol. 46, N° 4: 466-488, Katoličko-bogoslovski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, 2011.

Paglia Vincenzo: „Defensore dei poveri – L’arcivescovo Óscar Arnulfo Romero Galdámez“, *L’Osservatore Romano*, Roma, 11. ottobre 2018.

Pavić Željko: „Marxova rana kritika religije“, *Studia lexicographica*, Vol. 15, N° 2/2014: 33-53, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2015.

Papa Lav XIII, *Rerum novarum*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Rim, 1891.

Pérez Antonio José Echeverry: *Teología de la liberación en Colombia – un problema de continuidades en la tradición evangélica de opción por los pobres*, Universidad del Valle, 2007.

Pollard John: „Corporatism and Political Catholicism – the impact of Catholic corporatism in inter-war Europe“, ed. Antonio Costa Pinto in: *Corporatism and Fascism – the corporatist Wave in Europe*, 42-59, Taylor & Francis, 2017.

Ratzinger (cardinal) Joseph: „The future of the world economy“, *Communio – International Catholic Review*, Vol. 13, N° 3: 199-204, Roma, 1986.

Rockwell Russell: *Hegel, Marx and the Necessity and Freedom Dialectic*, Springer International Publishing, 2018.

Roos Lothar: „Catholic social doctrines“, edit by Rolf Hasse, Hermann Schneider & Klaus Weigelt, *Social Market Economy History, Principles and Implementation – From A to Z*: 100-103, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2008.

Stanković Vladan: *Katoličko društvo*, NeoPress Publishing/ Institut za političke studije, Beograd, 2017.

Vareš Tomo: „Razgovori o Crkvi i Marxu“, *Obnovljeni život*, Vol. 33, N° 5: 397-419, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Jordanovac/Zagreb, 1978.

Vesley Ema: „Teologija oslobođenja – postanak, razvoj, dvojbe“, *Obnovljeni život*, Vol. 41, N° 1: 18-41, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Jordanovac/ Zagreb, 1986.

Villafañe Emilio Serrano: „Cristianismo y marxismo – Liberación marxista y liberación cristiana“, *Revista de estudios políticos*, N° 206-207: 137-168, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1976.

Viola Francesco: *L'identità della dottrina sociale Della chiesa e I suoi valori Fondamentali*, Scuola diocesana di formazione Sociale e politica, Palermo, 1995.

Whaples Robert: „The economics of Pope Francis“, *The Independent Review*, Vol. 21, N° 3: 325-345, The Independent Institute, Oakland California, 2017.

Žižek Slavoj *Absolute Recoil – Towards a New Foundation of Dialectical Materialism*, Verso Books, 2014

Vladan Stankovic

MARXISM AND CATHOLICISM – CATHOLIC VIEW ON MARXISM

Resume

The Encyclica Rerum novarum pope Leo XIII of 1891. underlines the distinction between Catholicism and Marxism in ownership issues by the view that private property has a natural sense of meaning and significance. Catholicism rejects state and social property by supporting, at the same time, joint ownership and shareholding based on solidarity and subsidiarity. Encyclica Quadragesimo anno pope Pius XI of 1931, is designed to effectively eliminate social conflicts in capital economies, introducing a third, pacifist, factor: corporations – some type of union labor and capital, behind which is state coercion as the guarantor of system functionality and stabilocracy. The same Pope, Pius XI, in the series of encyclicals from the second half of the 1930s, subduces Marxism and marxist ideological derivatives to condemnation for learning about: ontological materialism, social dialectics, godlessness, nihilism, social conflicts, revolutionary incitements... The climax of condemnation comes when Pope Pius XII announces an act that challenges the availability of sacred secrets to members of the Communist Party. The hectic period of ideological conflicts will take place until the 1960s when conflicts have been replaced by some kind of symbiosis of Catholicism and Marxism through the Theology of Liberation that borrowed from Marxism analytical approaches to the methodology that perpetually criticized the liberal, neocolonial capitalism of Latin American countries. During the long-standing pontificate of John Paul II (1978-2005), the church will tacitly take over the messages of José-Maria Balaguer and his devotees from the preface of Opus Dei who agitated that the mission of the believer daily to attain holiness in the acquisition of small, ordinary activities: and patiently build up their position, and that for this, after all, they will get a fair salary even now and here on earth. This perspective of labor and capital relations keeps the burning economic and social issues at a very low level

of social conflict throughout the Pontificate of Pope John Paul II. Some changes in this field will come under Pope Benedict XVI's pontificate (pontificate: 2005-2013), but the real conditions of improvement in this area will only be played with the new pope, jesuit Francis, who not only blessed the Archbishop Oscar Romero nominee victim by canonizing him, but also rehabilitating the whole set of questions raised by Theology of Liberation.

Keywords: Marxism, Catholicism, social conflicts, Theology of Liberation

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Национални интерес* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

● **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

● **приликом навођења чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година издажења и број стране.

- **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.

● **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.

● **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013

● **приликом навођења архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

● **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

● **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.

● **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**

- Исто, број стране

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55

● **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**

- Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - ***Bold*** (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - ***Bold*** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.nacionalniinteres.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу:

ni@ips.ac.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за
национална и државна питања = National interest:
Magazine for National and State Issues/главни
уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник
Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд
(Савски трг 7а); Институт за политичке студије,
2005 - (Житиште: Ситопринт). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске
публикације: Национални интерес (CDROM)=
ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални
интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460

03
2019

Национални
ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XV vol. 36 № 3/2019

9 771820 499008